

Ана тили — байлыгымыз!

ЭШРЕФ ШЕМЬИ-ЗАДЕ

Учь джылтлыкъ
сайлама эсерлер топламы

2-джи джылт

ПОЭМАЛАР

АКЪМЕСДЖИТ
«ТАРПАН»
2009

УДК 821.512.145
ББК 84 (4 Укр.= Крмтат)
Ш46

Къырым Мухтар Джумхуриетининъ Миллетлерара мунасебетлер ве сюрюн олунган гражданларнынъ ишлери боюнджа джумхуриет комитетининъ малиевий къолтутувында нешир этильди.

Видання здійснене при фінансовій підтримці Республіканського комітету в справах національностей і депортованих громадян АРК.

Шемї-заде Е.
Ш46 Вибрані твори в 3-х томах. Том 2. — Сімферополь: Тарпан, 2009.
— 216 с.

Другий том вибраних творів поета складають поеми, написані в різні роки.

УДК 821.512.145
ББК 84 (4 Укр.= Крмтат)

Тертип эткен ве неширге азырлагъан **Риза Фазыл.**

Муаррир **Айдын Шемьи-заде.**

Тертип этиджи китап ичюн материалларны азырлавда ярдымда булунган И. Гаспринский адына джумхуриет къырымтатар китапханесининъ хадимлерине самимий тешеккюр арз эте.

Къырымтатар эдебиятынынъ энъ корюмли шахсларындан бири олган Эшреф Шемьи-заденинъ бу китабы онынъ 100 йыллыгы мунасебетинен, Къырым Мухтар Джумхуриети Назирлер шурасынынъ махсус къарары муджиби бельгиленген учъ джылтлыкъ сайлама эсерлер топламынынъ 2-джи джылтыдыр. Китапкъа шаирнинъ энъ мешур эсерлеринден бири олган «Аслыхан» дестаны ве чешит йылларда, яни дженктен эвель ве дженктен сонъ язылган поэмалары кирсетильди.

ISBN 966-7974-13-8

© Э. Шемьи-заде

© Риза Фазыл, тертип этюв, 2009

Эшреф Шемьи-заденинъ иджады ве шахсиетине даир

Эшреф Шемьи-заденинъ иджады джиддий огренильди демеге эсас корюнмей. Анда-мында басылгъан ве атта сонъ куньлерде айры китап шеклинде чыкъарылгъан макъалелер джыйынтыгъы биле эсасен бир-бирини текрарлагъан макъалелер, хатырлавлар мукеммель араштырма сыфатындан узакътыр.

Озь вакътында «Ленин байрагъы» газетасынынъ 1957–1987 сенелери арасында чыкъкъан бутюн нухаларыны бирер-бирер бакъып чыккып, эдебиятымыз иле багълы парчаларнынъ толу библиографиясыны япкъан эдик. Бу иш эснасында Эшреф Шемьи-заде иле багълы малюматларгъа айрыджа диккъат эттик. Онынъ акъкъында макъалелер эсасен юбилей ракъамлары иле багълы олгъаны корюнмекте. Иджадына даир сёз юрютулип юксек къыймет кесильсе де, эсерлерининъ талиинде эсасен умумий сёзлер ве муляазалар иле сынъырланыла.

Языджымыз Джевдет Аметовнынъ «Шириет усталыкъ талап эте» макъалесинде атта тенкъидий фикирлер юрсетилип, шаирнинъ эсерлеринде арткач суретте шиве сёзлери къулланылгъаны айтыла.

Бир сыра макъалелерде Эшреф Шемьи-заденинъ Горький, Маяковский, Бедный ве М. Джалиль киби эхиллернен якъындан таныш олгъаны ве оларнынъ яратыджылыгъы шаирнинъ иджадына тесир этип кельгени къайд этиле.

Эшреф Шемьи-заденинъ ильк шири не вакъыт ве нереди басылгъаны хусусында чешит-чешит малюматлар бериле. Базы языджыларымыз Э. Шемьи-заденинъ биринджи шири Ленинге багъышланyp, 1925 сенеси «Илери» журналында басылгъаныны бильдирелер. Ама нечюндир «Илери» журналы 1926 сенеси чыкъмагъа башлагъаны акъкъында унутыла. Эски зиялыларымыздан Бекир Умеровнынъ язгъанына коре, Эшреф Шемьи-заденинъ ильк шири 1924 сенеси дивар газетасында дюнья юзюни корьгендир.

Эшреф Шемьи-заде акъкъында сонъ сенелери пейда олгъан языларда бир сыра янъы ве меракълы малюматлар бериле. Булар эсасен онынъ огълу Айдын Шемьи-заде, сонъра языджымыз Риза Фазылнынъ ве озь вакътында онъа якъын олгъан Айдер Эмирнинъ языларында корюнмекте.

Эшреф Шемьи-заденинъ тюшонджелери, къайгъы ве къасеветлери онынъ шахсий мектюплеринде де ачыклана. Амма буларда базан шаирнинъ бир анылик дуйгъусы акс этильгени де корюне.

Мисаль оларакъ, Ташкенттеки бедий эдебият нешриятынынъ муаррири Черкез-Алиге язган мектюплерини кетирмек мумкюн.

Эшреф Шемьи-заденинъ аяты ве фаалиети огренилиркен, занымызджа, гъает меракълы бир факт козьден къачырыла. Меселе шунда ки, 1927—1929 сенелери Къырымда латин язысына кечмек меселесини айдынлатмакъ ве тарафдар топламакъ ичюн, яни «яны элифба мефкюресини джайратмакъ макъсадынъ», махсус оларакъ «Козъайдын» журналы нешир этильди. Бу журнал 8 саифеден ибарет олып, афтада бир кере (сенеде 48 номери) чыкъа эди. Журналнынъ муаррирлер коллегиясына М. Недим, У. Балич, А. С. Айвазов, А. Ляtif-заде ве Э. Шемьи-заде кире эдилер. Ишбу дергининъ сакъланып къалган онларнен номерлерини огренип чыкъкъан сонъ, бойле къараргъа кельдик. «Козъайдын»да басылган языларны биринджи сенелери редактирлеген ве неширге азырлагъан эсасен А. С. Айвазов ве сонъра Э. Шемьи-заде олгъандырлар. Ве бугунде эминликнен сэйлемек мумкюн ки, Э. Шемьи-заденинъ эм иджадына, эм ичтимаий-сиясий бакъышларына А. С. Айвазовнынъ тесири бар эди ве бу тесир баягъы дююмлы эди.

А. С. Айвазов 1906—1908 сенелеринде «Ветан хадими»ни, И. Гаспринскийнинъ вефатындан сонъ 1914—1918 сс. «Терджиман»ны, 1917—1919 сс. миллий парламентаризминъ нашир-и-эфкъары (нешир органы) олган «Миллет» киби газеталарнынъ баш муаррири оларакъ чалышты, онларнен китап ве юзлернен мукеммель макъалелернинъ муэллифи сыфатында дюньяджа танымлы бир шахыс эди. Яни 1927—1929 сенелери Э. Шемьи-заде гъает теджрибели муаррир ве сиясий джеэттен гъает пишкин бир шахыс янында булунып, бераберликте чалышып, «Козъайдын»да басылган бир сыра парчаларны неширге азырлап кельгендир.

Ве шу себеплерден долайы Э. Шемьи-заде иджадыннынъ башлангъыч девринде эсасен лирик эсерлер яза да, сонъундан ичтимаий-сиясий мевзуларгъа мураджаат этип, «Чернышевский ким эди?», «Мукъаддес топракъ» киби парчалар яза. Бу сонъкисинде Къырымнынъ тарихий кечмиши айдынлатылып, азиз Ватанымызны Русие запт эткен сонъ, бирден мейдангъа чыкъкъан иджрет ве муаджирлик меселелери котериле...

Базы муэллифлер Э. Шемьи-заденинъ «Днепрельстан» поэмасыны советлер девринде яратылган биринджи поэма деп язалар. Ама бу поэма, 1931—1932 сенелери яратылса, бундан эвель, яни 1928 сенеси онынъ «Баарь кунълери» поэмасындан «Тасаввур» ве «Кунешнинъ огюти» къысымлары энди басылган эди («Илери». — 1928. — № 6).

Эшреф Шемьи-заде 1934 сенесинден башлап миллий мектеплернинъ башлангъыч сыныфлары ичюн чыкъарылган бир сыра «Эдебият хрестоматия»ларынынъ тертип этиджисидир. Буларнынъ базылары бир къач дефалар текрарен нешир этиле.

1935 сенеси муэллифининъ «Днепрельстан» поэмасы 79 саифели айры китап шеклинде басылды. Онынъ терджимесинде 1930 сенеси Сервантесининъ «Дон-Кихот», Толстойнынъ «Акъяр икяелери»,

1937 сенеси А. С. Пушкиннинъ «Багъчасарай чешмеси», 1940 сенеси Маяковскийнинъ «Ким олайым?» киби эсерлери айры китаплар сыфатында дюнья юзюни корьдилер.

1937 сенесинден башлап Къырым газета ве журналларында шаирнинъ ады анъылмагъан киби корюне. Даа якъында С.-Петербургдаки Миллий кутюпханенинъ газета фондларында чалышып, «Къызыл Къырым»нынъ 1939-41 сенелеринде басылгъан нухсаларыны дикъкъатнен бакъып чыкътым. (1918—1938 сенелери арасында чыкъкъан нухсалары узеринде эвельден чалышып 1997 сенеси «Медений эснас» китабыны чыкъаргъан эдим). Э. Шемьи-заденинъ исмини ялынъыз бир номерде растладым: «Къызыл Къырым». — 1941. — № 15 (5759). март 2. Бу ерде И. Нуриев адлы муэллиф Эшреф Шемьи-заденинъ Маяковскийден терджиме эткен «Ким олайым?» эсери хусусында лаф юрюте. Эм де бундан сонъ уч ай кечер-кечмез, яни 1941 сенеси июнь 25-те Э. Шемьи-заде НКВД тарафындан апс олуна. 1942 сенеси апрельде апстан къуртула. Бир къач вакъытлар Ферганада виляет газетасында чалыша. 1944 сенеси майыс 17-де Къырымгъа, эвине къайтса да, экинджи куню, яни майыс 18-де бутюн халкъынен берабер сюрюнге огъратыла. Дженктен сонъ, 1949 сенеси кене апс олунып, 25 йылгъа тюрьме джезасына махкъом этиле. Ама джеллят Сталиннинъ гебермесинден сонъ, 1954 сенеси кене сербестликке чыкъа... Дешетли бир омюр... Дешетли такъдир...

Ю. Темиркъая озюнинъ бир макъалесинде Шемьи-заде акъкъында бойле язгъан эди: «Эшреф агъа чекишип, хорланып яшады. Эр бир саф къальпли адам киби, халкъымызнынъ акъаретленювинен разылашып оламады. Онынъ ичюн эр якътан чеккеленди, сыкъштырылды...». Акъкъыбатен, 1960-нджы ве 1970-нджи сенелери Э. Шемьи-заденинъ ады ясакъ олмаса да, ресмий тедбирлерде шахсиетине нисбетен насылдыр сакъынчакълыкъ укюм сюрер эди. Неден себеп? Тюрьмеде яткъаны ичюнми, яхут лакъырдыларында «мукъайт олмагъаны» ичюнми, ёкъса эр ихтималгъа къаршымы, бильмейим.

Ама 1978 сенеси онынъ вефатындан сонъ, факультетимизде студентлер тарафындан онъа багъышлангъан бир дивар газетасы азырланып такъылгъанда, бир къач саат ичинде оны (шу дивар газетасыны) «партия ве советлернинъ режимине садыкъ» кишилеримиз дивардан йыртып алып гъайып эттилер. Сонъундан рефикъасы Сайде ханымнынъ риджасынен газетанынъ экинджи нухсасыны япып къорантасына багъышладыкъ. Мен шу дивар газетасына шаиримиз акъкъында «баш парчаны» язгъанда, Нариман Нариманов И. Гаспринскийнинъ вефаты мунасебетиле айткъан сёзлерден фейдаланып, бойле сатырлар язгъан эдим: «Э. Шемьи-заде ольди» демеге тилим кельмей. «Ольди» сёзонде ёкълукъ бар. Буюк бир мухаребеде баш команданнынъ ёкълугъы аскерлерни шашырттыгъы киби, Э. Шемьи-заденинъ ёкълугъы да бизни бойле шашыртмакъта... Ве бундан сонъ чокъ адий шейлер язылса да, кимсин-кимселерге булар насылдыр бир «крамола» киби корюнген.

Эшреф агъанынъ озю де биз (къырымтатар тили ве эдебияты болюгинде окъугъан талелелер) иле ресмий корюшюв ве субет кечирмеге нечюндир ихтиятлы эди. 1976 сенеси куньлернинъ биринде

мен Эшреф агъаны талебелеримиз иле корюшювге давет эткен эдим. Амма Эшреф агъа: «Мен факультетинъизге келип студентлер иле корюшюв ве субет кечирсем, меним айткъанларым сизинъ оджала-рынъыз сизлерге айткъан шейлерге зыт келеджек ве арада джан агъыртув чыкъаджакъ» деп ташлагъан эди. Шу вазиет ве шу себеп-лерден долайы 1968 сенесинден башлап, Ташкенттеки Низамий адына пединститутта къырымтатар тили ве эдебияты болюгининъ студент-лери бир чокъ дигер язуджыларымыз иле онларджа дефалар корю-шюв ве субетлер кечирселер де, Эшреф агъа иле ич бир кере рес-мий корюшюв ве субет кечирип оламадылар.

Шимди энди Э. Шемьи-заде киби буюк сымаларнынъ миллети-миз ичюн эмиети вира арткъаны ачыкъ анълашылмакъта. Эшреф агъанынъ язгъан энъ гузель эсерлери дерслик ве хрестоматияларда ер алып, бедиеет кучю, миллий дуйгъунунъ сыджагъы, фикирлерининъ теренлиги, къыймети ве эмиети иле несиль артындан несильни шекиллendirе ве тербиелей, несиллерге сагълам рухий гъыда етиш-тире. Бу несиллер ки, Къырымны гулистангъа чевиреджек, джиан цивилизациясынынъ медений ренклер гармониясында эр заман кен-ди ярыкъ ренки иле янып дюньяны яраштыраджакътырлар.

**Исмаил Асан огълу КЕРИМ,
филология илимлери докторы,
профессор.**

ДНЕПРЕЛЬСТАН

КРАНЛАР АРАСЫНДА

Запорожье,
Саат эки,
Вокзал юкълай.
Маневрада
Тек Одесса паровозы.
Станция ичерсинден
Бизни топлап,
Днепрге кете шеэр автобусы...
Авто кете
Тозлы ёлгъа из быракъып,
Къайыкъдайын
Бе онъгъа, де солгъа ятып.
Артымыздан
Къол узатып къала бизге,
«Коммунар»нынъ
Комбайнлар комбинаты...
Авто кете,
дакъикъалар верст сая,
Къокъуй артыкъ
чёлнинъ тазе оленлери.
Ёлымызгъа
акъкъудайын къанат джая,
Хуторларнынъ
джапалакълы тирменлери...

Танъ алдындан
турып ишке чыкъкъан къызлар,
Танъ йырыны
йырлагъанда соза-соза,
Ирип кете
чылпыкъ козьли
шенъ йылдызлар,

Ай да ята
байырларнынъ омузына.
Улькер чыкъып
кокни йырта,
кок агъара,
Ишке чыкъа
дёрт бир якътан
колхоз эхли...
Айланмада
бетимизни сийпап ала,
Автобуснынъ аркъасындан
саба ели.

Чокъкъа бармай
кок къапыдан ёлгъа чыкъа
Ал кунешшъ
ал къолтукълы арабасы.
Алдымызда
кенъ уфукъны
къаплап ала,
Днепрнинъ
алекетли манзарасы...
Днепрнинъ
бу эйбетли манзарасы,
Козьлеримни
сийпап опе
къайта-къайта,
Бу корюниш, мында биле,
ёл арасы,
Пек чокъ шейлер хатырлата,
чокъ шей айта.

II

Учь йыл эвель
отлакъ болгъан ойкъал джаплар
Бугунъ артыкъ
кок бетондан шинель кийген.
Санки дерсинъ,
кенъ кевдели тик корпуслар,
Ерден кокке
бир суткада котерильген.

Сол ялыда сувгъа мезар олмакъ ичюн,
Даркъатылгъан къара ернинъ саялары.
Ачувындан озь-озини богъмакъ ичюн,
Сувгъа чомгъан Адаман бей къаялары.

Сагъ ялыны Гоэлронынь планындай,
Электростанция къаплап алгъан.
Турбиналар — экскаватор кранындай,
Геджесини куньдюз этип ишке далгъан.

Сыртта юксек плотина тюшип яткъан,
Кос-конделен далгъаларнынъ ортасына.
Имза берип секиз юз бинъ киловатткъа,
Маяк болгъан пятилетка картасына.

Кок тютюнмен конгуртленген кок юзини
Демир теллер, тегерчиклер алгъан къаплап,
Кень исарлар огге къойгъан онъ тизини,
Днепрнинъ богъазына пычакъ саплап...

Бурав оя, пычкъы пыча, котёл къайнай,
Чархлар дёне кранларнынъ агъызында.
Чевиклешкен тунч большевик темпи ойнай,
Ишчилернинъ япыджылыкъ набызында.

Дженк ерини хатырлатып ара-сыра
Барот патлай гранитлер уфатыла.
Токътамадаи бычокларнынъ арасына,
Вагон-вагон цемент, бетон бошатыла.

Де юкъары атыла, де ерге чёке,
Сувны ойып думпкарларнынъ кень агъызы.
Сол ялыныиъ къалавына бетон төке,
Комсомолнынъ ильк ударник паровозы.

Эр тарафтан гъалибиет маршы чалып,
Эшитиле яратылыш музыкасы.
Тонгъыч турбин олгъанына гъурурланып,
Ишке башлай «Комсомолка» турбинасы.

Комсомолнынъ талмакъ бильмез челик къолы,
Мында бутюи коллективге орьнек ола.
Ал байракълы шанлы Ленин комсомолы,
Яш несильге эр саада ребер ола.

Гудокларнынъ тик давушы ерни оя,
Темп отында алевлене иш адасы.
Кунъде отуз кубометр бетой къоя,
Комсомолка Жукованынъ бригадасы.

Жуковалар мында саф-саф, сыра-сыра,
Мында эр кес озь рулини анълап бура.
Мында шахсий менфаатлар, ислер дегиль,
Ичтимай адиселер огде тура.

Мына, немсе ударниги Пауль Гансон —
Дюнь баррикад, бугунь эмек къараманы.
Нормасыны арткъач-арткъач толдыргъан сонъ,
Къуванчындан сыкъып опе Жукованы.

Мында бутюн шахсий дуйгъу ишке багълы,
Джынсий севги — сынфий анъгъа, иске багълы
Бутюн арзу, бутюн къуванч, бутюн къайгъы,
Сынфий дженкте мухкемлешкен кучке багълы.

Мына, тез-тез кирпич кесип, рекорд салгъан,
Дон чёлининъ колхозниги Ваня «Селькор».
Мына, эпли иши ичюн орден алгъан
Афанасий Матвеевич Акименко.

Мында келип, удар ишке киришип де,
Матвеични эшитмеген, бильмеген ёкъ.
Онынъ шанлы аятыны эшитип де,
Онен бирге къуванмагъан, кульмеген ёкъ.

Матвеевич реакция йылларында,
Охранкадан къачып джурьген анда-мында.
Октябрьде партиянынъ эмиринен,
Баш къалдыргъан Австрия фронтында.

Бирден-бирге гъайып олып орталыкътан,
Беяз орду киреджекте Каменкагъа:
Бутюн Русие топрагъыны ольчеп чыкъкъан
Еревандан сувукъ къанлы Кемьге къадар.

Битли, йыртыкъ шинелине пек чырманьп,
Перекопны къолгъа алып кельген куни,
Матвеевич партиядан рухсет алып,
Станоккъа деньширтирген тюфегини.

Дёрт йыл эвель ильк гранит патлагъанда,
Тувгъан юрты Каменкадан мында кельген.
Днепрни ильки кере атлагъанда,
Матвеевич мурадына мында ирген.

Бугунь онынъ омюрини яраштыргъан,
Тувгъан дегиль, тойгъан дегиль, къургъан ери.
Бугунь онынъ козьлерини къамаштыргъан,
Илим, унер ве техника къалелери...

Эр кунь акъшам дегендайын, кунь къонгъан сонъ,
Сувгъа чыракъ баяндысы джайылгъан сонъ,
Матвеевич къайтып келе одасына,
Кокнинъ чети къара йипнен къайылгъан сонъ.

Интеграллар узеринде чырай сыта,
Бирер-бирер ишлеп чыкъып сонъынаджек,
Сонъ, Лениннинъ китапларын сёзге тутта,
Яры гедже, саат эки чанъынаджек.

Мына сизге миллионлардан бирисининъ,
Шан-шуретли омюрининъ бир детали.
Мына сизге большевизм курешининъ,
Илим, унер, техниканен къошулмасы.

ЛИДА ЮРОВА

I

Эпкин толкъун джанавардай
Чабдырыла аркъалдыкъкъа;
Ачувлы, серт давушыман
Давур салып орталыкъкъа.

Эр бир якъта зув-шамата,
Эр кес ишнен талашмакъта.
Думпкарларнынъ гудоклары,
Шакъаллардай улушмакъта.

Вагончыкълар чапышмакъта
Бир ялыдан бир ялыгъа.
Санки дерсинъ, хош кельдиге,
Той алдына кызлар чыкъа.

Бинъ бир тюрю сес къарыша
Кранларнынъ нефесине.
Санки дерсинъ, иш башлана
Бабилие къулесинде.

Санки дерсинъ, кенъ озеннинъ,
Асты устьке котерильген,
Санки дерсинъ, чум къаялар
Ер ярылып ерге кирген.

Бир кенарда сув артыла
— Айды балам! Айды, айды!
— Зынджыр теллер чыбатыла
— Вира! Майна! Вира! Майна!

II

— Вира! Майна!
Сув ташкъыны эркелене.
— Вира! Майна!
Сув ташкъыны окелене.

Вира Майна давушына зиль туттырып,
Пек якъындан гурь бир тюркю сеси келе:

«Айдынъыз, ударник ордусы илери!
Дюньяны гъалебе сеслери чынълатсын!
Япылгъан ишлерни нутукълар дегиль де,
Юксельген ракълар, планлар анълатсын

Адымыз-шанымыз ударник олгъан сонъ,
Чёкючни, къазманы ударлап урайыкъ.
Ёкъсуллыкъ, гъурбетлик дюньясы ерине,
Сарсылмаз урь дюнья ватаны кзурайыкъ.

Айдынъыз, илери миллионлар артындан
Миллионлар сарылсын кзурулыш ташына.
Айдынъыз, ударник байрагъы алтында,
Бешыйлыкъ планнынъ баррикадасына.

Генерал сынъыргъа топыны сюйреклей,
Лякин биз, сакът олмай, козь юмып юрьемиз.
Оларнынъ бир къарыш топрагъы керекмей,
Лякин ер бизлер де, бир вершок беремиз.

Азыр ол аркъадаш, келеджек дженклерде,
Куреште бекишкен тирсегинъ талмасын.
Советлер юртынынъ кзурулыш тенинде,
Душмангъа ёл ачып джыранды къалмасын.

Айдынъыз, илери, миллионлар артындан
Миллионлар сарылсын кзурулыш ташына.
Айдынъыз, ударник байрагъы алтында,
Беш йыллыкъ планнынъ баррикадасына.

Цехлерге заводман, заводгъа япыман,
Япыгъа депоман чыкъайыкъ ярышкъа.
Эр иште большевик джевабы берейик
Къачакъкъа, лодыргъа, тенбельге, сархушкъа.

Большевик гъайрети, большевик темпинен,
Эр ерде гъалебе маршыны чалайыкъ.
Эмекке къошулгъан техника кучюнен,
Юз йыллыкъ ёкъушны он йылда алайыкъ.

Айдынъыз, илери, миллионлар артындан
Миллионлар сарылсын къурулыш ташына.
Айдынъыз, ударник байрагъы алтында,
Бешйыллыкъ планнынъ баррикадасына»...

Бу сес къайда? Бу тюркюни кимлер йырлай?
Бу эзгилер къайсы якътан эшитиле?
Юреклерни бу тюркюнен кимлер сырлай?
Буны динълеп кимлер яна, кимлер куле?

Бу удар марш эзгисинен ким янгъырта
Днепрнинъ бетонлашкъан къырларыны?
Бу йырнен ким хатырлата, ким анъдырта
Революция шанлы куреш йылларыны?

Я бу янъы корпусларнынъ этегинде,
Бу кишилер не япалар таш атышып?
Токъта, анав кок ёлакълы майка кийген,
Юровамы... Лидочкамы... Лидамы шу?..

Эбет Лида, иште манъа элин саллай,
Ана мында келеятыр, ёлгъа чыкъып...
(Шимди меним бутюн фикрим сувдай къайнай)
— Сколько лет, сколько зим... Тувгъанчыгъым!
Сколько лет, сколько зим... Лидачыгъым!
Бу сонъ айлар къайда эдинъ, къай якъларда?
Отур Лида, отур, отур кадячыгъым,
Айт, не ишмен, насыл тюштинъ бу якъларгъа?

III

Лида мында бешюзлернен джиберильген,
Бешюзлернинъ бириси олып Москвадан.
Сокольники районундан мында кельген
Москванынъ горкомундан разверсткаман.

О, илькиде мында келип тюшкенинен,
Шагирд олгъан ер авдаргъан машинада.
Бир айдан сонъ, озь арзусы, истегинен
Рапорт берген котловангъа авушмагъа.

Котлованда бош кунълери биле къалып,
Эркеклернен таш чыкъаргъан бир сырада.
Шимди мени корьгенинен, гьурурланып,
Белин бувды ишлерини анълатмагъа:

— Мына, Эшреф, сол ялынынъ котлованы,
Къач ай эвель прорывде къалгъан эди.
«Тыш себеплер» дерьясына батып къалып,
Къаплыбакъа темплерини алгъан эди.

Кунълик план толдырылмай, темп явашлай,
Ишчи кучи акъа эди сувдай болып.
Базы чапкъын нефисхорлар ишин ташлай,
Арткъач пара алмакъ ичюн рвач болып.

Буны корьген базы шахслар вайылдады:
«Планларны янъы баштан къурайыкъ», деп,
Пек талашсакъ, эки арада бир шей чыкъар,
Биз планы кыскъартмагъа бакъайыкъ, деп.

Лякин масса аягъыны кениш керди,
Темизледи къоркъакъларнынъ шыбагъыны.
Прорывге йигитлердже джевап бердик,
Авелетип ударниклик байрагъыны.

Ишчилерге аркъа таяп партколлектив,
Большевикче рехберликни эда этти.
Бу иште де бутюн масса, бутюн актив,
Озь ираде, къудретини икърар этти.

Чокъ хадимлер битирген сонъ озь ишини,
Прорывге келе эди ильки чанъда.
Чокъ къызлар да ташлап енгиль къыз ишини,
Авуштылар бизим орта котловангъа.

Райпарткомнынъ теклифинен эр бир ерде,
Тревога илян эттик, аврал къурдыкъ.
Къар боранлы, сагъыр, санърав геджелерде
Сменанен котлованда постта турдыкъ.

Котлованны бузлы сувдан темизледик,
Кокюс керип сувукъ ельнинъ джилъвесине.
Исарларны гранитнен тегизледик,
Ёл бермеден сувнынъ къайтып кирмесине.

Эль бирликнен орталыкъкъа давур салдыкъ,
Днепрнинъ сетлерини сарып алып.
Бутюн дюнья колеминде рекорд алдыкъ,
Юз сексен бинъ кубометр таш чыкъарып.

Мына шайтип бирер-бирер чийратылды,
Бу тарихий япыджылыкъ поэмасы.
Он бинълернинъ къолларынен яратылды
Бешйыллыкълар девирининъ Венерасы...

Лида айта, юрекленип айткъан сайын,
Де ачыла, де къысыла кок козьлери...
Кяде бирде сёз сырасы кульген сайын,
Др-др эте тыгъыз этли кокюслери...

— Я бу кимге? Бу гудоклар сизлергеми?
Тап бу къадар тез кечтими къыркъ дакъыкъа?
Акъшам кене корюширмиз,
— Акъшам деми.
— Айды Лида, бар сен, джаным.
— Айды, пока!..

АКЪШАМ КОРЮШЮВ

I

Лида, Лида,
Кель къардашым,
Бер къолынъны,
Кель чыкъайыкъ
Къошкъаянынъ кемерине.
Эски достлыкъ атешинен
Севкъ олунып,
Яш юреклер
Ярыш ачсын бир-бирине.

Кель гузелим! Кечлик гудок берильгенджек,
Шу къаянынъ этегинде джал алайыкъ.
Бизни корип, бизни къутлап сувгъа энсин,
Украина геджесиининъ толгъун айы.

Бакъчы, Лида, бир-бирини сюрюштирип,
Ишке гедже сменасы бараятыр.
Мавы кокте йылдызларны эриштирип,
Днепрельстан йылдызлары янаятыр.

Коресинъми, Днепрнинъ ортасында,
Акъ далгъалар чагъаладай къанатлангъан...
Бу далгъалар чокъ рессамнынъ фырчысына,
Чокъ шаирнинъ къалемине мевзу олгъан.

Шевченконынъ Оксанасы мында догъгъан,
Гоголь мында язгъан «Тарас Бульба»сыны.
Къайсы бильмем бир улькенинъ кедайы да,
Мында келип, мында корьген Лидасыны.

Мында келип, мында корьген Лидасыны,
Шиирини онъа мында багъышлагъан.
Къырып атып тотлы, паслы лирасыны,
Къолгъа челик къалемини мында алгъан.

II

Бакъ сен, Лида!
Бакъ, Днепр насыл ята,
Сачларыны бетон таракъ тарагъанда,
Сагъа Лида, айт, не ерни хатырлата,
Бу таракълар, бирден джалп деп къарагъанда?

Айт, бу бетон аркъалдыкълар, бир бакъкъанда,
Кремльнинъ диварыны анъдырмаймы?
Сувнынъ усти чыракълардан гуль такъкъанда,
Хаялынъда Москваны догъдырмаймы?

Айт, Лида, айт, тюшдай олып кечип кеткен,
Москванынъ яз кунълери хатрынъдамы?

Мени санъа, сени манъа теслим эткен,
Беяз июнь геджелери акълынъдамы?

Акълынъдамы олимпиада кунълеринде,
Эр кунь акъшам концертлерде джурьгенимез.
Миллетлернинъ нефис санат гуллеринден,
Къальбимизге топ-топ букет орьгенимиз?

Акълынъдамы, саз такъымы сырасында,
Азерлернинъ къадим миллий чалгъылары.
Акълынъдамы, Вахтанговнынъ санасында,
Татарларнынъ шень тюркюли «Зенгер шалы»...

Акълынъдамы, мудафаа афтасында,
Дерстен чыкъып эр кунь «Тир»ге баргъанымыз.
Эришлешип, козьлей берип аткъан сайын,
Чемберленни манълайындан ургъанымыз.

Акълынъдамы, институтнынъ волейболы,
Воробъёвы къырларынынъ байыр ёлы.
Акълынъдамы, осоавиахим ротасынынъ
Афта сайын наряд берген военкомы...

Айт, къардашым,
Бир йыл эвель тюшюндинъми
Бир кунь келир,
Бу ерлерде джурермен, деп.
Йигриминджи бааримнинъ
Сырдашыны
Днепрельстан багъчасында
Корермен, деп.

Тюшюндинъми, Днепрельстан тюркюсини,
Иш къойнунда бир кунь мен де чаларман, деп,
Янъылыкънынъ гъалибиет эзгисини
Кранларнынъ сесинден де аларман, деп.

Айт, Лида, сонъ ич бу кунълер унтулырмы?
Ич бу кунълер козь огюнден джойтулырмы?
Гурь яшлыкънынъ фуртуналы къуджагъындан,
Яш юреклер джоремесиз къуртулырмы?

III

Мына Лида, яваш-яваш орталыкъны,
Сагъындайын индже туман сараятыр.
Эпкин далгъа кенъ къулачлы къанатыны
Кеткен сайын узакъларгъа джаяятыр.

Мына орта аралыкънынъ энъсесинден,
Сув ташкъыны Учансувдай авдарыла.
Бакъчы, бакъчы, бычокларнынъ окчесинде,
Сетке чарпып дёрт бир якъкъа акътарыла.

Айт Лида, сен гизли бир кин сезесинъми,
Сувнынъ шайтип ачувланып акъувында?
Не къадар кучь, энергия, коресинъми,
Не къадар кучь сакълы онынъ багъырында...

Бу къуветлер, бу къурулыш девиринде,
Догъмакъ ичюн бизден де чокъ ярдым истей.
Социализм къурулышы, шаирден де,
Акъ-акъикъат ёлында кенъ адым истей.

Лякин даа шаирлернинъ къалемлери,
Инсан дуйгъу, ислеринден артта къала.
Аля бугунъ чокъ яzydжы ильхамыны,
Тек трактор давушындан алып чала.

Аля бугунъ чокъ шаирлер тюкюрелер,
Техникагъа саип олув лозунгына.
Акъшам яза, саба: — Бас! — деп, кетирелер,
Бурун къапап, махсулынынъ сасыгъына.

Даа бир чокъ «шаирлернинъ» шарманкасы,
Конкрет бир вакъиадан эзги алмай.
Даа пек чокъ яzydжынынъ къафа тасы.
Домналарны доминодан айыралмай.

Базылары Гималайда ат ойната:
«Мен — шаирмен,
Мен Къырымда токътамам», деп.

«Пушкиндайын,
Йылар бойы
Роман язып,
Сырма сачлы Онегинни
Макътамам», деп.

Эбет Лида, шаирлернинъ махсулыны,
Аля бугунъ сёз джыймасы дегенлер бар,
Аля бугунъ шиир язув усулыны,
Тек табиат багъышы — деп, бильгенлер бар.

Ёкъ, акъикъый шаирлик де, эр иш киби,
Пек чокъ эмек, чокъ ыдрынув талап эте.
Не беллейсинъ, бир къач сатыр язгъан куню
Азмы дерсинъ, энергия, эмек кете.

Азмы чий сёз материалы сарф этиле,
Бир атешли, бир келишик сёзге болып.
Азмы гедже юкъламадан кечириле,
Эй, севгили шиирлерим, сизге болып.

Барсын бугунъ о «шаирлер» бош сезлернен,
Газет, журнал аяласын ара-сыра,
Ярын эпси унутылыр, сюпюрилир
Чёплюк олып эдебият саасындан.

Зира омюр айландыра кунешини,
Темиз, къавий, кейфиетли махсулаткъа.
Чюнки юртым кенишлете курешини,
Бутюн чюрюк, бутюн брак мамулаткъа.

IV

Бир вакъытта, мен де, Лида, тюшкен эдим,
Яш башымнен богемалар батагъына.
Йырларымнынъ везинини пичкен эдим,
Ресторанлар, тотай къызлар ятагъында.

«Сары гульнинъ тегенекли
Сабагъындай — къолларыньман,
Къувма мени, тегенеги
Вуджудыма къадалмасын.

Бир тамызым севги къаны
Къалмай солгъан дудагъынъман,
Опъме мени, агъызымда
Дудакъ табы адалмасын.

Япма севги къабагъында
Махмурлангъан козьлеринъмен,
Сюзьме мени, къалем тамчым
Ал шарапкъа къатылмасын.
Кедайларнынъ шиирини
Зеэрлеген сёзлеринъмен,
Узьме мени, бир геджеге
Кедайлыгъым сатылмасын.

Эбет, эбет, кедайлыгъым
Сатылмасын бир джилъвеге,
О шайна да къырыкъ къальбнинъ
Сызатыны толдыралмай.
Умер Хайям, Саъдилерге
Асрет олгъан яш юрегим,
Йырламаса, агъламаса,
Ич сыдыргъы отуралмай».

Деп ынърана, гедже-куньдюз сандыракълай,
Коп тюшкюнлик эзгилери чала эдим.
Есениндай: «Дюнъяда бир яшаймыз», деп,
Теселлини къаделерден ала эдим.

Лякин бу сарп ёлнынъ къыйыш олгъаныны,
Достларымнынъ ярдымынен эслеп алдым.
Къавий тутып поэзия байрагъыны,
Асавымны бу чёкюрли ёлгъа салдым.

Огюмдеки анъанели седни йыкътым,
Геджелерни куньдюз этип керек вакъты.
Кестирмеден айдын, ачыкъ ёлгъа чыкътым,
Фенер этип Аристотель, «Фейербах»ны.

Барсын, шимди,
Пире коръсе, деве деген табирджилер
Озь арасы пычырдашсын:
«Бу шаир де тынды», беллеп.

«Есениннинъ къалеминдай,
Бу йырджынынъ къалеми де,
Эски омюр панджасындан
Къуртуламай, сынды», беллеп.
Лякин олар янълыштылар,
Бизлер къалем сындырмадыкъ,
Эски омюр
Ёлумызгъа йылан олып созулса да,
Маяковский,
Есениндай,
Сесимизни тындырмадыкъ,
«Ашкъ гемиси
Чюрюк яшав
Къаясына урулса да».

Чюнки, Лида,
Бизлер чокътан узакълаштыкъ олеяткъан,
Олеяткъан мецанлыкънынъ
Ач, нефисхор сюрюсинден.
Чюнки, мен де,
Сагълам турмуш джемиети къураяткъан
Он бинълернинъ,
Юз бинълернинъ,
Миллионларнынъ бирисимен.
Лякин, достлар,
Шириет адыны да былаштыртмам,
Йыкъылса да шириет юртунынъ
Сол тиремеси.
Къа, бакъайым,
Истеклилер бармы? Олса,
Кельсин мында,
Эгер дейим, керек олса,
Анасынынъ бремеси!
«Келеджек шень сенелернинъ
барып тефтиш цекасына,
Шаир ады ташып юрьген
чапкъынларнынъ узеринде,
Мен озимнинъ
бутюн юз том
партиялы китабымны,
Большевик партбилетиндай
юксеклерге котерирмен», —

Деп, шиирге бакъышыны,
Дёрт сатырда айтып кечкен,
Улу шаир душманлары,
Меним де хас душманымдыр!
Эгер дийим мен оджамнынъ
Ишин девам эттирмесем,
Бу арекет,
Омюримнинъ энъ къаба бир нукъсаныдыр!

V

Шимди Лида, меним ёлум —
Янъы догъгъан кунеш ёлу,
Меним ёлум — ватанымнынъ
Алып баргъан куреш ёлу.

Меним ёлум — даа пек чокъ
Окъув, бильги талап эткен,
Эм сиясий, эм фельсефий,
Эм бедий осюш ёлу.

Чокъ кучлюкни бу кенъ ёлда ерге серди,
Къалемимнинъ джилялангъан челик юзи.
Манъа аят, эпли аят озю берди,
Эм ленинджи, эм языджы укъукъыны.

Мен озь тувгъан улусыма теслим эттим,
Элимдеки бу еяне санатымны.
Ал сен, халкъым, ал озюнье, хызмет эттир,
Сенинъ ичюн оськен шу морт талантымны!

Дагъда, къырда, койде, шеэрде янъгъырасын,
Озь халкъыма эльчи олып меним сесим.
Мени алып энъ огдеки сафкъа салсын.
Инсанлыкънынъ буюк санат нефисеси.

Мен Лида, ич, ич тегине турып олмам,
Шииримнен халкъ къальбине киралмасам.
Озь-озюме шаир ады берип олмам,
Шииримде халкъ арзусы коралмасам.

VI

Лида, Лида, социализм кѳурулышы
Бу девирде манѳа да чокъ эмек юклей.
Ватанымнынъ бу саада бутюн иши,
Шиирстан япысына мени беклей.

Мени беклей — сыныфларнынъ муаребеси,
Мени беклей — техниканынъ гъалевеси.
Мени беклей — бизге де кель, бизге де яз! —
Деп, бинълернен янъы мектеп талевеси.

Мени беклей — заводларнынъ темпли иши,
Мени беклей адамларнынъ эпли иши,
Мени беклей — кой, шеэрни, инсанларны
Социалистче янъы баштан кѳурув иши.

Мени беклей — Къамышбурун комбинаты,
Мени беклей — ишчилернинъ теминаты.
Мени беклей — ялы бойы дагъларынынъ
Гонъюллерге кѳарув берген табияты.

Меним борджым ишимизге аякъ чалгъан
Эски адет, ырымларгъа укюм язмакъ.
Меним борджым — буюк Ленин адын алгъан,
Ал байракълы комсомолгъа тюркю язмакъ.

Меним борджым — къалемиме юва кѳургъан
Лириканы бу девирге алыштырмакъ.
Меним борджым — юреклерде къайнап тургъан
Севгини де инкъилябкъа чалыштырмакъ...

Эбет достым, янъы омюр къапысында,
Даа пек чокъ эманет бар омузымда...
Токъта Лида, сен багъышла, мен гъалиба,
Мен гъалиба, тышкъа чыкътым мевзуымдан.

МИЛЛИОНЛАРНЫҢ САДАСЫ

I

Эй Днепр, эй тарихлар орекеси!
Эй чаларган асырларнын колеткеси!
Айт, бу ташлар узеринде янъгырдымы,
Бир вакытта, къачкъынларнын ачув сеси?

Айт, бу титис къобаларнын эшиклери,
Мазепанын атларыман къазылдымы?
Потёмкиннин козь бояган койчиклери,
Бир вакытта бу топракъкъа къурулдымы?

Джесетлерден копюр къурып озен кечкен
Атиллалар бу къырларда адаштымы?
Бир джуйрюкке къызларыны берип кеткен
Печенеглер сеимен мында чаташтымы?

Чомакъларнын къодалакълы обозлары,
Къырым тузын мындаи келип алдылармы?
Акъ сакъаллы кобзарьларнын къобызлары,
Бандураны бу къаяда чалдылармы?

Айт Днепр, айт дюньяда корьгенинъни,
Къыдырлезде ёлдан чыкъып джурьгенинъни,
Эв авдарып, кой акътарып, шеэр басып,
Мурадыиъа иасыл этип иргенинъни.

Ничюи сустынъ, акъынтынъны кимлер бурды?
Сени шайтип озине ким бойсундырды?
Дагъдан ташкъа джайылган бу ялыларгъа
Кимлер келип, къарт Днепр, бурав урды?

Сесинъ чыкъмай, ёкъса тилинъ тутулдымы,
Даянамай кранларнынъ гурь сесине?
Айт, Днепр, кимлер ачты паранджаны,
Украина чёллерининъ чересинден?

Айт, бу «шайтан тиллер»ни ким узатты,
Иванларнынъ, Василлернинъ избасына?

Сенинь без комюринъни кимлер къатты,
Юртнынъ Донбасс, Караганда, Кузбасына?

Айт, Днепр, апансыздан бойсундырып,
Кимлер тапты электрик нокътасыны?
Украина чёллерине голлер къурып,
Ким яньартты Европанынъ картасыны?..

Айт, бу кунеш ергс коктсн төкюльдими?
Айт, бу дюнья къайта баштан тирильдими?
Тарихларда тунч девринден бугуньгеджек,
Бойле гъайрет, бойле янгъын корюльдими?

Айт, Днепр, бармы аслы ойле къалем,
Санъа къарап, къуванч маршы чалмагъандаи?
Бу дюньяда бармы экен, ойле къале,
Урь халкъымыз къолгъа алыш олмагъандай?..

Мен эшиттим, сснден чокъ-чокъ селям бар, деп,
Къомшунъдакн Ешилъ ада чёллерине.
Сувсыз янгъан баразналар толаджакъ, деп,
Гулистанинъ пирнич, памукъ, гуллерине.

Мен эшиттим, кенъ каналлар кечеджек, деп,
Тюп Тархандан Тюп Кенегез, Азавгъадже.
Бутюн Кърым Озы суву ичеджек, деп,
Яш пионер балачыкътан къартларгъадже.

Эй Днепр, эй тарихлар орекеси!
Эй чаларгъан асырларнынъ колеткеси! А
йт, не вакъыт, не куньлерде, насыл догъды,
Къучагъынъда Ал Октябрь гъалебеси?

II

Къарт Днепр ачувлана, чёкмек истей,
Ачувыпы ялыларгъа төкмек истей.
Эджель беклеп яткъан ялчын къаяларны,
Сонъгылыкъкъа тоя-тоя опьмек истей.

Къарт Днепр чапалана, чапмакъ истей,
Тарихлардан озине эш тапмакъ истей.

Кенъ къулачлы ач далгъалар океленип,
Озь ёлындан башкъа ёлгъа сапмакъ истей.

III

Ким тюшюнир, бир вакъытта бу далгъалар,
Гедже-куньдюз дженк авасы чалгъандыр, деп.
Бугунь ернен тегизленген харабалар,
Бу курешке тильсиз шаат олгъандыр, деп.

Ярын, биркунь ким тюшюнир, Польша паны
Козьлерини бу сувларда джумгъандыр, деп.
Ким тюшюнир, Петлюранынъ «зульффикъары»,
Бу къаялар арасында сынгъандыр, деп.

Ким инаныр, бир вакъытта бу неэрде,
Ялынъыз олюм кольгелери юзгенине.
Корьгенини якъып-йыкъып бу ерлерде,
Генераллар тавабасы кезгенине.

Ким инаныр, пек чокъ яшлар яш джанынен,
Юрт къорчалап бу топракъта ятты, десенъ.
Триполье комсомолы ал къаныны,
Днепрге бу ялыда къатты, десенъ...

IV

Эбет Лида, бинъ докъуз юз он секизде
Бу чёллерде итлер улуп джюре эди.
Бу чёллерни сабан, тюрен, ат ерине,
Къара тонлы къара танклер сюре эди,

Авропапынъ культурасы минген эди,
Эгер салып эмеқдарлар энъсесине.
Берекетли баразналар дёнген эди,
Импералист бойнасынынъ музесине.

Ач янкилер Криворогнынъ рудасында,
Донбасснынъ бол комюринде ялдай эди.
Бу бир якъта ишчи-койлю массасына,
Центр-рада «еди дженнет» адай эди.

Украина толчок-базар олгъан эди,
Манчестернинъ куфлю, чюрюк малларына.
Рантьелернинъ кассалары толгъан эди,
Алын терден чыкъкъан эмек долларына.

Бир тарафтан бу алекет ортасында,
Гуляй Поле бандалары джайнай эди.
Бойсунмагъан холопларнынъ аркъасында,
Дсмир шомпол, тобулгъылар ойнай эди.

Инълей эди Днепрнинъ ялылары,
Бакъып турып бу ихтилал далгъасына.
Инълей эди Украина селолары,
Эсир олып интервентлер алкъасына.

Париж арбий штабынынъ «рено»сыман
Чапышкъанда Махноларнынъ тачанкасы,
Артыкъ чокътан эки лагерь олгъан эди,
Русиенинъ болюнмейджек къорантасы.

Буллюр къаде меншурында парлагъанда,
Майорларнынъ ишлемели погонлары,
Сёз бирликнен артыкъ ёлгъа чыкъкъан эди.
Исьян эткен ишчи сыныф огуллары.

Генераллар эр кошеден козь тиккенде,
Яш советлер девлетининъ омюрине,
Бар эмекдар: — Айдынъыз! — деп джевап берди,
Укуметнинъ: — Уджюм! — деген эмирине.

— Айды! — деди пролетар Маратлары,
— Силя этип сынфий куреш ачувыны.
— Айды! — деди кызыл казак отрядлары,
— Чёльге ташлап чалынмагъан сачувыны.

— Айды! — деди ал Октябрь огъланлары,
— Козьге алып барыладжакъ нокътасыны.
— Айды! — деди Киевщина селянлары,
Аягъына сокъып йыртыкъ лаптасыны.

Йыртыкъ лапта, чуллы шинель кийген эрлер,
Тильки тонлы геройларны тызыкътырды.
Чюнки ерге къавий басып аягыны,
Миллет дегиль, девлет дегиль, сыныф турды.

Беязларны бу къасыргъа тозгъа къатты,
Шанлы къызыл байрагыны кокке асып.
«Шиджаатлы» геройларны сувгъа атты,
«Чыплакъ баджакъ» ордуларнынъ фуртунасы.

Шайтип улу Шевченконынъ улъкесинде,
Ишчи-койлю укюмети темель салды.
Лякин юртнынъ, мамур юртнынъ кокрегинде,
Йыллар бою савулмагъан яра къалды.

Бу яралар ара-сыра къоза эди,
Очюкленген чыбандайын иринлешип,
Япыджылыкъ муддетини соза эди,
Ёл патлатып, завод йыкъып, шахта эшип.

Даа о кунь, бу яралар къаршысында,
Пуанкаре ишчи къаны иче эди.
Торгпромнынъ макъасыман уйкъусында,
Украина картасыны пиче эди.

Бугунь исе икътисадий бухран къоры
Къаплагъанда капиталист курресини.
Баба-деде мирасына тепме урып,
Украина денъиштире чересини.

Украина бугунь артыкъ билек тюрип,
Огюндеки тик байырлы къырны аша.
Миллионларнынъ арзусыны огге сюрип,
Баштан-башкъа колхозлаша, совхозлаша.

Бугунь артыкъ кобзарларнынъ эллеринде,
Къобыз дегиль, демир курек, лескер ишлей.
Бинь мучелик къобаларнынъ беллеринде,
Ель ерине машиналар чархы кишней.

Бугунь артыкъ къарт Днепр, зильфлерини,
Къаяларнынъ серт тишине тараялмай.
Этрафына, бузлар ирип кеткен куни
Озь эркине баш котерип къараялмай.

Бугунь мында эр сейирджи шашып къала,
Эр кошеден эшиткенде сибат йыры.
Бугунь мында иш ордусы эсир ала,
Асырларгъа баш бермеген Днепрни.

Мында тюшкен эр ябанджы бирден-бирге
Озь-озюни дерен уйкъу, тюште сана,
Бу тирнекли ишни корьсе, не десень де,
Шашып къала, ички ичмей сархошлана.

Мында инат толкъунларны эриштире,
Октябрьнинъ демир къоллы батырлары.
Мында эски мевзуыны денъиштире,
Шииримнинъ къарсанбалы сатырлары.

Мында кучьлю турбиналар арманында,
Эски омюр темелинден омратыла.
Чоюн, бетон, къая, демир орманында,
Янъы эмек усуллары яратыла.

Мында шанлы ударниклер алайына
Къуджакъ ача пролетар культурасы.
Мында башкъырды чёллерининъ малайына,
Тувгъан чыкъа Полтаванынъ дивчинасы.

Мында бугунь бейнельмилель мефъум ала,
Рус, украин, татар, гурджи къыяфети.
Мында джанлы, конкрет бир шекиль ала,
Халкъ достлугъы, Ленин миллий сиясети.

V

Эй улу юрт, юрек джоша къуджагъынъда
Мейдан алгъан шан ве шурет курешинен.
Мартенлернинъ атеш сачкъан оджагъында
Догъаяткъан коммунизм кунешинен.

Къайда бакъсам, къайсы ерге козь ташласам,
Эр адымда козьге чарпа эмек шаны.
(Бу сатырны тизгенде де бугунь акъшам,
Неден бильмем, хатырладым Юрованы)...

Бугунь байрам, бугунь дегиль, эр кунь байрам,
Кенъ озеннинъ шенъ, гурьдели бухтасында.
Бугунь кене далгъалана кызыл байракъ,
Огде кеткен цехлернинъ ал тахтасында.

Бугунь кене рапорт бере партиягъа,
Къыркъ секиз бинъ ударникнинъ удар сеси.
Он китаптан арткъач къарув бере манъа,
Он арифли «Днепрельстан» келимеси.

Днепрельстан — бу сес чынълай къулакъларда,
Партсъездде чыкъарылгъан къарардайын,
Днепрельстан — бу сёз кете узакъларгъа,
Акъикъаткъа чевирильген хаялдайын.

Днепрельстан — бу сёз тюше ер алтына,
Шахталарда ишчилерге чыракъ болып.
Бу сёз кире миллиардерлер палатына,
Капиталнынъ башагъына оракъ болып.

Днепрельстан багъ-багъчагъа авуштыра,
Мойнакъ, Тархан, Мангъыт, Чонгъар чёллерини.
Днепрельстан — эдждадына къавуштыра,
Къарт омюрнинъ тюшип къалгъан тёллерини.

Днепрельстан — ялдай эфир далгъасында,
Акс эттирип ал Октябрь манасыны...
Эшит, Дюнья, бу сатырлар арасында,
Меним дегиль, миллионларнынъ садасыны.

*Днепрострой — Ялта.
Август — сентябрь, 1931.*

ЯШЛЫГЪЫМНЕН КОРЮШЮВ

Тюшюмдеми, эсимдеми,
Айырамайым.
Бир кунь гедже ярысында
Гъамлы, муляйим
Ай шавлеси пенджерен
Кирип одама,
Нелердендир урккен киби,
Сыгъынды манъа...

Сокъакътаки фенер чокътан
Козюни юмгъан.
Шеэр чым-чырт, саат эки,
Орталыкъ тынгъан.

Тек узакътан, де джошып, де
Тынып нефеси,
Талгъын-талгъын эшитиле
Кларнет сеси:

«Учма бульбуль къонма бульбуль
Кираз далына.
Яшлыгъымны бермез эдим,
Дюнья малына...»

Ах, бу тюркю мени даим,
Юректен ала...
Кларнет де тынмадан бу
Эзгини чала:

«Учма, бульбуль, къонма, бульбуль,
Далдан айрылдым.
Къара къашлы, эля козьлю
Ярдан айрылдым...»

Зеиниминь уджрелери
Йылларны эше.
Отъкен куньлер, джошкъун куньлер
Хатрима тюше.

Отъкен куньлер кокрегиме
Ханджерин къадай.
Козь огюмде денъишмелер
Кинолентадай.

Санки, бугунь ильки гедже
Уйкъусыз къалдым.
Санки, бугунь озь музамдан
Эрмагъан алдым...

Ильхам перим, къалемимнинь
Теньсиз акими!
Шириет гульбагъынынь
Менгу сакини!

Дерсинь, сени севгеним мен,
Догъмаздан бурун.
Анам мени бешигиме
Къоймаздан бурун...

Башлагъан сонъ сандыракълы
Осьмюрлик чагъым,
Тек сен олдынъ акълым-фикрим,
Арзум-хаялым...

Азмы-копми, он йыл кечти
О гурь чагълардан.
Нидже-нидже ташлар кочти
Къая дагълардан.

Осьмюр къызлар келин олды,
Яшлар — къырджыман.
Нидже ана эвлят корьди
Тюндюрест, аман.

Нидже адам татты омюр
Хайыр-шерини.
Ниджелери вакътсыз төкти
Эджель терини.

Эх, меним де барки энди
Баягы яшым.
Отуз баарь, отуз кыш, яз...
Чаларды башым.

Эвли олдым, баба олдым,
Къоранта башы.
Ильамыма куньдеш олды
Омюр ёлдашым.

Ойгъа далсам, эске тюше
О чылгын чагълар.
Козь огюмде джанланалар
Энь парлакъ анылар:

Чёмезликтен комсомолда
Аза олгъаным;
Къолларыма къоркъа-къоркъа
Тюфек алгъаным.

Геджесимен къаравулда
Янгъыз къалгъаным;
Комсомол ЧОН отрядында
Постта тургъаным.

Тюп Чонгъарда отькерильген
Чынълы джыйынлар;
Узакъ кузь, кыш геджелери
Чешит оюнлар...

Корьмек истеп сув багърындан
Кунеш догъгъанын.
Ай-Петрде достларымман
Тань аттыргъаным.

Сонъ, саильге тез тюшмеге
Олюшкенимиз;
Арзы кызынынъ гугюминден
Сув ичкенимиз...

Яшлыкъ, яшлыкъ, ич о куньлер
Унтулмай экен!
Гузель аньлар козь огюнден
Джойтулмай экен!

Я Москва орманлары,
Парк, мейданлары,
Студентлик йылларымнынъ
Эеджанлары.

Балтыкъ, Нева ялысында
Беяз геджелер;
Беяз гедже кыучагында
Солгъан гюнджелер.

Азаматлы Днепрогэснинъ
Шевкъ, зиялары,
Алматархан, Семен, Гъавур
Дервизалары.

Эписи, эписи козь огюмде
Джылмайып тура.
Туман кыаплы дагълар киби
Морарып тура...

О куньлерден он йыл кечти,
Чокъ ишлер кылдыкъ.
НЭП йылларын алмаштырды
Шанлы Бешйыллыкъ...

О геджеси пенджеремден
Одама кирген,
Сонъ дувардан сыйырылып,
Ашагъы энген,

Ай шавлеси тугуль экен,
Умраным экен.
Гурь яшлыгъым, деликъанлы
Девраным экен...

Якъын-узакъ кечмишимден
Ай-йыллар ашып,
Къурулышлар арасында
Ёлдан адашып;

Яш девраным кельген меннен
Корюшмек ичюн.
Тена-тена махсус меннен
Дертлешмек ичюн.

Кулюп тургъан козьлерини
Козюме тикип,
Джан-юректен, незакетнен
Элимни сыкъып:

— Таныйсынъмы? — деди манъа.
— Таныйман, — дедим.
Озюм исе, ашкъанымдан,
Делидай эдим.

— Санъа бир къач суалим бар,
Багъышла! — деди.
(Яшча, шимди менден тамам
Он яш яш эди).

— Бир къач дегиль, нидже суаль
Берсенъ бер, — дедим, —
Бу ёлгъа сен эттинъ мени
Сеферджи, — дедим.

— Вакътыман мен сенмен алдым
Къалем къолума.
Сенмен тюштим бу муреккеп
Аят ёлуна.

Сенмен чектим мемлекетнинъ
Севинчин, ясын,
Сенмен таттым шиириет
Симфониясын.

Сенмен корьдим ич хаялгъа
Кельмегенлерни.
Сенмен севдим Леонардо,
Бехтовенлерни.

— Талийинъден разысынъмы?
— Разыман, — дедим.
— Бахтлысынъмы, бахтсызсынъмы?
— Бахтлыман, — дедим.

— Озюмни пек бахтлы саям,
Насыл этип саймайым?
Эр арзума наиль олып.
Айт, насыл къуванмайым?

«Бахтны насыл анълайсынъыз?
Бахт демек не?» — дегенде:
«Бахт — куреш», — деп джевап берген
Карл Маркс бир кере.

(Маркснынъ бу сёзюни мен
Бильдим коп йыл озгъан сонъ.
Онынъ джылтлары устюнде
Коп гедже оздыргъан сонъ).

Акъикъатен, бахт дегени,
Куреш экен инсанчюн,
Догърулыкъчюн, нефисликчюн,
Азатлыкъчюн, Ватанчюн.

Адам огълуна къалем де
Аят берген бир кунеш.
Инсан къальби ичюн куреш,
Гузеллик ичюн куреш.

Шай олгъан сонъ, мен де бугунъ,
Ич бир сѣзсиз «Бахтлыман!» —
Деп, коксюмни кере берип,
Къычырмагъа акълыман.

Мен беллесем, сен буларны
Корип кельдинъ, коресинъ.
Яманымны, яхшымны да,
Менден арув билесинъ...

— Мен бильсем де, сен ськъылма,
Саба узакъ, айта бер.
Кель, о къайтмаз йылларынъны
Хатырлайыкъ берабер.

— Не айтайым? Яшым энди
Он экиге киргенде,
Бабайчыгъым: «Ана энди,
Акъай олдынъ»,— дегенде,

Козьлериме къара перде
Чѣкти бирдеи бир куни —
Апансыздан ольди бабам,
Бир булутлы кузь куни.

Фаджиалы о йыллары,
Таякъ тугуль талында,
Яры етим алты бала
Къалдыкъ ана къолында.

Ильни о дем саргъан эди
Къара кучьлер исьяны.
Дѣрт йыл сюрген къардаш дженки
Хырпалады Русьяны.

Мемлекетни йыкъынтылыкъ,
Ачлыкъ басты къарарсыз.
Холера, тиф маразлары
Къырды халкъны амансыз.

Ач олюмнинъ панджасындан
Баш къуртарып зор-бея,
Аман къалгъан мен талийсиз,
Бойну букюк бир бала,

Сезип алдым мен оксюзге
Нелер кереклигини.
Коп илим-фен менбаынынъ
Менден эреклигини.

Изсиз-тюссиз, басыкъ эвлер,
Виранелер къатында,
Янъы Совет девлетининъ
Имаеси алтында,

Геджелерни куньдюз этип,
Коп окъудым, чалыштым.
Токъ ашлыкъны къавузлардан
Айырмагъа алыштым.

Анайымнынъ ярдымынен,
Арттырдым тиль-бильгимни.
Сюнгердай синъирип алып
Ичиме халкъ тилини.

Бир къач йыллар китапхане
Олды хызмет турагъым.
Не къадар коп окъусам, эп
Артты эшкъым, мерагъым.

Сонъ Фузулий, Шиллер, Гёте,
Байрон, Пушкин, Гъазай,
Номан огълу, Чобан-Заде,
Токъай, Амди, Ниязий,

Меметлернинъ изин басып,
Олдым садыкъ бир изджи.
Ахыр сонъы, сатыр чифтлеп,
Авескяр бейттизиджи.

Коп дефтерлер къраладым,
Яздым, йырттым, тюзеттим.
Поэзия сырларыны
Эп терендже ис эттим.

Не язсам да, озюм бильдим,
Эльден, ельден гизледим.
Таптав ёлдан четке чыккып,
Янъы услюп изледим.

Кучюк шиирий гьонджелерден
Озим ичюн кичкене
Бир деметчик энди-энди
Терип чыккытым дегенде;

Къатты аяз бир кыыш куни.
Ер михверин терк этти.
«Ленин ольди!» — деген хабер,
Алай якъны титретти.

Туфан къопты, ер юзюни
Сия булут къаплады.
Бу мудхиш сес юреклерге
Пычакъ олып сапланды.

Эмекдар халкъ тишин сыккып,
Чыдам берди яныккъа.
Мен де тѣктим яныгъымны,
Бильгенимдже, кягъыткъа:

«Эльвида, эльвида,
Эльвида дай!
Эльвида, эльвида,
Улу федаий!

Сындырдынъ
Дюньяны, сарсып темелин.
Тындырдынъ
Джадыны, узип эмелин.

Туттырдынъ
Тизгинни ишчи къолына.
Отъкиздинъ
Джарлардан, урьлюк ёлына.

«Окъунъыз, окъунъыз,
Окъунъыз!» — дединъ,
Озинъ де окъувнынъ
Бир сыны эдинъ.

Индстан,
Къарт Къытай, Индоchin, Иран,
Курдстан,
Джезаир, Меракеш, Ливан —

Бутюн Шаркъ
Адынъдан хаяллар токъуй.
Мазлум халкъ
Бетинъде къуртулыш окъуй.

Миллионгъа ишанып,
Къурдынъ бир усул.
Индлиге буддасынъ,
Арабкъа ресуль.

Сав болып,
Мукъаддес тюрбенъе барсам,
Къав болып,
Тюрбенъе чакъмакъкъа янсам,

Ал мейдан
Бойында, йырымны айтсам,
Шай сейран
Эткен сонъ, юртыма къайтсам.

Янъы йыр тизгенде,
Курсюнъмез эдим.
Ольсем де, къалсам да,
Окюнмез эдим.

Эльвида, эльвида,
Улу федаий!
Эльвида, эльвида,
Эльвида дай!»

Матбуатта эр кунь корип
Чешит манзум эсерлер,
«Мен де джиберсем бир шейчик,
Манъа не дер экенлер?

Къате, меним яныгъым да
Улу дай акъкъында,
«Янъы дюнья» вастасыман
Эшитильсе халкъыма?» —

Деп, ничюндир телексидим
Шу арзума эрмеге.
Газетада озюмнинъ бир
Шииримпи коръмеге.

Сонъ, «не десе десинлер», — деп,
Коп тюшюнип турмадым.
Туттым да, бу манзумемни
Газетагъа ёлладым.

Лякин матбаа низамын
Бильмегенимчюн, ахмакъ,
«Баргъан материал шу кунь
Чыкъмакъ керек муакъкъакъ», —

Деп зан этип, эр еври-кунь,
Ичим-багърым дерт толып,
Газетаны беклеп турдым
Эки козим дёрт болып.

Саатлер манъа куньдай кельди,
Кунь узанды афтадай.
Не де къыйын экен, вакъыт
Джурьсе къаплыбакъадай.

Амма, ботен кыйналганман,
Чюнки он кунь дегенде,
Пейда олды газетада
Ильк манзумем «Ленинге».

Авескярчюн энъ азиз кунь —
Энъ биринджи эсери,
Дюнья юзи корьген куни
Ола экен мегери.

Хатыралы бу азиз кунь,
Мен авескяр ичюн де,
Энъ кзуванчлы бир кунь олды
Адий куньлер ичинде... .

Бу шиирнинъ арты чубур
Олды, онынъ артындан,
Бир чокъ лирик парчаларым
Чыкъты севги акъкъында.

Лякин бу чий, хам сатырлар,
Биревлерни кзутуртты.
Эдебият кёрларынынъ
Уйкзуларын къачыртты.

Мисаль ичюн, «Мемет Нузэт,
Бир шей язса, тек агълай.
Пушкин киби, о да шиир
Деген шейни терс анълай...

Эшреф исе, утанмайып,
Багъыра ве чагъыра,
Яш кызларны багъчаларда
Гезинмеге чагъыра.

Къызгъа бойле теклиф бермек —
Намуссызлыкъ демектир!
Къыз балагъа яшман гезмек —
Ырызсызлыкъ демектир!».

Мен бойле сой кишилернинъ
«Намус», «ырыз» акъкъында
Сёйлеген бу кувюр, резиль
Фикрине, шу вакъытта:

«Намуссызлыкъ» – севмек тугуль,
Севмегенге – «Сев!» – демек,
«Ырызсызлыкъ» – гезмек тугуль,
Севе турып гезмемек», –

Деп озимдже джевап берген
Эдим бир шииримде.
(Шу шиирден тек дёрт сатыр
Къалгъан шимди зейнимде).

Гузель корьмек козьге савап,
Инсан олсын, табиат.
Сонъ, биз ничюн гузелликни
Тасвир этмейджекмиз, айт!

Биз не себеп джошмайджакъмыз,
Гульбагъларда джурьгенде?
Не ичюн сукъланмайджакъмыз,
Бир далфидан корьгенде?

Мен шимди де, яшым энди
Отузларгъа барса да,
Эвли-баркълы болып къалып,
Бала-чагъа сарса да,

Кене гузель къадынларгъа,
Дурулалмай, дурулмай,
Шиир язып багъышлайман,
Апайыма дуйдурмай...

Шай дегенде, мусафирим,
Азчыкъ кулюмсиреди:
«Багъышла, бир суаль даа
Бермек истеймен», – деди.

— Кечип кетяеткѡан сонъки
Шу он сене ичинде,
Къыйын турмуш мектебини,
Озь, ираде, кучинъмен

Идрак эте бильдинъми сен,
Тозгъытмай ильхамынъны?
Лекелемей сакъладынъмы
Яшлыкъ идеалынъны?

— Илельэбед садыкъ къалдым
Музама, ильхамыма.
Ич бир леке тийдирмедим
Яшлыкъ идеалыма.

Сонъки он йыл, сѣз ёкъ, омюр
Теджрибемни арттырды.
Инсан характерлерине
Башкъа козьмен бакътырды.

Билип алдым бу дюньянынъ
Къач буджакъ экенлигин.
Инсанларнынъ чокъусынынъ
Къальблери пак, кенълигин...

Инсан омрю гъает къыскъа,
Лякин пек мушеррефли.
Бу ёлны тек саф виджданман
Кече бильмек шерефли.

Кимерси пек къолай кечип
Фелекнипъ чемберинден,
Сахта шурет, итибарман
Кейф чатса да бугунде,

Меним ойле шахсларман,
Фальш ёлларман ишим ёкъ.
Манъа кемлик япкъангъа да,
Ич гъарезим, тишим ёкъ.

Оларнынъ бир бильгенлери,
Эр адымда, эр иште,
Адамына коре олмакъ
Я иблис, я фериште.

Барсын, олар хызмет этсин,
Тек парагъа, арамгъа...
Къычнынъ акълыкъ, къаралыгъы
Белли олыр амамда.

Тек мен сагъда, зарар, зиян
Этмесинлер ишиме.
Ольген сонъ да тиймесинлер
Табуттаки наъшиме...

Тек кулькюмен аят кульмей,
Козьяш ёлдаш болмаса,
Кузь гъонджеси яшав корьмей,
Яз гуллери солмаса.

Бу къанунгъа къаршы чыкъар,
Конъюнктурджы джумранлар.
Джемааты сокъур болса,
Бир козюни къымгъанлар.

Бу къанунны азм эталмаз,
Догъмаз бурун ольгенлер.
«Ер танърысы» деп коп йыллар
Тек акъчаны бильгенлер.

Олар догъа-догъгъанындан,
Меркурийге табынгъан.
Меним исе танърым — китап,
Казбек, Тянь-Шань, Бабугъан.

Меним танърым — ильхам пери,
Гурь табиат агъушы.
Сыкъ орманда чокъракъларнынъ
Шылдыр-шылдыр акъышы.

Меним танърым — чичек, чемен,
Сырлы гедже, серин танъ.
Ёсма эндам, тоюмсыз тен,
Пушкин, Моцарт, Тициан.

Меним танърым — Огинский
Полонези «Эльвида!»
Саниенинъ яныкъ сеси,
Борлы, Долу, Къайтарма...

Бизлер сустыкъ.
Кок юзинден дувагъыны ташлады.
Куньдогъушта яваш-яваш
Танъ агъара башлады.

Мусафирим дёнип деръал
Кене ай шавлесине,
Козь огюмден гъайып олды
Бир аньда джинджесине.

Акъ булутлар бояндылар
Гедженинъ ал къанына.
Кунь чыкъмагъа азырланды
Кене иш мейданына.

Бал къуртлары тутундылар
Чечеклерни опымеге.
Бульбуль де озь асретине
Яныгъыны тёкмеге.

Мен де къалмай бу сырадан,
Гъайрет къошып кучиме,
Тез-тез алып къалемимни
Лябид, тюштим ишиме.

*1937 с.,
Мисхор.*

АЛИМЕ

*Шанлы Ватандашым
Алиме Абденнанованынъ ольмез рухуна.*

КИРИШ

Не ичюндир, сенинъ СД
Азапханелеринде,
Он гулюнден бир гульчиги
Ачылмагъан тенинъде,
Къызгъын демир чубукъларнынъ,
Къамчыларнынъ кулюши,
Котеклерден кемиклеринъ,
Этлеринънинъ олюши,
Джеллятларгъа сыр бермейип,
Олардан чектиклеринъ,
Къырылгъан эль-аякъларынъ,
Мораргъан козь тюплеринъ,

Бугунъ кене, сандыракъдай
Джанланды козь алдымда,
Мерд халкъымнынъ улулыкъкъа
Къадир къызы Алиме!
Ватанымнынъ парлакълыкъта,
Къаттылыкъта, сафлыкъта,
Эльмас таштан устюн чыкъкъан
Надир къызы Алиме!

Ойле олды, сенинъ сёнмез,
Эфсаневий аятынъ,
Агъыр куреш йылларында
Йылмаз азминъ, себатынъ,
Эшитильди мемлекетке,
Йигирми йыл кечкен сонъ.

Сени кыйнап, азаплагъан
Ватан хаинлерине —
Революцион трибунал
Атув укми кескен сонъ.
Ойле олды, сен джан берген
Юртынънынъ кенъ коксюнде,
Матем тутты солгъун дагълар,
Дере, озен, къая, таш.
Ойле олды, догъып-оськен
Топрагъынъда бу кунъде,
Мезарынъ ёкъ арамагъа
Къараман къыз, ватандаш.

Менгу урьмет, шерев санъа,
Киргинликте, мердликте,
Жанна д, Арк, Менглисулув,
Зояларнынъ теньдеши!
Озь юртынъда раат ую,
Сезгирликте, эрликте
Алимлернинъ, Зоргелернинъ,
Аметханнынъ издеши!

Истер эдим, сенинъ адынъ
Тирилернен бир сафта,
Шимди де акъ ве адалет,
Теньлик ичюн урушсын!
Сенинъ, къуджакъ баласынынъ
Козь яшындай мусаффа
Азиз рухынъ, яш несиллер
Юрегине авушсын!

Эй, къардашлар!
Алып беринъ
Чюйден эски сазымны.
Алып беринъ, Алименинъ
Къыссасыны чалайым!
Чалайым да, элимдеки
Шу къанлы мизрабымны,
Теллерге ве юреклерге;
Урып-урып алайым!

ИЛЬ ИНЪЛЕЙ

Бинь докъуз юз къыркъ дёртюнджи
Йылнынъ сувукъ феввали.
Къызыл Орду фашистлерни
Джебэ бойлап къувмакъта.
Азатлыккъа асрет ярым
Ада да озь силялы
Къуветинден медет беклеп,
Олип-талып турмакъта.

Там отуз ай — «СС»чилер
Къылынувы алтында,
Шеэр ве кой залиси
Къан къуса, джан талаша.
Онлап татар коюн якъып,
Орманларнынъ къатында
Ач къашкъырлар сюрюсиндай
Карателлер долаша.

Там отуз ай — партизанлар
Кучьлерине оч къатып,
Къыйраттылар душман силя
Амбарларын, солдатын.
Подпольщиклер уджджет йыгъып,
Листовкалар даркъатып,
Ичериден юлкъа гитлер
Къарталынынъ къанатын.

Тышта боран эп бората,
Кок къарара, ель инълей.
Ель инълемей, свастика
Панджасында иль инълей.
Джарылгъачтан — Азавгъадже,
Чатыртавдан — Оргъадже,
Къолы багълы, кози багълы,
Тили багълы къул инълей.

БАСТЫРЫКЪ

Кок къуббеси бугунь гедже
Зиндан киби къаранлыкъ,
Акъ кефинден къар ортюнген
Эски-Къырым шеэри.

Эр ер чым-чырт, ич бир ерде
Ёкъ «йылт» эткен бир ярыкъ.
Тек липильдей аван ельде
Бастырыкънынъ фенери.

Бу таш дувар ичерсинде,
Титис тар бир уджреде,
Котеклерден гуль тенининъ
Эр бир ери эзильген,
Гурь сачлары куйдюрильген,
Юзю шишик Алиме,
Усти-башы ал-реван къан,
Такъыр сетке серильген.

Отурмагъа, турмагъа ве
Юргеге ёкъ меджалы.
Чеврилейим бираз десе,
Дамарлары тартыша.
Агърылардан, сызлавлардан
Джан чекише заваллы,
Эр мучеси джансыз киби,
Тек зеини чалыша.

Озь алына янып, агълап,
«Анайчыгъым, анам!» — деп,
Яшлыгъына тоймай ольген
Анайчыгъын чагъыра.
«Алимемни бу итлерден
Озюнь къуртар, Аллам!», — деп
Къол котерип агълап къалгъан
Битайчыгъын къайгъыра.

Эгер де пек алсызланса,
Козю кетсе уйкъугъа,
Озь тешкилят азалары
Келе деръаль тюшюне.
Эсинде де эп оларнынъ —
Баттал баба, Хайрулла,
Неджибелер, Джеватларнынъ
Такъдирини тюшюне.

Эписинден зияде де:
«Иннадан ёкъ хаберим...
Допросларда, не ичюндир,
Онынъ ады айтылмай...

Ер ярылды, ерге кирдинъ...
Къачкъан олсанъ, аферин!
Баре дагъга чыкъалгайдынъ,
Адашмайып, тутулмай». —

Деп, меджалсыз, чаресиз шу
Алында да орьсенлеп,
Ози дегиль, озь шериги,
Досты ичюн зарлана.
«Къолгъа тюшсе, къыйнавларгъа
Чыдаямас ич де», — деп,
Озь радисти, ярдымджысы
Иннасыны ойлана...

Нелер, нелер корьмей инсан
Бу пытракълы алемде:
Дост беллеген танышларынъ
Яман чыкъа кимерси.
Къатты куреш сынавында
Исе, бунынъ аксине,
Яман сангъан шахсларынънынъ
Яхшы чыкъа кимерси.

Тюрьменинъ тунъ невбетчиси —
Темеш Вакъыф койинден,
Дядя Василь деген девдай
Индемезнинъ бириси;
Балалыкътан ерли халкънен
Бирге оськен, буюген,
Торс чырайлы, къаба сесли,
Адий бир рус койлюси,

Идареде ишлер битип,
Начальниклер къайткъан сонъ,
Вышкаларда чыракъ янып,
Ятсы маали авгъан сонъ,
Арестантлар ятышкъан сонъ,
Саат онны ургъан сонъ,
Тышарыда часовойнынъ
Аякъ сеси тынгъан сонъ,

Эр гедже къач кере кирип,
Алименинъ янына:
«Мына, къызым, янчыгъынъа

Салкъын сувчыкъ къоям!» — деп,
Юзин, козюн къанын сюртип,
Джан ялгъалап джанына,
Башын сыйпап, гонгълюн ала:
«Даян, къызым, даян!» — деп.

Ким биле, бу дядя Василь,
Чалышмагъа бу ерге
Бельки отъмек хатиричюн
Меджбур олып кельгендир...
Бельки де бу къара куньде
«Озимизнинъкилерге,
Аз да олса, файдам тийсин», —
Деп аселет киргендир...

Не де олса, бизге ишнинъ
Бу тарафы къарангъы.
Лякин къызынынъ къыл устюнде
Тургъанда яш аяты,
Енгиллештиргенинъ ичюн
Алименинъ азабын,
Ерли халкътан шукран санъа,
Гизли джебэ солдатъ!

Зиндан, зиндан! Ким къатланыр
Эди сенинъ къахринъе,
Бу дюньяда эр знишнинъ
Бир ёкъушы олмаса?
Эгер эр бир акълы-акъсыз
Туткъынынънынъ къальбинде,
Азатлыкъкъа къатты умют,
Ынтылышы олмаса?

Алиме де нелер, нелер
Ойланмай озь башына:
Бир де-бирев хабер эткен
Олса орман халкъына...
Бугунь гедже олар бирден
Бастырыкъны бассалар...
Сонъ къачсалар бизни алып,
Айсерезнинъ дагъына...

Амма да иш олур эди,
Амма дызман дубара...

Озюмизге кельгенден сонъ,
Бизлер кене озъара,
Янъы баштан тиклер эдик
Группаны орманда...» —
Деп, чокъ шейнинъ аслын бильмей,
Озь гонълюни ози ала.

Бильмей гъарип, «Алименинъ
Группасы», деген сёз,
Сакът олмайып Ивановнынъ
Агъызындан къачкъанын.
«Озимизнинъ киши» беллеп,
Бир хаинге козьме-козь
Джермай-Къачыкъ тешкилятын
Шу Иванов ачкъанын.

Хабери ёкъ, не кичкене
Джеватчыкъ, не Неджибе,
Не етмишлик Баттал баба,
Не де о бир учеви
Агъызларын ачмагъанын,
Чешит азаб берсе де,
Оленченко, Зуб киби хас
Гитлерджилер мечеви.

Бильмей байгъуш озъ радисти,
Ярдымджысы, сырдашы,
Полтавалы сиядашы
Гуляченко Иннанынъ,
Ана юрткъа парашютнен
Бирге энген ёлдашы,
Дюльбер, эрке Иннасынынъ
Сатып намус, виджданын,

Эльге тюшкен ильк дакъкъасы
Гестапонины алдында:
«Советлерге хызметимчюн
Кельдим бинъ бир пешмангъа», —
Деп, юректен тевбе этип,
Фюрер ресми янында,
Озь антыны эзип-таптап,
Сатылгъанын душмангъа...

Хабери ёкъ, шу Иннанынъ
Сёзлеринен Джеватнынъ
Ве дигер беш ватандашнынъ
Чыкъарылып зиндандан,
Отъкен гедже Агъармышнынъ
Этегинде, джеллятнынъ:
«Феузэр!» — «Атеш!» эмиринен
Къуршунлангъанларындан...

Тышта боран эп бората,
Кок къарара, ель инълей.
Ель инълемей, свастика
Панджасында иль инълей.
Джарылгъачтан — Азавгъадже,
Чатыртавдан — Оргъадже,
Къолы багълы, кози багълы,
Тили багълы къул инълей...

КОЗЪЛЕШЮВ

Ах, кунеш догъмагъайды да,
Геджени богъмагъайды.
Ах, кяинат Ер шарынынъ
Кочерин терс бургъайды.
Энъ яхшысы, Алиме бу
Азапларгъа чыдамай,
Иннасыныпъ резиллигин
Бильмей козин юмгъайды.

Лякин, эй-ат!
Вакъыткъа ич
Кимсе «токъта!» деялмай...
Гедженинъ мор пердесини
Йыртып кене кунъ догъды.
Бугунъ кене сескендирди
Махбуслерни «къыялмай»,
Бастырыкънынъ «Подъём!» деген
Титис, кескин гудогы.

Пенджеренинъ сызатындан
Кирген кунеш шуълеси,
Юрек киби чапалана
Таш дуварда токътавсыз.

Шайтип чырпына тургъанлар
Кобелеклер зумреси,
Орюмчекнинъ уясына
Барып тюшсе апансыз.

Шу кучючик ойнакъ нургъа
Козюн тикип Алиме:
«Айт, ышыгъым, сейиргеми
Кельдинъ меним алымны?
Ёкъса, меним ахвалыма
Аджынып хор кунимде,
Охшамагъа ашыкътынъмы
Тельчеленген гонълюмни?

Ян, парылда, шуълечигим,
Къув зульметни козимден.
Шевкъ бер бираз юрегиме,
Яры джаным къалгъанда!..» —
Деп, заваллы умяутини
Кесерек озь-озинден,
Ири мавы козьчиклери
Козь яшына толгъанда,

Кирип келе камерагъа,
Устьлеринде акъ халат,
Эллеринде носилканен
Эки немсе солдаты.
«Доктор, ношик, пых-пых-пых!», — деп,
Кулип алып чыкъалар
Алимени озьлериндже
Шакъа этип, алдатып...

Дюнья сени! Виджданы саф
Алидженап шахслар,
Акъ огърунда джанын къойып,
Акъсызлыкънен дёгюше.
Акылы токъал, юреги кир,
Тили кутюр накъыслар,
Бойле асыл кишилернинъ
Узеринден кулюше.

Гестапонынъ бинасында
Кене шу ал, шу ахвал:

Кене де шу овчаркалар,
Кене де шу серс подвал.
Эмен стол узеринде
Шу чубукълар, пычакълар,
Шу кельпеден, шу къамчылар,
Шу резина шланглар.

Алименинъ носилкасын
Къойгъандже бир кошеге,
Гестапониный начальниги
Сюрп келе бу ерге.
Артындан да юзи ап-акъ
Гуляченко Иннанен ...
Тильмач немсе офицери
Рудольф кире ичериге.

Апансыздан радисткасын
Корьгиненен, абдырап,
Къоркъып кеткен Алименинъ
Къальби дук-дук ургъанда,
«Чеккенлерим етмеген деп,
Энди меним алдымда,
Иннаны да къыйнайджакълар,
Мельунлар!» деп тургъанда,

Джеллятларнынъ уйкенджеси
Алимеге догърулып:
Айт, бу къызны таныйсынъмы? —
Дей, Иннаны корьсетип.
Алименинъ сеси чыкъмай,
Гестаподжы чеврилип,
Эки шамар ургъанда да
Озине «Чарт! Чарт!» этип.

«Айт, дейим, айт!» — Къыз тишлерин
Сыкъкъан, чыкъмай ич сеси.
Сёгселер де, эзселер де,
Дёгселер де «ынъ» демей.
«Айт, дейим, айт!» — Тек дуюла
Сыкъ-сыкъ алгъан нефеси,
Узерине буз киби сув
Тёкселер де индемей...

«Бойле инат татарканы
Догъургъанны, тапкъанны!..» —
Деп сёгюне, бу кыздан сёз
Чыкъмайджагъын корелер.
«Я сиз, ханым, таныйсызмы
Носилкада яткъанны?» —
Сонъ суальни, лябид онынъ
Сырдашына берелер.

Инна бирден, барын айтып
Етиштирмем дегендай,
Алимеге кыйыгъындан
Бир керечик козь ташлап;
Гестапогъа дегиль, танцкъа,
Театргъа кельгендай,
Крепдешин антерининъ
Оборкасын эн ташлап:

«Абденнанова Алиме
Деген агент — мына шу!
Чин большевик, разведкаджы,
Хас резидент Аня — шу!
Приморье Ордусынынъ
Штабына энъ керек
Малюматны топлап-терип,
Ёллаттыргъан Аня — шу!

Койден-койге, эвден-эвге
Юрип, ерли халкълардан
Чешит разведгруппалар
Тиздирткен де — шу Аня!
Эр кунь манъа эмир этип,
Анда — «буюк топраккъа»
Оператив сводкалар
Бердирткен де — шу Аня!».

Инна тынмай. Агъызындан
Адлар, фактлар, пароллер,
Позывнойлар, фамилиялар
Арды-сыра төкюле.
Джемий ватансевер шахслар —
Тирилер ве олюлер —

Бири кълмай гестапонињъ
Козь огюне тизиле.

Инна тынмай. Онынъ шимди
Тёкеяткъан сёзлери
Алименннъ юзин якъа
Тобулгъыдай, къамчыдай.
Ялтакъланып сёйленгенде
Пир-пир учкъан козьлери,
Теше кызынынъ юрегини,
Ташны тешкен тамчыдай.

Ах, Алиме, узеринъе
Бойле бир юк алгъанда,
Мына кимге ёлдаш олдынъ,
Мына кимни эш сандынъ...
Геджелери радистканънен:
Экевинъиз кългъанда,
Ичинъдеки сырларынъны
Мына кимге ышандынъ...

Суаль бите. Инна суса,
Къолларыны яйдырып.
Эки фриц кулип келип,
Онынъ элин сыкъалар.
Сонъ джемийси эки кызынен
Терджиманны кълдырып,
Къарлы, аяз, саф авагъа
Тенефюске чыкъалар.

Козьлешювден даа эсин
Джыялмагъан Алиме,
«Къандай йылан асрагъаным
Янымда», — деп, окюнип,
Озь-озини эльге алып,
Шу узангъан еринден
«Иннасынынъ» олюдай акъ
Чехресине тикилип:

— «Бакъчы, Инна, бакъчы манъа,
Бир керечик догърулып,
Котеклерден ком-кок олып,
Шишип чыкъкъан юзиме!

Бу джеллятлар аягында
Йылан киби кывырылып,
«Мен не япам?» — демединъми,
Бир керечик озинъе?

Иште, бакъ шу акъ къолчакълы,
Къара къальпли садистлер
Гедже-кунъдюз мени кыйнап,
Эзиетлеп турдылар.
Агъызымдан сёз алалмай,
«Ах, сен инат татар!» — деп,
Къолларымны кыйырдылар,
Аягымны кыйырдылар.

Лякин, Инна, оларнынъ бу
Кыйнавлары, азабы
Бир шей дегиль, сенинъ ургъан
Шамарларынъ янында.
Юрегимде сен ачтынъ, биль,
Энъ онъалмаз яраны,
Ер шарыны саргъан мудхиш
Террор къаранлыгында.

Сен буларнынъ салтанатын
Кореримми беллейсинъ?
Бу ялдызлар — эп козь бояв,
Эписи — агъыз патлатув.
Бизни сатып, бу дюньяда
Кулеримми беллейсинъ?
Биль, энъ агъыр куфюр — арбий
Антны бозув, дост сатув.

Ана юрткъа хиянетлик —
Энъ агъыр суч инсангъа.
Ахтым бир кунъ сени тапар,
Эр геджениинъ танъы бар.
Бакъ алыма! Лякин сендай
Сатылмадым душмангъа,
Чюнкн менде магърур, асил
Халкъымнынъ пак къаны бар...»,

Демек истей Алименинъ
Нефрет толы бакъышы.

Инна исе, Алимеге
Догъруланып бакъалмай.
Шайтип шашмалай тургъанлар
Бирден чыракъ янгъанда,
Избаларда тараканлар
Къачмагъа ер тапалмай...

Тышта боран эп бората,
Кок къарара, ель инълей.
Ель инълемей, свастика
Панджасында Иль инълей.
Джарылгъачтан — Азавгъадже,
Чатыртавдан — Оргъадже,
Къолы багълы, кози багълы,
Тили багълы къул инълей.

СОНЪКИ ЁЛ

Бу йыл баарь эрте кельди,
Къыш къышлыгъын этсе де;
Шарт болюнди март сонъында
Табиатнынъ уйкъусы.
Кенъезлерни кытыкълай эп
Нидже кунълер отъсе де,
Ягъмур ювгъан къара топракъ.
Тазе олен къокъусы.

Эки бучукъ сене кечти,
Акъмесджитнинъ эвлери
Ыслав корьмей, акълав корьмей
Чомгъан тозгъа, куеге.
Оккупантлар хырпалагъан
Бу аджайип шеэрге
Тилинъ бармай эндн
«Дженюп пырлантасы» демеге.

Багъча-Эли тюзлюгинден
Козь ташласанъ къыблагъа,
Кенъ уфукъта къарт Чатыртав
Тура урсдай морарып.
Санки дерсинъ, апма-азыр
Урып парчаламагъа,
Озь урсында фашизмнинъ
Бугъавларын, ынъранып,

Даа япракъ чыкъармагъан
Чыплакъ бадем тереклер,
Инсан къаны сачрагъандай,
Толгъан пенбе чечекке.
Кузовлары брезентнен
Къаплы къара «Опель»лер,
Вокзал беттен шеэр бетке
Отъмектелер сийректе...

Сийрек дегиль. Машиналар
Баргъан сайын чогуала.
Бекленмеден, гарнизонда
Башлана бир алекет.
Санки дерсинъ, шаинлерден
Урkip къачкъан чагуала
Къушларындай, оглеринде
Сезелер бир фелякет.

Гестапониъ тюрьмесинде
Бугунъ исе ничюндир,
Бойле ерге хас олмагъан
Бир сюкюнет укюман.
Бу къатиллер ювасында,
Бугунъ энди учь кунъдир,
Эшитильмей не айкъырыкъ,
Не инъильти, не фигъан.

Мында джемий котек, къыйнав,
Азаплар мен этильген.
Тек вакътында ёлланыла
Ёлланаджакъ сводка.
Башны къалпакъ сыкъкъанда,
Тек бир чыкъар ёл берильген:
Сучлы-сучсыз эр махбусны
Чыкъармагъа «расход»къа.

Алимениъ Эски-Къырым
Тюрьмесинден меркезге —
Акъмесджитке ёллангъаны
Энди бир ай толса да,
Камерада яткъан койли
Къадынлардан кимсеге,
О, шу аджиз алында да
Юк олмагъан олса да,

Куреш эшкы тюкенмеген
Бу яралы шаинде,
Акь огърунда тешвикъатчы
Олмагъа кучь тапыла.
Бу учь сафдилъ татар ве рус
Къадынынынъ къальбинде,
Мердлик рухы уянтмагъа
Тюкенмез очь тапыла.

Эр уджейре аят ичюн
Курешкендай дюньяда,
Алименинъ бедени де
Эйилеше баягъы.
Талийдашлар ярдымынен
Къалкъып, гъарип, бир айда
Яваш-яваш ерге басып
Башлай къырыкъ аягъын.

Яваш-яваш ерге басып
Башлай къырыкъ аягъын...
Лякин бирден сес-солукъсыз,
Апрель он беш танъында,
Бу камера халкъына да
Невбет келип, алайын
Ёлгъа айдап чыкъаралар
Саба къаранлыгъында.

«Давай, энди чалышмагъа,
Лагеръге!» — деп окюрип,
Итештирип Алимени
Шу меджалсыз алында,
Усти ачыкъ машинанынъ
Кузовына отуртып,
Чыкъаралар буларны да
Къатнав шоссе ёлына.

Камеранынъ сасыгъындан,
Куфюнден сонъ, тышарда
Темиз ава махбуслерге
Дуюла бир тюш киби.
Кокте «къар, къар!» къаркъылдагъан
Къаргъа биле бу анъда,
Корюне бу мазлумларгъа
Бахт кетирген къуш киби.

Кабинагъа зорнен чыкъкъан
Къарт фельдмайор къасапкъа —
Кузовнынъ дёрт кошесинде —
Дёрт гестапо солдаты.
Немсе, румын патруллерин
Къатмагъанда эсапкъа,
Ёллар бом-бош, даа битмей
Комендантлыкъ саати.

Ёл боюнда кемирильген
Кемик киби тереклер,
Даа къышлыкъ уйкъусындан
Уялмагъан кобиси.
Иште, кумюш сельбилер де
Корюльмекте эректен,
Мына — сквер, мына — Салгъыр,
Мына — Кефе копрюси.

Партизанлар ятагъындан
Чыкъып кельген, абадан,
Эпкин Салгъыр джоша, таша,
Акъыл етмей сырына.
Язгъа барып къуруйджагъын
Бильмей, о да дагълардан
Алгъан сувын къарт Сивашкъа
Тез тёммеге уруна.

Бильмей шимди узеринден
Кечаяткъан машина
Ичиндеки дёрт къадыннынъ
Неге махкюм олгъанын.
Бильмей, бу дёрт бичаренинъ
Эр бириний башында,
Бу дакъкъада не киби гъам,
Дёрт, къасевет олгъанын.

Алиме, сонъ саатлери
Чалынгъанын сезсе де,
Айтып бу саф къадынларны
Абдыратмакъ истемей.
Намевджудлик дешети яш
Юрегини эссе де,
Бу дешетке юрексизлик
Исси къатмакъ истемей.

Бу эзиджи бельгисизлик
Узеринде дёгюнип:
«Джойма сувукъ къанлыгъынъны,
Къоркъма, тынчлан, гонълюм!» деп,
Чаресизден ози алыны,
Озь теляшлы гонълюни,
Ольсе биле, ольмек истей:
«Я Ватан, я олюм!» — деп.

Титис, къоркъунч бу ойларны
Атмакъ нчюн башындан,
Де ичинден йырламагъа
Башлай севген йырларын.
Де хатырлай агъламсырап,
Тююлип козь яшына,
Анайчыгъын, бабайчыгъын,
Битайчыгъын, сойларын.

Хатырлай... Не хатырлар яш
Бир къыз олюм алдында?..
Авто исе эп илерлей,
Вокзал бетке догърула.
Вокзалдан да отип кетип,
Дегирменлер артындан,
Дос-догърудан куньдогъушкъа
Ачыкъ чельге бурула.

Ози киби бир чокъ олюм
Машинасы къаршыдан
Келип тура, кене толып
Къайтмакъ ичюн янъыдан.
Алимений исе ич де
Хабери ёкъ байгъушнынь
Учь кунь даа ольмеселер,
Сагъ къаладжакъдарындан.

Эки яны къарасабан
Киби терен сюрюльген,
Кузьгюдайын ялт-ялт эткен
Таптав ёлдан машина
Келип кире ызлы-ызлы,
Та эвельден-эзельден
«Бойня» намы чыкъкъан совхоз
Территориясына.

Аркъадашлар! Бу ягъыны
Таърифке ёкъ такъатым...
Кучим етсе, сёз джевэрин
Серпер эдим авучлап...

Машинаны бир эндекнинъ
Кенарында токътатып,
«Тюшюнъиз!» — деп, эписини
Тюшюрелер тарткъычлап.
Къадынчыкълар энди барып
Бу алдавынъ фаркъына,
Джан-алямет багъырыкълай,
Къычыршалар къоркъудан:

«Вай, анайым!» «Сабийлернм!»
«Вай, хынзырлар! Бу не?» — деп.
«Ой, мамочка! Ой, не надо!
Родненькие! Боже!» — деп.

Алименинъ сеси чыкъмай,
Тура къатып чукъурнынъ
Кенарында тишлерини
Сыкъа, джоймай озини.
«Ма, атынъыз!» — деген кибн,
Тикилип фельдмайорнынъ
Козълерине, тартып йыртып
Кофтасынынъ огюни.

Козълери къан, синъирлери
Тартышкъан торс бетинен,
Къарт фельдмайор, кабинадан
Биле тышкъа чыкъмайып,
Беш сание ичерсинде
Озь автомат «Кольт»инен
Махкюмлернинъ дёртини де
Ата озин сыкъмайып...

Кунеш сёнди, нефес тынды,
Чёкти ерге къаранлыкъ.
Къуртулышнынъ арфесинде
Къыран тюшти шеэриме.

Қоралмайып озининъ пак
Йигирминджи баарин,

Ачылмагъан гъондже киби,
Ачмай солды Алиме.

Кунеш сѣнди, нефес тынды,
Чѣкти ерге къаранлыкъ.
Алимеге тувгъан топракъ
Ачты къара къучагъын.
Шай этип озь эвлядына
Ялынъыз ана сарылыр.
Ах, мелъунлар, сѣндирдилер
Нидже ватан оджагъын!..

Ах, шеэрим, догъгъан мескен,
Нелер отти башынъдан!
Ярып бакъсанъ, эр ташынънынъ
Кокрегинден от чыкъар.
Отнен бирге аевлене,
Яна эр бир ташынъда
Илельэбед, тек эки сѣз:
«Я олюм, я ннтикъам!..»

ТАРАС ШЕВЧЕНКО БУЛЬВАРЫНДА

Бинъ докъуз юз алтмыш дѣртнинъ
Сувукъ, аяз феврали.
Акъ атластан ёргъан орыткен
Къадим Киев шеэри.
Кип-килегий мермер ташдай
Четлеринде морарып,
Эни-къоны бузлап къалгъан
Чал Днепр неэри.

Эки сене гитлерджилер
Акимлиги алтында,
Виранеге чевирильген,
Тим-тик бели букленген
Бу къараман, дюльбер шеэр
Иигирми йыл зарфында,
Танылмайджакъ дереджеде
Даа шырныкъ тикленген.

Шеэрнинъ там меркезинде,
Ешилъ сырма шерт киби,

Улу Тарас Шевченконынъ
Кенъ бульвары узанган.
Бир башында Владимир
Ильич Ленин эйкели,
Дигеринде Тараснынъ озь
Абидеси ер алган.

Улу Ленин абидеси
Янынъдаки мейданда,
Йышбашкъа деп джиезленген
Ёлка даа турмакъта.
Устюндеки йылтыравукъ
Бинълеп оюнджакъларда,
Парыл-парыл сувукъ кунеш .
Нуры парылдамакъта...

Бугунъ базар... Уйледен сонъ
Саф авагъа чыкъкъанлар
Яш огъланчыкъ, къызчыкъларнен
Аналар ве даялар.
Кучюклери гурь ёлканы
Чырмап сарып алганлар,
Уйкенджелер бульвар бойы
Къызакъларда таялар.

Къалабалыкъ бу бульварда,
Тутып дёрт-беш яшында
Огълучыгын эльчигинден
Кезинмекте бир къадын.
Бойы-посты, юрюшинен,
Сонъ мода усть-башынен
Озь акъраны къадынларнынъ
Уяндырып мерагын.

Къадын Ленин абидеси
Этрафында айланып,
Дайимизни косътеререк,
Недир сёйлей огълуна.
Бала бир шей, акъыллы шей
Айтса керек, анасы
Къапып алып, севиپ, охшап,
Баса оны багърына...

Сюзьгюн мавы козьлеринен,
Кулип тургъан юзинен,
«Ой мой родной», деген ширин
Украиндже сёзинен
Ким экен бу орта яшлы,
Сыджакъ къанлы келинчек,
Отъкен, кечкен адамларны
Сукъландыргъан озине?

Бу муляйим къадын шимди
Мектеплерден биринде
Чокътан бери тербиеджи —
Балаларнынъ оджасы.
Бу муляйим къадын — бундан
Йигирми йыл эвельси,
Ватанына хиянетлик
Эткен алчакъ бир джасус.

Йигирми йыл эвель, Джермай-
Къачыкъ тешкилятынынъ
Азаларын гестопогъа
Айтып берген — мына шу!
Алименен гестапода
Кельген вакъыт козь-козьге,
Джемий сырны ачып берген
Гуляченко Инна — шу!

Инна! Инна шимди Ленин
Аккъында озь яврунъа
Айтаяткъан сёзлеринъни
Насыл юзьнен айтасынъ?
Даймизнинъ бу тунч
Эйкелинде биле джанлыдай
Янып тургъан козьлерине
Насыл козьнен бакъасынъ?

Фашизмнинъ он бинълернен
Къурбанлары комюльген
Мезарлыкълар этрафындан
Насыл юзьнен кечесинъ?
Халкъ достлыгъы ёравджысы
Улу Тарас эйкели
Янчыгъындан насыл этип

Утанмайып отесинъ?
Бельки, эр кунъ насиатлап
Озь талебелеринъе:
«Видждан, намус саиплери
Олынъыз!» да дейсинъдир.
Бельки, Ватан дженкинден
Мисаллер де кетирип:
«Ана юрткъа даим садыкъ
Къалынъыз!» да дейсинъдир.

Мукъаддесаткъа теджавуз
Бу сёзлерни дегенде,
«Мен не япам?» — деп юрегинъ
Виджданынъдан сормаймы?
Япкъан хаинликлеринъ
Акъылынъа кельгенде.
Дамарынъда акъкъан къара
Къан мийинъе урмаймы?

Бу дюньяда яман халкъ ёкъ!
Амма сендай саткъынлар,
Мунафыкълар, языкъ, базан
Эр бир халкъта булуна.
Лякин магърур совет халкъы —
Украинми, татармы —
Адымлай эп огге догъру
Адалетлик ёлында. .

Инна, къанлы излеринъни
Узакъ йыллар джойса да,
«Къылмышларым унутылыр» —
Деп сарф этме кучинъни.
Совет суды, укюмети,
Халкъы багъышласа да,
Биль ки, азиз ана топракъ
Багъышламаз сучынъны!

ЭПИЛОГ

Эй, яш ана, яш келинлер,
Багъры яныкъ къандашлар!
Алимеге акърандашлар,
Алимеге къардашлар!

Шу кыссанын ахырына
Къулакъ салып, джумленъиз,
Бир къач агъыз теклифимни
Агъырсынмай динълеиъиз!

Халкъымызнынъ ифтихары.
Алименинъ акъкъычюн,
Онынъ азми, джесарети
Къатиети, акъкъычюн,
Мунафыкълар, хафиелер,
Саткъынларнынъ ахтычюн,
Келеджек яш несиллернинъ
Гъурурычюн, бахтычюн,

Янъы дюнья юзи корьген
Къыз балаларынъызгъа
Алиме деп ад беринъиз,
Алимемиз ашкъына.
Маркс, Ленин шеревине
«Марклена»лар олгъандай,
Нариманов ольгенден сонъ,
«Нариман»лар толгъандай,

Онынъ азиз ады да
Бу адларнен бир сафта,
Ер юзинде акъ, адалет,
Теньлик ичюн урушсын!
Онынъ къучакъ баласынынъ
Козъ яшындай мусаффа
Азиз рухы, яш несиллер
Юрегине авушсын!

Эй, къардашлар, ал, илинъиз
Чюйге эски сазымны.
Шу кучючик кыссачыгъым
Бу ерчикте тюгеди.

Алимеининъ къанлы, шанлы
Яш омюри акъкъында
Сизге айтмакъ истегеним,
Иште, бугунъ шу эди.

*1964 с.
Ташкент.*

Эшреф Шемьи-заде

(Сагъдан) отургъанлар: Абдуреим Шейх-заде, Эшреф Шемьи-заде ве оньнъ янынъда Зоре Боданинская, Абибулла Бакъкъал (ильки кинооператорымыз) ве оньнъ янынъда къадыны Эсма Къутуп-заде. Аякъ устинде тургъанлар: Эмир Фаикъ (кинорежиссёр), Саиде Боданинская (Эшреф Шемьи-заденинъ омюр аркъадашы), Альме Чандель. 1932 с.

Эшреф Шемьи-заде огълу Айдыннен. 1937 с.

РСФСРнинъ янъы Конституциясыны тасдыкълаган Советлернинъ Бутюн-русие 17-джи февкълъаде съездинде (1937 с. январь 15-21) Къырым делегатларындан бир группасы: Къырым АССРде нам къазангъан артист Маинур Ишниязова, «Красный Октябрь» заводунынъ хадимеси Н.Сирота, шair Эшреф Шемьи-заде ве «Луч» колхозынынъ бригадири А.Усеинов укюмет ёлбашчылары М.И.Калинин ве С.М.Будённийнен Кремль Сарайында.

Эшреф агъа кьорантасынен: Саиде апте, Вильдан, Айдын. 1973 с.

Солдан: Эшреф агъа, Бекир Умеров, Саиде Боданинская,
Сакине Налбандова, Тимур Дагъджы. 1965 с.

Эшреф ага шегиртлеринден бири яш шаир Шерьян Али (солдан биринджи) ве огълу Вильданнен.

Эшреф Шемьи-заде шегирди ве меслекдеши Риза Фазылнен. 1968 с.

Эшреф агъа Риза Фазыл-
нынъ къызы Айданнен.
1971 с

Эшреф агъа кезлевли сойы Аблялим
акъайнынъ торуны Мидат Аблялимов-
нен. (Шимди Кезлевде яшай). Чырчыкъ,
1972

Шаир Эшреф Шемьи-заде
ве профессор Тевфикъ Асанов
багъчада чалышалар.
1971 с.

Эшреф Шемьи-заде
кинорежиссёр Эмир Фаикънен.

Солдан Бекир Умеров, Эшреф Шемьи-заде, Хыдыр Ильясов, Шефикъа Ильясова, Усни Пенирджи, Нариман Умеров. Алма-Ата, 1975 с.

Солдан: Риза Фазыл, Шамиль Алядин, Тевфикъ Асанов, Эшреф Шемьи-заде. 1973 с.

Эшреф аға хаста алында. Оны Москваға хастаханеге алып кетиледжек куннинь арфесинде оныньнен савлыкълашмагъа кельгенлерден Эшреф агъанынь сол тарафында онынь догъмуш аптеси Шефикъанынь къызы Ленуре Алиева. Сагъ тарафында Саиде аптенинь догъмуш къардашы Зоре Боданинская. 1978 с. январь 10.

1978 сенеси март 11-де Москвада вефат эткен Эшреф Шемьи-заденинь озь васиети боунджа джеседи Къырымгъа кетирилип, Ватан топрагъында джыйылды. Ресимде: дженазе алайы. Къырымнынь бутюн кошелеринден кельген джемаат Киров районы Челеби-Эли (Льговское) коюнде яшагъан Айдер Эмировларнынь азбарында шаирнен ведалашкъан сонь, дженазе котерилип кетмекте. Огде табутны туткъанлар Джеппар Акимов ве Риза Фазыл. Къырым, Акъчора. 1978 с. март 14.

Табут башында Риза Фазыл к̄айг̄ылы ширий сатырларыны окуп, эн̄ якын меслекдеши ве оджасынен ведалаша. К̄аршыда аяк̄ устінде турганлар (сагдан): учонджи Айдын Шем̄и-заде, д̄ертинджи Эшреф аг̄янын̄ аптесинин̄ к̄ызы Ленуре, бешинджи Айдер Эмировнын̄ ана-сы, Эшреф аг̄янын̄ омюр арк̄адашы Саиде Боданинская. Отурганлар (сагдан): биринджи Айдер Эмиров, экинджи Вильдан Шем̄и-заде.

Эшреф аг̄янын̄ ог̄лу Вильдан Шем̄и-заде бабасынын̄ к̄абрине чечек к̄оймак̄та.

*Тувгъан тилимизнинъ гузеллиги ве аэнкдарлыгъыны,
муляйимлиги ве зенгинлигини къаныма ве къальбиме
ильк ашлагъан анайыма.*

АСЛЫХАН

Поэма-дестан

1

Заман заман экенде,
Заман яман экенде,
Ер юзи де кок киби,
Мунар, думан экенде,

Кийик чёллер артында,
Къара дерья къатында
Олгъан зенгин бир дияр —
Баарьстан адында.

Къышы — баарь, кузи — яз,
Дертке дерман авасы.
Булутларнен сырдашкъан
Къарлы дагъы, къаясы.

Кениш къулан чёллери
Къыбла-сырткъа джайылгъан.
Тогъайлары ичине
Атлы кирсе, джойылгъан.

Толып ташкъан махсулгъа
Багъчалары, багълары.
Кийик къуштан, айвандан
Кечильмеген дагълары.

Орманында баарьде
Сеске седа къарышкъан.
Сюрюлерге талашып,

Яш сыгынлар урушкъан.
Къыскъа келям, сыгъмагъан
Къучагъына девлети.
Балландырып айткъанда:
«Ялан дюнья дженнети».

Юрт бай олгъан, амма халкъ
Ярыкъ бир кунь корьмеген.
Озь илинде эркине
Кокрек керип юрьмеген.

Азатлыккъа ынтылса,
Сед чекильген ёлына-
Бутюн къувет, кучь олгъан
Ханлар, бейлер къолында.

Акъсюеклер, төрелер
Халкъны эзген, ськъкъанлар.
Къоркъмай, агъыз ачкъанны
Бастырыкъкъа тыкъкъанлар.

Девлет мектеп къурмагъан,
Окъув-язув олмагъан.
Факъырларнынъ бир заман
Эксиклиги толмагъан.

Къады, шейхи, молласы
Хан тюркюсин йырлагъан,
Къара халкънынъ козини
Хурафатнен кёрлагъан.

Халкъ керчектен инангъан
Джин, шайтангъа, периге,
Миявкъушнынъ сесини
Ёрагъанлар олюге.

Ай тутылса, «Аллаһым!» — деп,
Къоркъып, пысып яткъанлар.
Кунь тутылса, «Мевлям!», — деп,
Къан-терлерге баткъанлар.

* * *

Юрт бай олгъан, амма халкъ,
Азатлыкъкъа зар олгъан.
Къара халкъкъа кенъ дюнья
Мезар киби тар олгъан.

«Дюнья — кяфирге дженнет,
Му'минлерге зиндандыр.
Бу дюньяда чекишсенъ,
О дюнья — той-сейрандыр», —

Деген сёзге инанып,
Дюнья зевкъы коралмай,
Янып, олип кеткенлер,
Раат омюр сюралмай.

Мына шу зар заманда,
Шу аджайип диярда,
Алтындагънынъ төринде,
Чет койлернинъ биринде,

Тагъал сувы сыртында,
Баба-деде юртында
Яшагъан бир къырджыман
Бекбав акъай намында.

Чалпан-чарыкъ чалышкъан,
Зорлыкъларгъа алышкъан,
Чокъ эшиткен, чокъ корьген,
Сеферлерде чокъ юрьген.

Такъдирге баш эгмеген,
Кимсеге бель букмеген,
Къыйынлыкълар огюнде
Омюрлик тиз чёкмеген

Бу тирнекли акъайнынъ
Олгъан чумдай учь огълы.
Экишер яш аралаш,
Учь ат минер кучь огълы.

Энъ уйкени — Эмирхан.
Акъ-сарышын бу огълан —
Къумрал сачлы, кок козьли
Анасындай гурь олгъан.

Экинджиси — Умерхан
Токъ-эсмери бу огълан —
Къара сачлы, къара козь
Бабасындай зор олгъан.

Учюнджисин тапкъанда,
Толгъагына тѣзалмай,
Ана ольген локъсадан,
Яш джанына тоялмай.

Яш кемирчек мевтаны
Тез-тез ювып джыйгъан сонъ,
Джан ашыны бермеге
Къысыр бие сойгъан сонъ,

Догъар-догъмаз анадан
Етим къалгъан сабийни,
Ана сюти эммеге
Етишмеген бебийни

Асрагъанлар айбетлеп,
Ана орнын алсын, — деп.
Адын «Темир» къойгъанлар,
Демир киби олсын, — деп.

Бала оськен бешикте
Орьселенип, къымшанып,
Ана сюти ерине
Эмизикке тамшанып...

Шайтип талий эмиринен,
Таякъ дегиль талындан,
Чыпырдашкъан учь оксюз
Къалгъан баба къолында.

«Ат башына иш тюшсе,
Агъызлыкънен сув ичер.

Эр башына иш тыюсе,
Чарыгынын сув кечер», —

Деген киби, ойланып,
Дева арап дердине,
Бекбав акъай бир куни,
Пек чекине-чекине,

Кой халкъына: «Джемаат!
Янълыш ёлгъа кетмейим,
Огей ана элинде
Балларны хор этмейим» —

Деп, ант ичип, сёз берип,
Эвленмеген бир даа.
Джан-гонъюльден олгъан о
Энъ джан аджыр бир ана.

Балаларны анадай
Эркеткен, ойнаткъан.
Авучынен сув берип,
Озь эркине яшаткъан.

Баллар кымыз, сют ичип,
Талкъан ашап оськенлер.
Охшасалар —севинген,
Дарылсалар —куськенлер.

Учь яшында къорада
Дженк эткенлер пыштавсыз.
Къуйып, ягъмур ягъгъанда,
Секиршкенлер штансыз.

Селли ягъмур тынгъан сонъ,
Къычыршкъанлар зевкъланып,
Къурткъачыкънынъ яйдыргъан
Кетенине сукъланып.

Беш яшында орюште
Къозулы къой бакъкъанлар,
Мачиклернинъ бойнына
Чынъгыравукъ такъкъанлар.
Хыдырлезде дереде

Татран арап, талашып,
Ляле-чечек ичинде
Ойнашкъанлар авнашып.

Он яшына киргенде,
Ыргъып аткъа мингенлер,
Джылкъы айдап отлаккъа,
Къулан чѣльге синъгенлер.

Он экиде, тепречте
Дѣрт орьмени патлатып,
Джирен къашкъа джоргъаны
Ордан-къырдан атлатып,

Байнынь торы, ал-аякъ
Джуйрюклерин озгъанлар.
Бай ачувдан патласа,
Дѣрт бир якъкъа зувгъанлар.

Он беште бель тутушып,
Шыпыргъанлар талашта
Озь акъраны-теньлерни
Алып тизге, янбашкъа.

Он секизде, сач къойып,
Перчем тарап юрьгенлер.
Джыйынларда яр сайлап,
Къыз звине киргенлер.

Йигирмиде, дели къан
Якъып-йыкъкъан яшларны,
Эля козьлер, яй къашлар
Айландыргъан башларны

2

«Аткъа къабдал баткъанын,
Эгер бильмез, ат билир.
Ата огълы къылыгъын,
Алдын алып, ят билир».
Бир орькенде учь къавун,

Бирдай олып бурьленмез.
Беш пармагынынъ беш башкъа,
Бир-бирине бенъземез, —

Деген киби, учь догъмуш
Учу олгъан учь башкъа.
Табиатта, къылыкъта
Бир-биринден бам-башкъа.

Эмир минсе атына,
Къылыч алгъан къатына,
Раст кельгенге къашангъан,
Къалпакъ десенъ, баш алгъан.

Умер минсе атына,
Огъын алгъан къатына,
Дагъда, къырда айлангъан,
Къашкъыр, тильки авлагъан.

Темир минсе атына,
Алат алгъан къатына,
Пичен оргъан, тав кескен,
Къыртыш ачкъан, ер эккен.

Айлар оте авушып,
Йыллар оте йылышып,
Ана-мына дегендже,
Омюр кете савушып.

Омюр савып кеткени —
Табиатнынъ къануны.
Тек эр ишке вакътында
Бер кучинъни, джанынъны.

Яшайышта эр чагънынъ
Озь гъамы, озь чагъы бар.
Эр тедбирнинъ, эр ишнинъ
Озь деври, озь вакъты бар.

Сёз сырасы, мектепке
Къыркъта барсанъ, кеч олыр.

Къырккъъадже ит суварсанъ,
Адам олмакъ кучь олыр.

Пишип еткен ашлыкъны
Озь вакътында ормайып,
Яхшы корьген къызынъны,
Яшлыгъынъда сармайып,

Эвленювни тап элли,
Алтмышларгъа къалдырсанъ,
Халкъкъа кульгю олырсынъ,
Къолдан кучьни алдырсанъ.

* * *

Тонъгъуч огъул — Эмирхан
Йигирми бешке баскъанда,
Ортанджысы — Умерхан
Йигирми учъни ашкъанда,

«Шайтип бекяр яшамакъ,
Энди бизге етер», — деп,
«Озь кейфине, эр бир къуш,
Озь далында отер», — деп,

Озь арасы келишип,
Бир кунъ эрте сабадан,
Узакъ ёлгъа разылыкъ,
Рухсет алып бабадан:

«Ольмей къайтсакъ, гьонджелер
Алев киби янсын», — деп,
«Бир фелякет юзь берсе,
Гуллер къурып къалсын, — деп,

Бир сыра гуль отуртып,
Мердивеннинъ башына,
Бирер сыкъым топракъны
Илип, эгер къашына,
Джалары сом-сырмадай,
Козълери хам хурмадай,

Къамышдай тик къулакълы,
Талдай тегиз туякълы,

Алтмыш койде акъталгъан,
Алдгъа окъдай окъталгъан,
Кенъ къанъшары тайгъалакъ,
Йылдыз къашкъа, ал аякъ

Джуйрюклерге атланып,
Эгер бавын пек тартып,
Тизге енгиль олсын, — деп,
Узенгисин къыскъартып,

Узакъ ёлгъа чыкъалар
Бирер тотай тапмагъа,
Эгер тотай сёз берсе,
Эвге алып къайтмагъа.

* * *

Тамам он кунъ, он гедже
Эрте танъдан кечкедже,
Дерелерден сельдайын,
Тепелерден ельдайын,

Кечип, ахыр Идильнинъ
Къолтыгъындан отькен сонъ,
Бара-бара Къыпчакънынъ
Сынъырына еткен сонъ,

Эвлиялар рухына
Бирер дуа багъышлап,
Бой тонлары устине,
Ала чекмен тон ташлап,

Агъа-ини эки яш,
Эки ёлдаш, аякъдаш:
«Тамам бир йыл дегенде,
Тапышайыкъ шу ерде», —

Деп, къучакълап бир-бирин,
Ант этип, сёз берелер.

Эляллашып айрылшып,
Ёл-ёлына кетелер.

Эмир сырткъа ёл тута,
Къара чёллер артына.
Умер кете тувушкъа,
Къара ногъай юртына.

3

Олар анда кете турсын,
Бизлер мында къалайыкъ.
Олар дагъ-таш оте турсын,
Бизлер тыныш алайыкъ.

Бу дюньяда эр бир шейнинъ
Тайинленген вакъты бар.
Кеткеннинъ де, къалгъаннынъ да
Озиндже бир бахты бар.

«Сабыр тюби сары алтын»,
Ашыкъманъыз бильмеге.
Ашыкъманъыз йигитлернинъ
Тотайларын коръмеге.

Олар даа кетелердир,
Тизгинлерин бош къойып,
Дере-тепе отелердир,
Яр огърунда баш къойып.

Олар даа кетелердир,
Кунъге, ельге бакъмайып,
Дере-тепе отелердир,
Озьлерини сыкъмайып.

Шимди не о? Ёл деген шей
Азап эди о заман.
Ёлджылыкъ тек ат, девега
Багълы эди чокъ заман.

О йылларда, о ёлларда
Нидже керван ёкъ олды.

Нидже ёлджы кѳум боранлар
Ичерсинде гѳаркѳ олды.

Нидже керван айдамакѳлар
Ханджерине эш олды.
Нидже ёлджы кѳар ичинде
Кѳашкѳырларгѳа аш олды.

Козѳлеведен Кѳарасувгѳа,
Кѳарасувдан Солхаткѳа,
Стамбулдан Эрзурумгѳа,
Эрзурумдан Багѳдаткѳа,

Ашыкѳ Умер сазын алып,
Шеэрме-шеэр юрьгенде,
Нидже омрюн шу ёлларгѳа
Исраф этти ёкѳ ерде.

Чорабатыр Акѳтачыдан
Идиль яны Сарайгѳа,
Ель-етмезин ёлгѳа салып,
Барып чыкѳты бир айда.

Шимди исе, кѳыш-яз демей,
Ат устинде кѳайсынѳыз,
Алты айлап ёл юрьмеге
Тѳезердинѳыз, айтчынѳыз?

Шимди юрьмек азап дегиль,
Шимди о бир эглендже.
Сѳз мисали, самолѳткѳа
Чыкѳып «айт-уйт!», — дегендже,

Эвден чыкѳсанѳ, шу саатте
Башкѳа шеэрде оласынѳ.
«ТУ»гѳа минсенѳ, учѳ саатте
Москѳвагѳа барасынѳ.
Бизлер дегиль, акѳ сакѳаллы,

Сексенлик къартбабайлар,
Богъчачыгъын къолтыкълагъан
Етмишлик къартанайлар.

Самолёткъа, озьлерини
Ич сыкъмайып чыкъалар.
Санки дерсинъ, кок ёлына
Балалыкътан ашналар.

Энди ерни козьге ильмей,
Тек коклерде гезе халкъ.
Бегенселер, тап Читадан
Келин алып келе халкъ.

«Сабыр тюби сары алтын»,
Ашыкъманъыз ольмеге.
Дестанымнынъ сонъ бейтини
Эшитмеге, бильмеге.

* * *

Пек къызыгъып: «Бу йигитлер,
Шимди кимсин къайдадыр!», —
Деп, ичинъиз къылт-къылт этип
Турса, бираз файдадыр.

Не олып, не кечеджегин
Алдын алып бильсенъиз,
Кулюнеджек ерде агълап,
Агълайджакъта — кульсенъиз,

Ондай эткен икяенинъ
Олмаз дады, леззети.
Бошкъа кетер ойле кутюр
Языджынынъ хызмети...

Шаир олсанъ, шииринъе
Окъуйджыны табындыр.
Онынъ юрек теллерини
Инълет, сызлат, алындыр.

Шаир олсанъ, омрюнъ бою
Халкънен севин, халкънен куль!
Халкънен чекиш, халкънен агъла,
Халкънен яша, халкънен олы!

Даим устаз сёзи олсын
Ишлеринънинъ дестеги.
Къалеминъе гыда берсин
Азат дюнья меслеги.

Олю догъгъан «шиир» дегиль,
Анълашылмаз сыр дегиль.
Зыр-зыбылдакъ юмор дегиль,
Чалма-чырпма йыр дегиль.

Къандырыджы нефис, догъру
Сёзнен тувгъан халкъынънынъ
Миллий рухын котермеге
Кетсин джемий акъылынъ...

Амма тувгъан ана тильни
Темелинден бильмесенъ,
Алтмышынъда бедийлик,
Нефислик не, сезмесенъ,

Эскиликнинъ теллерини
Сёкалмасанъ инджеден,
Янъылыкънынъ гуллерини
Коралмасанъ гьонджеден,

Юреклерни тепретеджек
Сёз ерине, даим сен,
Халкъ козине миделерни
Быландыргъан тоз сепсенъ,

Эджадынънынъ мердлигинден,
Инсанлыгъы, шанындан,
Энъ олмадым, бир къатрасы
Къайнамаса къанынъда,

Сенинь язгъан «эсер»иньден,
Айтчы, халкъкъа не файда?!
Къалп, уйдурма иш къайда да,
Дюньяджа акъ иш къайда?

Эль арзусы эркин олса,
Эль арзусын эр акълар.
Шаир кози мергин олса,
Шаир намын эль сакълар.

Ози малюм, эр бейт язгъан
Адам шаир олалмаз.
Бойле «шаир» халкъ къальбинден
Бир чымкъым ер алалмаз.

Аксине, эшкъ къучагъында
Учансувдай чагълагъан,
Эр адымда озь бахтыны,
Халкъ бахтына багълагъан,

Бир шейге пек окюнгенде,
Эфкъарындан йырлагъан,
Бир шейге пек сеvingенде,
Гонъю джошып агълагъан,

Севген иши узеринде
Геджелеген, кунълеген,
Амма ози, къафие не,
Везин недир бильмеген,

Яхшылыкъчюн джардан аткъан,
Рухы зенгин, гурь адам,
Гузелликтен гъыда тапкъан,
Ичи-тышы бир адам.

Арзуларгъа баш олмагъа,
Эр кестен пек къадирдир.
Догъып шиир язмаса да,
Энь акъикъый шаирдир.

* * *

Эй, сайгылы окъуйджым,
Манъа опыке этме сен.
«Эфсане», — деп, дестаныма
Къыймет кесмей кетме сен.

Илим-феннинъ чокъракълары
Дестан, масал, йырдадыр.
Медениет чыракълары
Тасавурда, сырдадыр.

Телевизор, радиолар
Масаллардан тѳреди.
Атом кучи бир вакъытлар
Масалларда сыр эди.

Дестанларда хаяллар эп
Акъикъаткъа багъланды.
Масалдаки учкъан килим
Самолѳткъа айланды.

Учкъан къушкъа бакъып турып,
Инсанлар озъ акълында,
Эфсанелер яраткъанлар
Магърур Икар акъкъында.

Иште, бугунъ бу илерилев,
Шу арзунынъ сесидир.
Космонавтлар тавабасы
Шу Икарнынъ неслидир.

«Бир заманда бар экен,
Бир заманда ѳкъ экен.
О кунълернинъ яшавы —
Къылыч, къалкъан, окъ экен...»?

Деп башлагъан масалларны,
Балалыкъта, къайсынъыз
Эшитмеге истемейип,
Юзь чевирип ятынъыз?..

Бизлер догъдыкъ масалларны
Чевирмеге керчекке.
Бизлер догъдыкъ тикенлерни
Чевирмеге чечекке.

Тикен олып, санчылгъандже
Аягъына кимнинъдир,
Ал гуль олып, такъылгъанынъ
Кокрегине ийгидир.

Бир кунь ола, бизим бу хор,
Фаджиалы девримиз,
Арслан дегиль, тавшан киби
Кечирген хор омрюмиз

Аккъында да нидже-нидже
Эфсанелер айтылыр,
Намларымыз намердлернинъ
Чёплюгине къатылыр.

4

Аз заманмы, коп заман,
Кель-кель заман, кет заман.
Эмирханнен Умерхан
Савлыкълашып о заман,

Агъа-ини — экиси,
Эки яккъа джонейлер.
Баш язысын эджирин,
Куньге пишип төлейлер.

Эмир сырткъа ёл тута,
Къара чёллер артына.
Умер кете тувушкъа,
Къара ногъай юртына.

Эгри къылыч къушанып,
Джуйрюклерге ишанып,

Ёкбушларда тер төкип,
Энишлерде ер чөкип,

Чапса, аты етмеген,
Атса, огъы отьмеген,
Къаяларгъа ыз салып,
Къамчы джойса, тал алып,

Керван кечкен ёллардан,
Къушлар отькен тавлардан,
Рузгяр киби эселер,
Ташкъын киби кечелер.

Куньлерини тунь этип,
Туньлерини кунь этип,
Эмир Сырткъа ёл тута,
Дагъны-ташны ёл этип.

Дере-тепе тюз кете,
Идиль бойы джагъалап,
Он кунь-гедже ёл кете,
Кечитлерде адалап.

Идиль сувы аркъасы,
От осьмеген ер экен.
Халкъ бу ернинъ адыны
«Кетсе къайтмаз», — дер экен.

Нидже куньлер Эмирхан
Ёлдан-ыздан адашып,
Сахра бойы ёл ала,
Джуйрюгине улашып.

Раст кетирмей ёлында,
Не бир терек, не тыйнакъ.
Не джин, не джан, не сачакъ,
Не тютеген бир оджакъ.

Къум денъизи ичинде
Тек йыланлар сызгъырша.

Сакъсавуллар тубюнде
Къаракъуртлар кырылша.

Язнынъ ыссыкъ кунеш,
Орталыкны якъкъанда,
Джан тельмиртип уфукъта
Сагъын ойнап яткъанда.

Сувсызлыкътан Эмирнинъ
Козь нурлары тѣкюле,
Ольген-талгъан атынынъ
Аякълары букюле.

Узун сѣзнинъ кыскъасы,
Куньдюз куни юралмай,
Сарыкъумнынъ аджувсыз
Сыджагъына тѣзалмай,

Къарар бере ахыры,
Кунь бойы ял алмагъа-
Садыкъ досты — джоргъаны,
Ёлгъа гедже салмагъа.

«Ачылгъаннынъ айбы ёкъ,
Ози билип джапкъан сонъ.
Адашкъаннынъ айбы ёкъ,
Къайтып ёлын тапкъан сонъ».

Бир кунь танъда Джетемен
Ерге къарап саркъкъанда,
Акъбоз-атнен Кокбоз-ат
Куньге селям айткъанда,

Пек авлакъта кумюшдай
Мавы дагълар корюне.
Эмирханнынъ ичине,
Къайтабаштан джан кире.

Ичке сыгъмай севинчи,
Сюре огге атыны.

Санки дерсинъ, абрагъан
Еди ильнинъ ятыны.

Бир кунъ-гедже ёл басып,
Ете дагълар къатына.
Барып чыкъа ахыры,
Булгъарларнынъ юртына.

Эмир мында отурсын,
Биз келейик Умерге.
Керек олса, анъармыз,
Эмирни де кимерде.

Къардашындан айрылып,
Джонеген сонъ агъасы,
Умерхан да атлана
Ёлгъа шу кунъ сабасы.

Ёлын дагълар кескенде:
«Ёл беринъиз дагълар!» — деп,
«Мен ярымны булайым,
Къальбим ярсыз агълар», — деп,

Дере-тепе тюз кете,
Къызыл-Дерья джагъалап.
Къыркъ кунъ, гедже ёл кете,
Айылын бек тогъалап.

Къызыл-Дерья бойлары —
Къамыш баскъан голь экен.
Алтын бешик дегени —
Сынъыры ёкъ чель экен.

Къулан чельнинъ устинде
Тек беркъутлар айлана.
Къамышларнынъ уджында
Бозторгъайлар саллана.

Аланлыкъта ойнашып,
Эркелеше джейранлар,

Обачыкълар артында
Орьсенлеше джумранлар.

Ешил чепен ичинде
Яраштырып эр якъны,
Макъат киби гуллени
Къызыл ляле мейданы.

Бир кунъ танъда булутлар
Бир-бирине сюрюнип,
Он беш кунълик толгъун ай
Акъ яшмакъкъа бурюнип,

Джетеменнинъ арышы
Ерге къарап саркъкъанда,
Чыкъ тамчысы отларгъа
Эльмаз сыргъа такъкъанда,

Пейда ола уфукъта,
Къос-къоджаман бир авул.
Ботакъанлар, тайлакълар
Ойнап юрьген гуръ авул.

Ёл устюнде, аякъта
Инген сава апайлар,
Кубу пише салкъында...
Тёгерек бет тотайлар

Корип, четтен авулгъа
Яш бир къонакъ кельгенин,
Тотай къызлар созалар
Озьлерининъ оленин:

«Боталы туюе, боз бие,
Савсам ие джелини.
Болыр эдим ананънынъ
Яхшы корьген келини».

«Сюйгеним сувгъа далдырып,
Сюймезиме сюйдирсем.

Чинаякъта чай болып,
Эрининъни куйдирсем».

«Боталы тые, боз бие,
Савсам ие джелени.
Чертер эдим черттирсенъ,
Домбыранънынъ телини»...

Бу тюркюге ошланып,
Тюше Умер атындан.
Кире чет бир отавгъа,
Отип мезар къатындан.

5

Туманлы кунъ тильки озар,
Боранлы кунъ бори озар,
Тильки къувса, ит озар,
Бори къувса, ат озар,

Пек безенген — тойда озар,
Коп яшагъан — сойда озар,
Ичи — зеэр, тышы — бал,
Аллякъ киши — сыйда озар...

Тонъгъуч огъул — Эмирхан,
Булгъарларнынъ юртында,
Ортанджысы — Умерхан,
Ногъайларнынъ къатында,

Афта дегиль, кунъ дегиль,
Бир къач айлап къалалар.
Олгъан усул, ийлени,
Окъданларгъа салалар.

Къошуларда къошу алып,
Курешлерде пошу алып,
Джыйын, байрам, тойларда
Атлас тонлар къушанып,

Сефер лафы чыкъкъанда,
Макъсатларын сездирмей,
Чокъ сёйленип, асылып,
Джемаатны бездирмей,

Энкийгенге энкийип,
Башы ерге тийгендже,
Чалкъайгъангъа чалкъайып,
Башы кокке тийгендже,

Къонакъбайлар алдында
Кокрек басып юрелер.
Джемаатнынъ козине,
Услулыкънен кирелер.

Сёзлери торс олса да,
Къайтармайлар сёзлерин.
Яшкъа, къарткъа япышып,
Севдирелер озьлерин.

Кенъешкенге — кенъ мейдан,
Талашкъангъа — тар мейдан,
Яр огърунда пек иракъ
Ёл баскъангъа — бол мейдан.

Агъа-ини къонакъта
Алтышар ай къалгъан сонъ,
Акъран-эшнен бир догъмуш,
Къардаш киби олгъан сонъ,

Эр бири озы гонълюнде,
Нишан къоя бир къызгъа.
Козъчиклери элягъа,
Сачы, къашы къундузгъа.

Уйкен огъул айттыра
Булгъар къызы Турканны.
Ортанджысы айттыра
Ногъай къызы Чолпанны.

* * *

Туркан олгъан тирнекли
Анасынынъ кенджеси.
Эгильмеген будакънынъ
Къокъланмагъан гъонджеси.

Къашы, кози боялы,
Пармакълары хыналы,
Тили кескин олса да,
Пек тертипли, сыралы.

Акъранлары ичинде
Сайылгъан энъ киргини.
Окъ атып, яй тартышта,
Гузель джынснынъ мергини...

Бир кунъ байрам арфеси,
Салкъын бир кузь сабасы,
Турканайны чагъыртып,
Анасынен бабасы:

«Бир къан-къардаш олгъан сонъ,
Рухсет бизим, козь сенинъ.
Озинъ гонъюль къойгъан сонъ,
Агъыз бизим, сёз сенинъ», —

Деп разылыкъ берелер
Эвленмеге кенджеге.
Эгильмеген будакъда
Къокъланмагъан гъонджеге...

Башлай тойгъа тедарик,
Къой-къозулар сойыла.
Ким бар, ким ёкъ — джемий халкъ
Той эвине джыйыла.

Ала чадыр къурдырып,
Аладжа килим джаялар.
Аладжа килим устинде
Никяхларын къыялар.

Къош софралар къурула,
Кельген-кечкен буюра.
Тувган-урув, эш-досткъа
Баллы боза созыла.

Тамам учь кунь, учь гедже
Эрте танъдан кечкедже,
Тынмай чалгъы-чагъана,
Тойлар отип кеткендже.

Чолпан исе ананынъ
Дар-дюньяда бир къызы.
Козьчиклери зейтундай,
Янакълары къырмызы.

Сырма сачы къыркъ орьме,
Эки бети ай киби,
Къара чатма къашлары,
Тарттырылган яй киби.

Йигитлерни делирте,
Башын тиклеп юрюши.
«Ах, джанынъдан!» дедирте,
Козьлерини сюзюши...

Ич кимсени бегенмей,
Юре къангъып кенарда.
Санки дерсинъ, къысмети,
Башкъа узакъ диярда.

Умер бу ят семитке
Етип, къадем къойган сонъ,
Къызлар: «Къонакъ кельди!», деп
Къыйыр-чыйыр олган сонъ,

Чолпанай бир корьгенде
Умерхангъа урула.
Юрегине шу дакъкъа
Сыджакъ бир шей къуюла.

Сыджакъ бир ис. Амма къыз,
Не олгъанын анъламай.
Къальби: «Севги», — десе де,
Акъылы оны дынъламай.

Баргъан сайын алына
Атеш киби бир дуйгъу.
Сарып ала гонълюни
Эм севинюв, эм къайгъы.

Сезе озюн Умернен
Омюрлик ёлдаш киби.
Бир чегирдек ичинде
Эгиз оськен аш киби...

Ягъмурлы бир кузь куни,
Уйле — акъшам арасы,
Къарчыгъада Чолпаннен
Юнь титкенде анасы,

Келип къала Умерден
Къуда, къызны айттырып...
Баба бермей разылыкъ,
Иш бозула шайттирип.

Чолпан шашып къалса да,
Ич кимсеге сездирмей.
Ичтен куйип янса да,
Ичин тышкъа бильдирмей.

Бир арада корюше
Умерханнен козь-козьге.
Эки гонъюль, эки къальп
Келе ахыр бир сёзге.

Къарар бере Чолпанай
Умерханнен къачмагъа,
Анасынынъ багърындан
Ят багърына учмагъа.

Шу куньлери, гурьдели
Къурбан байрам айында,
Яшлар, кызылар кетелер
Къомшу койге джыйынгъа.

Оюн, кулькю, шакъанен
Джыйын тамам кыызгъанда,
Сув агъарлы янъы ай
Уфукъкъа къол созгъанда,

Чолпан чыкъа эшикке,
Гонълюн эльге алдырып,
Акъ сют берген анасын,
Эвде гъафлет къалдырып.

Ыргъып минип Умернен
Тез-тез бирер ёргъагъа,
Эки къолгъа бир къамчы,
Тайпыналар кыблагъа.

Къызыл чекмен къушанып,
Ёргъаларгъа ышанып,
Ёкъушларда тер тёкип,
Энишлерде ер чёкип,

Чапса — атлар етмеген,
Атса — окълар отьмеген,
Къаяларгъа ыз салып,
Къамчы джойса, тал алып,

Керван кечкен ёлларда
Куньлерини тунь этип,
Къушлар отькен тавларда
Туньлерини кунь этип,

Тамам кыркъ кунь, кыркъ гедже,
Эрте танъдан кечкендже,
Дерелерден сельдайын,
Тепелерден ельдайын,

Кечип, джошкъун Идильнинъ
Къолтыгъындан отелер.
Бара-бара улуснынъ
Сынъырына етелер.

6

Ав авлагъан еринде,
Мал къышлагъан еринде.
Йигит деген, тонына
Тон тышлагъан еринде.

Умер бакъса, не бакъсын,
Къарт чынарнынъ тюбинде,
Эмир ята ял алып,
Бир тотайнынъ тизинде.

Джан авликип Умерхан
Тюше аттан атылып,
Руху гъафиль Эмирхан
Къала тили тутулып.

Агъа-ини эки яш,
Эки къардаш, аякъдаш:
«Санки бир йыл дегенде,
Кене кельдик шу ерге», —

Деп сарылшып, опюшип,
Корюшкенчюн кунь бурун,
Мудждесине пата-кут
Дункузлийлер бир-бирин.

Турканайнен Чолпанай —
Эки ёсма келиндеш,
Янакълары — толгъан ай,
Эки акъран, эки эш,

Агъа-къардаш такъдири
Олгъанларын бильген сонъ,

Бир кърашта бир-бирин
Баштан-аякъ сюзген сонъ,

Корьмейип бир устинлик,
Бир-бирининъ бетинде,
Куньлениледжек киби,
Гузеллик джеэтинден,

Эгечинен синълидай,
Корюшелер севиншип,
Къайнагъанен, къайыннен
Танышалар эгильшип.

Шайтип, дёрт джан, дёрт юрек
Эки джан — тен олгъан сонъ,
Къарт чынарнынъ тюбюнде,
Бираз тыныш алгъан сонъ,

Яллары сом сырмадай,
Козълери хам хурмадай,
Къамышдай тик къулакълы,
Талдай тегиз туякълы,

Алтмыш койде макъталгъан,
Алгъа окъдай окъталгъан,
Кенъ къанъшары тайгъалакъ,
Йылдыз къашкъа ал аякъ

Джуйрюклерге атланып,
Эгер бавын бек тартып,
Тизге енгиль олсын, — деп,
Узенгисин къыскъартып,

Тамам он кунь, он гедже,
Дере-тепе ёл алып,
Эрте танъдан кечкедже,
Ат устинде бунъалып,

Сонъгылыккъа ял алып,
Он биринджи сабасы,

Койге етип къалалар,
Къушлыкъ — уйле арасы.

* * *

Не кельгенни корьген бар,
Не кеткенни бильген бар.
Не башына ягъаджакъ
Бурчакъларны сезген бар.

Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Къартаймаса, ольмесе,
Бу дюньягъа кельген сонъ,
Ашшалыкъ не бильмесе...

Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Джебир, азап тартмаса,
Ата ёлын къувгъан сонъ,
Дертине дерт къатмаса...

Ёкъ... Къартаймакъ ве ольмек
Къануныдыр аятнынъ.
Азапланмакъ, севинмек —
Реинидир аятнынъ.

Эр бир ёлнынъ сонъы бар,
Эр ёкъушнынъ эниши.
Эр гедженинъ танъы бар,
Эр келишнинъ кетиши.

Падша олсын, къул олсын,
Кимсе къалмаз дюньяда.
Агъызынен къуш тутса,
Дирек олмаз дюньягъа.

Къалып олса, энъ башта,
Дирек олып дюньягъа,
Къалыр эди султанлар,
Джингизханлар, Иванлар...

Къалмакъ мумкюн олгъанда,
Дирек олып дюнъягъа,
Къалыр эди о ляин —
Халкъ джелляды Сталин.

Чешит далаверелернен
«Дай» олмакъ къасдында,
Инсаниет талиматын
Таптап аякъ астында,

Йигрим беш йыл къараны — акъ,
Зулумны — бахт дедирткен,
Миллион-миллион гунасызны
Аскъан, кескен, ольдирткен,

Сабий-субий, яш-къарт демей,
Сакъат, локъса, тул демей,
Чечен, балкъар, татар демей,
Булар да инсан демей,

Нидже мазлум миллетлерни
Юртларындан къыйраткъан,
Тарихларын, менликлерин,
Мезарларын ёкъалткъан,

Бу къан ичер, инсанлыкънен
Алякъасын узыген сонъ,
Бара-бара къарт къашкъырдай,
Оледжегин сезген сонъ,

Кремльнинъ къапыларын
Ичтен, тыштан мандалап,
Пенджересин айдан, кунъден,
Халкъ гъамындан талдалап,

Къаргъыш толы уджресинде
Къоркъып, титреп яткъанда,
«Даа кимни есем экен?» —
Деп, къан-терге баткъанда,

Рухсет алмай сюрип кирди
Олюм, бирден уджреге.
«Ер Алласы» оти патлап,
Теслим олды эджельге.

Кяр этмеди унванлары
Генералиссимускъа.
Кяр этмеди къылгъанлары
Олюмден къуртулышкъа-

* * *

Не кеткенни сезген бар,
Не кельгенни корьген бар.
Не олюмнинъ къай вакъыт
Келеджегин бильген бар.

Уйкен огъул Эмирхан
Турканайны назлатып,
Ортанджысы Чолпаннинъ
Юрегини сызлатып,

Тамам он кунъ, он гедже
Ватангъа ёл алгъан сонъ,
Эрте танъдан кечкедже
Ат устинде къалгъан сонъ,

Юкъарыда айткъандай,
Он биринджи сабасы,
Койге етип къалалар,
Къушлыкъ — уйле арасы.

* * *

Талматюшнинъ кунеши
Орталыкъны якъкъанда,
Киев-келин — дёрт атлы,
Секельтектен чыкъкъанда.
Козьге башта ташлана
Юзь яшарлыкъ эменлер.
Гоньюль охшай макъатдай,

Ешилъ тогъай, чименлер.
Йигитлернинъ козьлери
Козъ яшына бурюне.
Кок юзюнде кунъ биле,
Башкъа чешит корюне.

Бу гузеллик огюнде
Туталмайлар озьлерин.
Догъма таныш ерлерден
Узалмайлар козьлерин.

Козьге сыджакъ уруна
Якъын къырлар, эреклер.
Ичке сыгъмай эеджан,
Дук-дук ура юреклер.

«Юреклерни урдургъан
Къуванчмекен, гъаммекен?
Джандан татлы бабамыз,
Бахтымызгъа сагъмекен? —

Деп, атларын ельдиртип,
Къан-терлерге пишелер.
Эв алдында дёрт атлы
Атларындан тюшелер.

7

Ай-ай, инсан догъгъан сонъ,
Хасталыкъ не бильмесе,
Бу дюньягъа кельген сонъ,
Къартаймаса, ольмесе...

Ёкъ... Эр ёлнынъ сонъы бар,
Эр ёкъушнынъ эниши.
Эр гедженинъ танъы бар,
Эр келишнинъ кетиши...

Ыргъып, ерге тюшкен сонъ,
Атларындан огъланлар,

Не бакъсынлар — азбарда
Джемий гуллер солгъанлар.

Къаралтыда сезелер,
Насылдыр бир фелякет.
Тез-тез эвге кирелер
Эмирлер джан-алекет.

Баба гъарип тѣшекте
Чекише джан дертинде.
Мевта киби узангъан,
Къан къалмагъан бетинде.

Темир бакъа ялп этип,
Козьлерине ишанмай.
Тюштир сана корьгенин,
Ич де эске ошамай.

Севинчинден байгъушнынъ
Тап юреги ярыла.
Бирден турып еринден
Агъаларгъа сарыла.

Бу сеслерден, шув-шувдан,
Баба ача козьлерин
Коре огулларынынъ,
Хаял дегиль, озьлерин.

Эмирханнен Умерхан
Пек окюне, окюне
Тиз чѣкелер асретли,
Азиз баба огюнде.

Келинлер де хатирчюн,
Япма яныкъ, къайгъынен,
Баш къоялар атанынъ
Ятагъына сайгъынен.

Бекбав акъай тыялмай
Уюльген козьяшларын,

Сыйпай титрек элинен,
Келинлернинъ башларын.

Эмирханнен Умерге
Бере баба дуасы.
Эр бирине бахт тилей,
Ашкъ-муаббет ювасы.

Сонъ эписин отуртып,
Ятагынынъ башына,
Айта сонъгы сёзини,
Тююлип козьяшына:

«Эвлятларым, динъленъиз,
Кельдим етмиш яшына.
Чокъ тер тёттим юртымнынъ
Топрагына, ташына.

Эр бир ерде, эр иште
Озь кучюме базандым.
Отъмегимни, тузумны
Озь элимнен къазандым.

Кимсеге бель букмейип,
Чалпан-чарыкъ чалыштым.
Такъдирге баш эгмейип,
Кунъ коръмеге алыштым.

Чокъ татсам да, омюрнинъ
Ачлыгъын ве токълыгъын,
Сездирмедим сизлерге
Ананъызнынъ ёкълыгъын.

Омрюм бойы сизлерни
Эркелеттим, кусътирдим.
Авучымнен сув берип,
Эркин, сербест осьтирдим.

Етим акъкъы емедим,
Къараны — акъ демедим.

Къараны — акъ дегенге,
Омюрлик баш эгмедим.

Дост, душманнынъ артындан
Яман бир сёз айтмадым.
Акъсыз бир иш корьгенде,
Таш олса да къайтмадым...

Энди сезем, меним де,
Омюр ташым йыкъыла.
Теним къалды тентиреп,
Джан кенъезге тыкъыла.

Эвлятларым, бу сизге
Сонъгы сёзим, сонъ келям.
«Кельмек» кетти мен ичюн,
Къалды «кетмек» веселлям.

Янгъан отнынъ зийнети,
Къор янында билинир.
Корер козьнинъ къыймети,
Кёр янында билинир.

Мен кеткен сонъ, озь ара
Фикирлешип яшанъыз.
Кёр нефиске берильмей,
Шукюр этип яшанъыз.

Яшайышнынъ темели
Сагълыкъ, мердлик, видждандыр.
Видждансызлыкъ, кунъджилик
Адам ичюн зиндандыр.

Терек сынса, тал къалыр.
Джуйрюк ольсе, нал къалыр.
Йигитликтен къайтманъыз,
Йигит ольсе, нам къалыр.

Байлыкъкъа бель бувманъыз,
Чыкъмаз уджы-къыйыры.

Эль малына кызыманъыз,
Олмаз онынъ хайыры...

Иримчиктен къурт болмаз,
Гъурбет ильден юрт болмаз.
Алчакъны дост санманъыз,
Алчакъ киши дост болмаз.

Ярадангъа бинъ шукюр!
Аман келип еттинъыз.
Янгъыз кетип, къош къайтып,
Гонълюмни хош эттинъыз.

Энди кунюм етсе де,
Козим ачыкъ кетмейджек,
Сонъ дакъикъа, нефесим
Окюнучли отъмейджек.

Тек шайлы бир омюрдаш,
Темирге де тапынъыз.
Йыл дуамны берген сонъ,
Дюгюн-тойлар япынъыз...

Энди беян этейим
Сонъ истегим, арзымны.
Озь виджданым огюнде
Тёлейим озь къарзымны.

Озь-озимни бильгенден,
Омрюм отти шу ерде.
Коп юрьсем де сеферде,
Кене къайттым бу ерге.

Лякин Алтындагъ киби,
Эйбетли дагъ корьмедим.
Къартал къая ярындай,
Учурым яр корьмедим.

Нидже ёлджы, нидже мал,
Ачыкъ аяз, туманда,

Кетти ярдан ашагъы
Бузлавукъта, боранда.

Мына, шу яр четинде
Къурунъыз бир эн дивар.
Къаяташтан, чакъылдан
Бойдан-бойгъа кенъ дивар.

Чамур, лайда, тайгъакъта,
Ат аягъы таймасын.
Арабалар, маджарлар,
Изден чыккып авмасын.

Кочьменджилер, керванлар,
Къоркъмай кечсин торадан.
Кечкенден сонъ, бизлерни
Унтмасынлар дуадан.

Хайрат менден бу ишке,
Эвлятларым, юзь баш мал.
Васиетим сизлерге,
Яхшы ниет — яры мал»...

Баба бирден тарс тына,
Битиралмай сёзини.
Эляллашып етишмей,
Юма эки козини...

Эртеси кунъ тувгъан-эш,
Къолум-къомшу топлана.
Телькъинге деп устине
Телли къумач къаплана.

Къартны два-сенанен,
«Сув-селя»нен джыялар.
Джан ашыны бермеге
Атан деве соялар.

«Ата-анадан мал яхшы,
Алтын уйден джан яхшы.

Джылашмагъа сой яхшы,
Сыйлашмагъа джат яхшы».
Афта кече, ай кече,
Яс, къайгъылар унтыла.
Эвде эр кес бель бувып,
Озь ишине тутуна.

8

Ильки байлыкъ — джан савлыкъ,
Экинджиси — тен савлыкъ,
Учюнджиси — юрт савлыкъ,
Дёртюнджиси — акъ явлыкъ.

Айлар оте авушып,
Йыллар оте йылышып.
Ана-мына дегендже,
Омюр кете савушып.

Яшайышта эр чагънынъ
Озь гъамы, озь бахты бар.
Эр тедбирнинъ, эр ишнинъ
Озь деври, озь вакъты бар.

Пишип еткен ашлыкъны
Къувамьнда ормалы.
Яхшы корьген ярынъны,
Озь вакътында сармалы.

* * *

Айлар кече, йыл кече,
Эр шей тюше изине...
Юкълаялмай бир гедже
Темирхан озь-озине:

«Агъа, енге къолюнда
Кунь корьгеним етер», — деп,
«Озь эркине эр бир къуш,
Озь далында отер», — деп,

Бир кунь чешме башында,
Акъшам ятсы арасы,
Къараргъанда уфукъта
Кечки танънынъ аласы,

Ача Темир къальбини
Озь койдеши Аслыгъа.
Къарар берип, кесен-кес
Эвленмеге шу къызгъа:

«Кадям, санъа айтаджакъ
Бир къач агъыз сѣзим бар.
Энди бизге, менимдже,
Айрылыкъ ёкъ, олюм бар.

Тек меним бу сѣзимни
Агъыр алма устинъе.
Мен айтайым, сен динъле,
Умют догъсын гонълюме.

Истер эдим, мен санъа,
Омюрлик эш олмагъа,
Шу башымны башынънен,
Бир ястыкъкъа салмагъа.

Бакъ, сен кокке, йылдызгъа,
Ерге, айгъа, кунешке.
Эписи багълы икметнен
Бир сырдашкъа, бир эшке.

Ерде айван, кокте къуш,
Сувда балыкъ, Аслыхан,
Алайында бар бир ал,
Бир севдалыкъ, Аслыхан.

Разы олсанъ, къальбим сен,
Джаным сенсинъ, Аслыхан.
Козим ачып кореджек
Ярым сенсинъ, Аслыхан.

Джавчы, къуда кьоймайман
Мен бу иште арагъа.
Эки гонъюль бир болса,
Кошкке дёнер хараба.

Шимди, синълим, къайт эвге,
Яхшы этип, ойлап корь.
Тюшюн-ташын, тап сонъы
Анайынъдан сорап корь.

Ай ярыгъы — девлеттир,
Къыз арувы, Аслыхан.
Къайтармекен юзимнинъ
Къызарувы, Аслыхан?

* * *

Аслы олгъан хастаджан,
Назик, начар бир къызчыкъ.
Акъранлары ичинде
Корюмсиз бир наргизчик.

Тили татлы олса да,
Къаны сыджакъ, япышкъакъ.
Бурны сепкиль толса да,
Хош фиилли, гонъюлю акъ.

Он бир айлыкъ экенде,
Оксюз къалып бабадан,
Сабийликтен болюше
Яшав къахрин анаман.

Беш яшында иш этип,
Орьселене, къыйнала,
Анасынен бирликте
Эль къолында хорлана.

Он яшына киргендже
Яз кунълери эзандан,
Къорукълай о бегининъ
Багъчасыны торгъайдан.

Он яшында отура
Тезьясынынъ огюне.
Байбикеге яз ве кыш
Кетен токзуп дёгюне.

Патта-сатта терк этип,
Омрю солгъан эв ичин,
Той, джыйынгъа чыкъса да,
Чыкъа ана хатричюн.

Той, джыйынгъа чыкъса да,
Сары гульдай саргъайып,
Бир кенарда отура,
Даим оксюп, мугъайып.

* * *

Бир татлы сёз адамгъа —
Джан азыгъы дегенлер.
Бир аджджы сёз адамгъа —
Баш къазыгъы дегенлер.

Темирханнынъ теклифи
Аслыны пек шашырта.
Бу сыджакъ сёз гонъюни
Юдже дагъдан ашырта.

Омрюнде чокъ ашшалыкъ
Корьгенчюндир, бельки де,
Аслыхан бу теклифке
Пек инанмай илькиде.

Лякин билип, Темирнинъ
Йигитлигин, мердлигин,
Козь огюне кетирип,
Онынъ ачыкъ бетлигин,

«Керчектир», — деп ишана,
Темирнинъ бу сёзюне.
«Баш язысын — козь корер»,
Деп, рух бере озюне.

Деп, рух бере, амма сакът
Гонъюль ич де тынчымай.
Янып куйген юреги
Асретликке ялчымай.

Эвге кирсе, эв сыкъа,
Ёлгъа чыкъса, ёл сыкъа,
Агъласа да, кульсе де,
Юрек эп бир тарсыкъа.

Куньдюзлери гъарип къыз,
Кирмеге ер тапалмай.
«Темир корип къалыр», — деп,
Кой ичинден оталмай.

Геджелери козь юммай,
Ята оны ойланып,
Тёшегинде де чалкъа,
Де юзь-тёбен айланып.

Козь огюнде джанлана
Къызлыкъ тасавурлары,
Козьяшындай темиз, пак
Дертли гонъюль сырлары.

Толкъунлана къальбинде
Ильк муаббет далгъасы.
Темирхандай йигитте
Олмаса да дамасы,

Осьмюрликтен гонъюли
Ялнъыз онъа бергенин,
Юрегинде тек оны,
Тек Темирни севгенин,

Шимди байгъуш пек агъыр
Гунах киби хатырлай.
Сандыракълы, къоркъулы
Руя киби хатырлай.

* * *

Темир десенъ, он беш кунь
Ичи-багъры дерт толып,
Аслыханнынъ джевабын
Беклеп, кози дёрт олып,

Ахыр бир кунь кеч мааль,
Къаш къараргъан вакъытта,
Янъы айнынъ орагъы
Сюзюльгенде батыда,

Бир балабан къошкъулакъ
Солакъ балы элинде,
Келип кире Темирхан
Аслыларнынъ эвине.

(О девирде яш йигит,
Къыз эвине кельгенде,
Бир аса бал кетириш
Адет эмиш эзельден).

Руху гъафиль Аслыхан
Корип оны буз-бузлай.
Эм къоркъа, эм сеvine,
Эм шаша, эм тызымлай.

Пешман эте козь-къулакъ
Олып турмагъанына.
Арт къапыдан зылдыр-зып
Чельге зуммагъанына.

Долдызындан кирген сонъ,
Энди напсын, лячаре.
Темирханны индемей
Къаршы ала бичаре.

Ана гъарип орьсенлей
Оджагъынынъ янында.
Отъмек къоя, аш къоя
Мусафирнинъ алдына.

Булар исе бакъалмай
Бир-бирининъ юзине,
Отуралар индешмей,
Курсючикнинъ огюнде...

Мусафир бир фильджанчыкъ
Чай ичкен сонъ, къыз гъарип,
Юречиги таш къатып,
Чыкъа оны озгъарып.

Башы-кози айлана,
Дук-дук ура юреги.
Эеджандан, къоркъудан
Энип къалкъа кокреги.

«Сен къувет бер, Раббим!», деп,
Тюшюнмейип о ягъын.
Айтып бере Темирге
Азырлагъан джевабын:

«Темир агъам, недайын
Алгъышлайым мен сизни?
Геджесин кунъ эттинъиз,
Мен талийсиз оксюзнинъ.

«Бу не айтыр?», — дейсиздир.
Не айтырым мен сизге?
Кунъдюз чыракъ якъа экен,
Кунъ корьмеген кунъ корьсе.

Он гулюмден бир гулюм
Ачмагъанын билесиз.
Бахыт манъа озь нурыны
Сачмагъанын коресиз.

Мен... Мен... Ялан не керек..
Даим сизни изледим.
Юрегимде тек сизинъ
Сыманъызыны гизледим.

Энди сиз не десенъиз,
Эписине разыман...
Сиз бир кедай исенъиз,
Мен кедайнынъ сазыман...

Сиз бир фидан болсанъыз,
Мен фиданнынъ бир гули.
Сиз бир къафес болсанъыз,
Мен къафеснинъ бульбули.

Терен тамыр джиберген
Терек ельде майышмаз.
Сюймегенге суюкенген,
Озь бахтына къавушмаз.

Эр дакъикъа азырман,
Сизмен янып куймеге.
Керек болса, сиз ичюн
Яш джанымны бермеге», —

Дей де, сеси богъулып,
Озюн ози туталмай,
Суса бирден Аслыхан,
Козь яшыны юталмай...

Темир динълеп отурып,
Шаша къызнынъ анъына.
Бу самимий сёзлерден
Джан ялгъана джанына.

Бир шей айтып севинтмек
Истесе де, Аслыны,
Келип бир шей тыкъыла
Богъазына анъсызын.

Байгъуш бир сёз айталмай,
Къальби оттай къабына.

Тез-тез сыкъып Аслынынъ
Эльчигини, айрыла.

9

Оксюз ольмез, чекишир,
Бир кунь келир, кунь корер.
Къара талий кимерде,
Оларны да кульдирер...

Аслыханнен корюшип,
Бираз эсин джыйгъан сонъ,
Бутюн фикри-зикрини
Къыймазына къойгъан сонъ,

Тез-тез истеп къарарын
Кечирмеге омюрге,
Темир сёйлей мерамын,
Бир кунь эвдекилерге.

Эвдекилер эписи
Шашып къала бу ишке.
Тюшмейик, — деп, сакъынып,
Тильге, эмиш-демишке,

Ольчей, пиче, ойлана,
Не демеге бильмейлер.
Етим къызны Темирге
Ич де ляйыкъ корьмейлер.

Эмир: «Быракъ шу мазлум
Бичарени, иним!», — дей.
Умер: — «Къой, биз тапармыз
Сагъа гузель келин», — дей.

Чолпан: — «Бизге керекмей
Ондай чуллы келиндеш.
Ит масхара болырмаз
Эль-алемге кесен-кес.

Явур къанджыкъ Темирге
Илле этне эткендир.
Къанджыкъ иттай, шунинъчюн
Аркъасындан ерткендир». —

Деп, токътамай чанкильдеп,
Кие эвни башына.
Умер: «Болды!», — десе де,
Кяр этмей антдашына.

Туркан исе делидай
Севгеничюн яш къайнын,
Кунъджиликтен индемей,
Ичке сакълай яныгъын.

Корюшалмагъанычюн
Темирханнен тенада,
Сиркеси сув котермей,
Тура къангъып кенарда.

Къыскъасы, бу тынч эвнинъ
Асты устьке кельсе де,
Джемийси бир агъыздан:
«Ляйыкъ дегиль!», — десе де,

Темир бозмай ниетин,
Къатты тура сёзюнде:
«Оль, йыкъыл, тек онъа баш
Къошаджакъман». Шу кунъден

Темир беш-он достуны
Талакъагъа чагъырып,
Кунъден-кунъге юреги
Ашкъ отына къабынып,

Бармакъ истеп, фикринде
Аслыхангъа ичкиев,
Эш-достларнен котере
Эки башлы тола эв.

Эвде исе, меселе
Баргъан сайын къызыша.

Барып-барып бу ишке
Якьын сой-соп кьарыша.

Къартанайлар, битайлар
Тутунса да ниязгъа,
Турканайнен Чолпанай
Ич де кельмей пиязгъа.

Ахыр бир кунь Эмирхан
Умерханнен кьорада,
Къунан, дёнен, тайларгъа
Пичен берген арада:

«Айды, болды-боладжакъ,
Инатланып турмайыкъ.
Ботен ерде баланынъ
Юрегини кьырмайыкъ.

Эр бир кьулнынъ насиби
Къысметинен кельгендир,
Бизлер ляйыкъ корьмесек,
Таньры ляйыкъ корьгендир»,

Дей де, лябид Темирнинъ
Истегине конелер.
«Биз дегиль, о яшайджакъ»,
Деп, разылыкъ берелер.

Чолпан исе, кене де
Инатланып, тыртайып,
Эрке оськен башынен
Текедайын чортайып:

«Не япанъыз, япынъыз,
Озьлеринъиз билерсиз.
Той биткен сонъ, хынаны
Артынъызгъа силерсиз», —

Деп турса да агъалар,
Башлай тойгъа тедарик.
Корюнгенде батыда
Ашур айы мубарек.

Эр ягында той башлай,
Къой-къозылар сойыла.
Джемаатнинъ чокъусы
Той эвине джыйыла.

Къадынларнынъ бир къысмы
Денъеп келе аселет,
Коръмек истеп Темирнен
Енгесини бетме-бет.

Къош софралар къурула,
Кельген-кечкен буюра.
Къонакъларгъа, эш-досткъа
Баллы боза созыла.

Къыз ягы да: «Къарынджа —
Къарарынджа, алынджа», —
Деп, беш-он къарт чагъырып,
Дуа бере алынджа...

Келин озю, козьлерин
Алайтырып, къамчылап,
Беклей тойнынъ сонъуны,
Юрегини авучлап.

Янындаки достлары
Онынъ кейфин арайлар.
Сачларыны де оре,
Де дагъыта, тарайлар.

Бири бакъа къондырып,
Чекесине фесини.
Бири къарай кийдирип,
Ал сахтиян местини.

Къызнынъ юзи кульсе де,
Къальби агълай акърындан.
Гедже коръген бир тюшю,
Ичте чыкъмай акълындан.

Ич дертини къызларнен
Болюшмеге тюшюнип,

Айтып бере оларгъа,
Къоркъунч, дешет тюшюни:

«Къызлар, къызлар, дюнъ гедже
Худжур бир тюш корьдим мен.
Джин-шайтанлар джурьмеген,
Сарп ерлерде джурьдим мен.

Сувдай ярыкъ бир гедже,
Тавда янъгъыз къалганман.
Санки дерсиз, пайнозим
Мезаргъа ёл алганман.

Не япмагъа бильмейип,
Эр якъкъа баш ургъанда,
Чытырманлыкъ ичинде
Ёл тапалмай тургъанда,

Тюш десенъ тюш, анъсызын,
Къоркъудан джан талашып,
Келип къонды омзума,
Бир гогерджин баласы.

Бир олюмден къалгъандай,
Тени дыр-дыр къалтырай.
Ай ярыкъта козьлери
Садеф киби йылтырай.

Бу аджайип ишлерден,
Башта бираз шашырдым.
Сонъ тез-тез бу къушчыкъны
Кокрегиме яшырдым.

Мегер дейим, гъарипни
Къувган экен миявкъуш.
Пейда олды шу аньда
Бир аллене, бедат къуш.

Панджаларын чыкъарып,
Узериме атылды.
Мен юзимни орътсем де,
Устюм-башым йыртылды.

Джан-алямет къркъудан,
Яман этип багъырдым.
Пек абдырап, ярдымгъа
Темирханны чагъырдым.

Кок гурьледи, сель къуйды,
Йылдырымлар ойнады.
Темирханнынъ ерине,
Келип чыкъты бир джады.

Шу арада, бир эмчек
Баласынен къолымда
Учып кеттим, еди къат
Кокке, Кябе ёлына.

Кябе ёлы дегени —
Акъ сют акъкъан ёл экен.
Чевре-чети сынъырсыз
Мавы сахра, чель экен.

Сонъ не болды бильмеймен,
Башы, сонъы къарышты.
Бир-биринен насылдыр
Албастылар тартышты.

Тюш десенъ тюш, сонъ бирден
Бастырыкъып уяндым.
Эвде корип озимни,
Толы бир нефес алдым.

Бакъсам, къасыр устинде
Чалкъа тюшип яткъанман.
Сытмам бардай сыкъылып,
Къан терлерге баткъанман»...

Къызлар къркъа тюшелер
Бу нишарет руюдан.
Яхшылыкъкъа джорайлар,
«Хайырдыр», — деп торадан.

* * *

Акъшам ола, кунь къона,
Къаш къарара, ель тына.
Сув ичинде бакъалар
Йыр төшей яр эшкъына.

Бинълеп чыр-чыр мазинлер,
Бакъаларгъа зиль тута.
Гульфиданлар эсирип,
Бульбуллерге гуль тута.

Яры гедже авгъан сонъ,
Эснеп, къалгъып, керилип,
Чокъ лакъырды, оюндан,
Эзильгендже эзиллип,

Достлары: «Тур, Аслыхан,
Киев бала кельгендже,
Бираз чырым этейик,
Илык танъ бельги бергендже»,-

Деселер де, Аслыхан:
«Ёкъ, ёкъ, къызлар, ичте де
Юкъум кельмей, сиз бираз
Янбашланъыз шу ерде», —

Деп, пенджере алдында
Джагъын тиреп къолына,
Индемейип отура,
Бакъып Кябе ёлына.

«Бу акъчиль ёл къай етим
Сабийлернинъ рызкъы экен?
Кок юзине сачрагъан,
Къай ананынъ сюти экен?

Хайыркемекен, шермекен,
Тюшюмде шай учкъаным?
Кябе ёлы ичинде
Сабийчикни къучкъаным?» —

Деп тарсыкъа заваллы
Гедже корьген тюшюне.
Сарып ала тенини
Недайдыр бир ушюме.

Бувсанувдан козьлери
Козь яшына бурюне.
«Ах!», — дегенде, беллерсинь,
Акъ джигери корюне.

Бахыттанмы, гьамданмы,
Толып таша кокреги.
Айгиди сен, эльмаздай
Темиз, саф кыыз юреги!..

Яшлыкъ, яшлыкъ, гурь яшлыкъ!
Унтулырмы бу куньлер!
Козь огюнден кетерми
О агълавлар, кулювлер?..

Эр ягъында къонакълар
Къонушалар танъгъадже,
Аман-аман уфукъта
Чолпан йылдыз янгъандже.

Акъибет, той башынынъ
Зыкъысынен бираз даа,
Акъранлары, достлары,
Тап учюнджи хоразда,

Иляийнен, текбирнен
Пошу багълап белине,
Озгъаралар Темирни
Аслыларнынъ эвине..

Тына чалгъы-чагъана,
Сес-солукълар савуша,
Эки асрет, ахыры
Бир-бирине къавуша.

Къавушкъан сонъ эки къальп,
 Шай этип бир-бирине,
 Афта, айлар оларгъа
 Бир кунъ киби корюне.

Кузь артындан къыш келе,
 Докъсан чыкъа, кире март.
 Пердаляз да косътере
 Озь кучини бир къабат.

Кумюш туман къушана
 Къартал къая джарлары,
 Сом кумюшдай морара
 Алтындагънынъ къарлары.

Сюрюдеки къойлардай
 Бир-бирине тыкъылшып,
 Къай якъкъадыр ёл тута
 Торс булутлар сыкъылшып.

Кок бозарып турса да,
 Кунъ корюне базы бир.
 Къыш суйреккли олса да,
 Баарь енъе бары бир.

Кене башлай шырылдап,
 Тынып къалгъан чокъракълар.
 Кене куле, ешере
 Къара, къонъур топракълар.

Эрте танъдан кечкедже
 Къарылгъачлар пырылдап,
 Ювачыкълар къуралар
 Сачакъларда чырылдап.

Къарынларын тойдырып,
 Балабан къакъ четинде
 Юкълай дёрт-беш къаз бирер
 Аякълары устинде.

Асма юзюм тюбинде
 Гогерджинлер эгеше.

Анасындан айрылгъан
Къозучыкълар мелеше.

Чѣльде, къырда иш къайнай,
Койлю чезе якъасын.
Мухкем багълай атларнынъ
Хамут багъын, тогъасын.

Къарасабан ерлерге
Токъ урлукълар сачыла.
Аят-мемат огърунда
Кене куреш ачыла...

Куреш деген эр махлюкъ,
Осюмликке бир къанун.
Несиль къувмакъ, осьтирмек,
Догъмакъ, ольмек куньден-кунь.

Аслы корип бар аят
Ирске багълы олгъанын,
Сезе бир кунь ози де,
Эки къатлы олгъанын.

Заваллы эм севине,
Эм къоркъа, эм арлана,
Янакълары алянакъ
Кираз киби аллана.

Шу кунь узун гедженинъ
Зифир къаранлыгъында
Темирхангъа бильдире
Юкю барын къарнында.

Къоджа-къары севинчтен
Кирпик къакъмай чыкъалар,
Кулькю, шакъа, даванен,
Орталыкъны йыкъалар.

Темир истей, тонгъучы —
Огъул бала олгъанын,
Къой ичине къашкъырдай,
Даим давур салгъанын.

Аслы исе, аксине,
Истей факъат къыз бала,
Акълы, фикри еринде,
Къол-аягъы тюз бала.

О куньден сонъ, Аслынынъ
Гедже-куньдюз къайгъысы —
Ола масум яврусы...
Ах, аналыкъ дуйгъусы!

Кольмек тике, такъие,
Къундакъ, ёргъан азырлай,
Ози исе, тек аджджы,
Экши, туршу арызлай.

Къач айдан сонъ, бир куни
Сезе къую къатында
Экинджи къальб ургъанын
Юрегининъ алтында.

* * *

Эр махлюкънынъ бир дерти:
Къой, эчкининъ — джан дерти.
Къасапнынъ — эт, ягъ дерти.
Джеллятларнынъ — къан дерти.

Чолпанайнен Турканнынъ
Юреклери битсе де,
Эрге тийгенлерине
Учь йылдан чокъ отъсе де,

Экиси де къан агълай
Геджелери акърындан.
Махрум олып, аналыкъ,
Эвлят къуванч, бахтындан.

Бу яныкънынъ устине
Янъы яныкъ догъгъаны,
Аслыхандай «чолпа»нынъ
Шайтип, юклю къалгъаны

Келиндешлер уйкъусын
Даа да пек къачырта,
Асетчилик къуртларын
Даа яман къутурта.

Шай дер экеч, афта, ай
Тез-тез оте арадан.
Аслы коре бир огъул,
Къашы, кози къарадан.

Манълайчыгъы — ай киби,
Агъызчыгъы — оймакъдай.
Без томбул тенчиги —
Кубу пишкен къаймакъдай...

Эртеси кунь Аслынынъ
Къуртулгъанын бильгенлер,
Хатыр сорап, локъсагъа
Козъайдынгъа кельгенлер:

«Тъфу, машалла! Бакъ огъа,
Тыпкъы кучюк Темирхан.
Санки дерсинъ, тыгъырып,
Тюшкен баба бурнундан», —

Деп, локъсанынъ хатричюн,
Орьсенлешип къалалар.
«Козъ тиймесин, тъфу!» — деп,
Назарлап да алалар.

Келиндешлер къаршылай
Къонакъларны «сайгъынен»,
Къаве, шербет суналар,
Ичтен янып къайгъынен.

Ичлери кир келинлер,
Эр кунь киби бугунь де,
Къозу киби темиз, саф
Аслыханнынъ огюнде

Корюнелер индемез,
Аллякъ, майлы мышыкъдай,

Тань ярыгъы огюнде
Акъчилленген ышыкъдай.

Аслы ята козь юмып,
Йылмайып озь еринде.
Акълы, фикри, юреги —
Эвлядында, эринде.

Гъарип ана пек агъыр
Ярыгъанчюн козини,
Бир айдан сонъ, бир ёрукъ
Эплеп ала озини.

Бала осе ананынъ
Къучагъында къымшанып,
Юкълагъанда, дудагъын
Чочайтырып, тамшанып.

Къыркъ беш кунълик олгъанда,
Айырд эте анасын.
Беш бучукъ ай толгъанда,
Танып куле бабасын.

Бир кунъ сабий Турканай
Енгесинден ятсырап:
«Инга-инга-инга», — деп,
Бирден яман абдырап,

Агълагъанда, анасы:
«Балам, балам, бал татыр.
Балам осип еткен сонъ,
Къызчыкъларны алдатыр.

Томалачым, томпачым!
Сенсинъ меним къуванчым.
Яшлыгъымда — умютим,
Къартлыгъымда — таянчым!»,

Деп такъмакълап, огълыны
Къолларына алгъаны,
Севип, охшап, къундакълап,
Ельбешикке салгъаны,

Яман оте бу сефер
Турканайнен Чолпангъа,
Янъы баштан туз сепе,
Ашкъынлангъан ярагъа.

Экиси де: «Бахт бизге
Кульмей», деп къан къусалар,
Куньден-куньге сарара,
Чиркинлеше, азалар.

Аслы исе, аксине,
Сагъламлаша кет-кете,
Дюльберлеше, тюзеле,
Узерине эт бите.

Джанбашлары толгъаны
Антеринден сезиле.
Турканларнынъ юреги
Бунъа да пек эзиле.

Куньджиликтен кирмеге
Ер тапалмай ич бири.
«Ах!» — дегенде, от ташлай
Агъызындан эр бири.

Акъайларын пиязлап,
Геджеси ве куньдюзи,
Къурунтынен оларгъа
Шатаплайлар Аслыны.

Санки эрге тийгени
Аслы ичюн джинает,
Санки эвлят корьгени
Аналыккъа хиянет.

Ахыр сонъы келинлер
Даим зеэр сачувдан,
Ичлерини бийлеген
Куньджиликтен, ачувдан,

Бир дакъикъа, бир саат
Туралмайып тегине,

Бир кунь акъшам экиси
Къаргъана ве сёгюне:

«Токъта, токъта, сен къанджыкъ,
Бакъ тур, насыл отерсинъ.
Санъа бир иш кесейик,
Котералмай кетерсинъ!» —

Деп, бирге ант ичелер —
Аслыны ёкъ этмеге.
Чешит фитне, фесатнен
Башчыгъына етмеге.

* * *

Эй, гонъюльчен окъуйыджым,
Талийдешим, аддашым!
Уйкен олсанъ — агъам, аптем,
Кучюк олсанъ — къардашым!

Икяемиз энди-энди
Къызды бизнен барабар.
Бинъ сатырын окъудынъ сен,
Учъ бинъ сатыр даа бар.

Бильмейим, бу бейтлер санъа
Недай тесир ташлайджакъ?...
Булар... даа багъламасы,
Дестан... энди башлайджакъ.

11

Дагъ истеген — дагъ япар,
Багъ истеген — багъ япар,
Я озюнинъ рахметли
Джандан азиз, къыйметли

Бабасынынъ сонъ арзу,
Васиетин унуткъан
Огъулар эль козине,
Насыл бакъар догърудан?

Эмирханнен Умерхан
Тувгъанларнынъ зарынен,
Темирханнынъ еври-кунъ
Къыставынен, зорынен:

«Кеч олса, кеч олсын да,
Хайырлысы олсын», — деп, —
«Барсын, къарттан улускъа
Бир ядикяр къалсын», — деп,

Тутуналар ахыры,
Къурмагъа бир эн дивар.
Къартал къая джарына
Бойдан-бойгъа кенъ дивар.

Бу ишке деп, шеэрдэн
Секиз ташчы кетиртип,
Олгъан колюк-кедикни
Къурулышкъа бегитип,

«Бисмилляһ»нен башлайлар
Ольчемеге, чызмагъа.
Джар бойына юз къулач
Терен эндек къазмагъа.

* * *

Пакъыл киби, бу койге
Келе къала шу саба
Шагирдинен бирликте
Мешур Муслим шейхбаба.

Тюше Аллаһ-мусафир
Бир софунынъ эвине,
Услулыкънен эльтиден
Билип ала огюне

Кой ичинде эр кимнинъ
Недай нефес алгъанын,
Келинлернинъ, къызларнынъ
Къайдай дерти олгъанын.

Эшите учь келиндеш
Ортасында даваны,
Аслыханнынъ устинде
Олгъан тартыш-къавгъаны.

Билип ала Турканнен
Чолпанайнынъ къахрини,
Эрге тийип, ич эвлят
Коралмагъанларыны.

Анълай ызым-сезимден
Оларнынъ пек байлыгъын.
Сезе молла бу иште
Тавлы къазанч барлыгъын.

Сабасына, девирни
Башлайым, — деп, — байлардан,
Зияретни аселет
Башлай Турканайлардан.

Киргенинен къапыдан
Башлай сена-дуагъа.
Эр кошеде невбетнен
Ятып-ятып турмагъа.

Джан-джехдинен уруна
Келинлернинъ козиндже,
Джин, шайтанны къувмагъа
Шуфлеп-пуфлеп, озюндже.

Дуалы сув ичире
Джез алеми устюнден,
Сасыкъ тютси тютетип,
Эвни богъа тютюннен.

Китап ача, фал бакъа,
Севиндире, къоркъута.
Усталыкънен — сонъундан —
Насиаткъа тутуна:

«Дердинъизни коремен
Козюнъизде, къызларым.
Бар къабаат тек сизинъ
Озюнъизде, къызларым.

Аранъызгъа сокъулгъан
Аллякъ, айяр бир джады.
Дердинъизнинъ джемийси
Шу джадынынъ иджады.

О албасты туракеч,
Ич де эвлят корьмезсиз.
Башкъалардай баланынъ
Шырынлыгъын бильмезсиз.

Сезалмазсыз ичте де
Хамилелик джефасын.
Сюралмазсыз омюрлик
Аналыкънынъ сефасын.

Эгер мурадынъызгъа
Истесенъиз ирмеге,
Эр кес киби, аналыкъ
Къуванчыны корьмеге,

Азрет Али акъкъына
Къыркъар алтын берирсиз.
Истегинъиз насыл тез
Аль олгъанын корерсиз».

Келиндешлер юректен
Шукюр этип Аллагъа,
«Кёр истеги — эки козь».
Япышалар моллагъа.

Шейхбабанынъ огюне
Къумач пешкир джаялар.
Экиси де севинип,
Къыркъар алтын саялар.

Шейх озюни сыкъмайып,
Алтынларны алгъан сонъ,

Джиддий тавур такъынып,
Кисесине салгъан сонъ,

Дей: «Энди сиз, къызларым,
Манъа къулакъ салынъыз.
Эки эпли ташчыны,
Тез-тез сатып алынъыз.

Эр кунъ танъда, экиси
Сес-солукъсыз чыкъсынлар,
Бир кунъ эвель къалангъан
Таш диварны йыкъсынлар.

Лякин олсун эр аткъан
Адымлары ишке бап.
Ич бир кимсе сезмесин,
«Не шиш янсын, не кебап».

Къалгъанында, сонъ сизинъ
Ич ишинъиз олмасын,
Учъ кунъ бойы дивар тек
Эшильмейип къалмасын.

О ягъыны мен озюм
Не япарым, япарым,
О джадыны ёкъ этмек
Чаресини тапарым»...

* * *

Шейх айткъандай, келинлер
Бар кучьлерин салалар,
Эки ачкозь ташчыны,
Сатып эльге алалар.

Шу геджеси «паранынъ
Кучю — мына будыр», — деп.
Янъы исар эшиле,
Яр ашагъа гумбурдеп.

Сабасына, халкъ буны
Корип, шашып къалалар.
Акъшамгъадже исарны
Кене къалап алалар.

Экинджи кунь геджеси
Кене омрай бу исар.
Энди: «Екъ, — дей халкъ, — бунда
Бир илле бар, бир иш бар».

Кими коре бу иште —
Гунахкярлыкъ азабы,
Кими коре — душманлыкъ,
Кими — танъры гъзабы.

Сабасына диварны
Кене мухкем къалайлар.
Корюльмеген бу алны
Яманлыкъкъа ёрайлар.

Меракълана бу ишнен,
Энди бар халкъ, бар авул.
Келишелер геджеге
Чыкъармагъа къаравул.

Лякин: «Къа, ким?» — дегенде,
Ич бир кимсе индемей.
Къоркъып Аллаһ къахринден,
Ич бириси «мен!» — демей.

Бираздан сонъ: «Мен чыкъам», —
Дей кекелеп, бир киши.
Кимдир дейсиз?.. Диварны
Йыкъкъанлардан бириси...

Учюнджи кунь, эльбетте,
Дивар кене эшиле.
Энди: «Бу бир келим», — деп,
Эр кес бум-буз кесиле.

Иш токътала, ташчылар
Къалгъыйлар къыр астында,
Агъа-ини учь догъмуш,
Йыкъыкъ дивар къатында,

Не япмагъа бильмейип,
Къоркъуп, шашып туралар.

Ахыр, халкънынъ сёзинен,
Шейхкъа баш уралар.

* * *

Шейх исе, халкъ, мени эп
Ибадетте тапсын, — деп,
Халкъ огюнде урьметим,
Даа да пек артсын, — деп,

Учь кунь эвель, энкъастан
Аштан, сувдан вазгечип,
Яткъан экен чыкъмайып,
Ханесинде «хай!» чекип.

Дёртинджи кунь сабасы
Чыкъса, абдест алмагъа,
Беклей оны учь йигит,
Эв огюнде, азбарда.

Молла озюн ич бир шей
Бильмегендай корьсетип,
Къулакъ сала оларнынъ
Сёзлерине иш этип.

Джар башында юзь берген
Ишке «шашып» отура.
Эмирнинъ эр сёзине:
«Тевбе! Тевбе!» — деп тура.

Олгъан ишни эшитип,
Терен ойгъа далгъан сонъ,
Эвлиялар рухына,
Дуа этип алгъан сонъ,

Дей: «Бу — танъры хышымы.
Сизлер шимди барынъыз.
Джемий халкъны кене де,
Тез-тез ишке салынъыз.

Шу ерчикни бир даа
Котерсинлер озь ара.
Орта ерде къалдырып,
Абдестликдай бир ара.

Сиз барынъыз, мен кирип,
Бакъып Келямуглагъа,
Йылдызнаме акътарып,
Сыгъынайым Аллагъа.

Не бермеген Ярадан,
Бельки, чаре тапармыз.
Бу келиминъ тюбинден
Бир шей этип чыкъармыз.

Иш биткен сонъ, эр кеске:
«Сабагъадже токътанъ», день.
«Дертке дерман тапмасакъ,
Ишлеримиз бохтан», — день.

Сонъ, шу ерден сылджымай,
Тек озюньиз къалынъыз.
Яры гедже авгъан сонъ,
Келип мени алынъыз».

12

Акъшам ола, кунъ къона,
Къызыл чабакъ аллана.
Уфукъ къангъа бояна,
Елькъанатлар джанлана.

Салкъын тюше, чыкъ къаплай
Чечеклерни, отларны.
Джылкъыджы къарт чыкъара
Къулан чельге атларны.

Йылдызлы кок озенге
Джая пуллы орътюсин.
Багъчаларда бульбуллер
Тёшей асрет тюркюсин.

Бульбуллерге эш олып,
Чегерткилер чырылдай.
Тосат-тосат ель эссе,
Ешиль ашлыкъ шувулдай.

Арзу кьоша мехринье,
Темиз ава кьокъусы...
Кимге тиер бойле яз
Геджесининь уйкъусы?

* * *

Джар башында, кърназ шейх
Буюргъан иш биткен сонь,
Олип-талып ташчылар,
Койге къайтып кеткен сонь,

Шейх айткъандай, учь догъмуш,
Тек озьлери кълалар.
Беклеп яры геджени,
Бир четте тын алалар.

* * *

Яры гедже. Кой чым-чырт.
Эр бир махлюкъ уйкъуда.
Тек Аслыхан юкъламай,
Тек о гъарип къайгъыда.

Тынч геджеден байылып,
Отлар биле буюкъкъан.
Аслы исе козь юммай,
Яврусына сыйыкъкъан.

Яткъан ерде юреги
Негедир пек окътала.
Бакъып ята козь алмай,
Диварда бир нокътагъа.

«Къайда кълды, аджеп?», — деп,
Ойлай байгъуш эрини.
Гонълю бир шей сезгендай,
Пек арызлай Темирни...

Темир исе, бу аньда
Етелеклеп бир деве,
Ашыкъа джар башындан
Софу къартнынъ эвине.

Тёр пенджере огюнде:
— Эй, шейхбаба, шейхбаба!, —
Деп, хурулдап юкълагъан
Муслим шейхны уянта.

Эснеп чыкъкъан молланы
Девесине минсетип,
Къаранлыкъта айванны,
Алпан-талпан юрсетип,

Алып чыкъа кестирме
Ёлчыкътан джар башына.
Молла тюшип, элини
Къойып исар ташына:

«Эвлятларым, бу ишке,
Мен де яман шаштым, — дей.
— Сизлер келип кеткен сонъ,
Йылдызнаме ачтым, — дей.

— Тюшюнгеним акъ чыкъты,
Догъру ёлдан сапкъансыз.
Башынъызгъа беляны
Озьлеринъиз тапкъансыз.

Билер-бильмез олгъансыз
Джын-шайтанлар алети.
Эвинъизнинъ ичини
Туткъан Танъры лянети.

Союнъызда къайсыдыр
Къадын ёлун шашыргъан.
Эшшедаду бин Вешваш
Деген джинге баш ургъан.

Догърусыны айтмакъ кучъ,
Эвель Аллаһ, сонъ Аллаһ.
Айтып башлап, къайтмакъ кучъ,
Вея — гъалиб — илляллаһ.

Энди тез-тез атмакъчюн
Башынъыздан къаргъышны,

Къурбан бермек керексиз
Къыскъаякълы бир киши.

Эгер о — бу деп, къоркъып,
Дёрт бир якъкъа бурсанъыз,
Оладжакъ иш олгъан сонъ,
Бургъучланып турсанъыз,

Эшшедулилля, шу кунь
Чарпынырсыз, олерсиз.
Гунянъызнынъ эджирин
Джеэннемде төлерсиз...

Ярын саба илькиде,
Къыскъаякълы джинсинден,
Ким де кельсе шу ерге
Озь аягъы, ырзынен,

Кимлигине бакъмайып,
Чыкъып тез-тез огюне,
Алып теслим этинъиз,
Ташчыларнынъ элине.

Ташчылар да бойсынып,
Танъры эмри, кучюне,
Къаласынлар тирилей
Оны дивар ичине...

Шимди исе, тайпынмай,
Шу ерчикте турынъыз,
Тек, худаим сакъласын,
Ачылмасын сырынъыз.

Сыр ачылса, Ярадан
Эр джезагъа къадирдир...
Эр бендининъ юреги,
Худайыма садырдыр.

Мен уджреме къайтайым,
Сиз уюнъыз намазгъа.
Хулос къальпнен башланъыз,
Ярадангъа ниязгъа.

Эвель Аллаһ, сонъ Аллаһ,
Хакъ шефкъаты дерендир.
Огъуларым, иншаллаһ,
Мевлям бизге керемдир».

Бу сөзлерден йигитлер,
Дыр-дыр титреп къалалар.
Бир сөз айтмакъ къаякъта,
Зорнен нефес алалар...

Вақты иле туякънен
Тавда ёлбарс авлагъан,
Къыш кунълери таякънен
Чельде бори къувлагъан,

Йигитлерни къоркъута
Бугунь танъры гъазабы.
Синъирлерни сарсыта,
Ёкъ джеэннем азабы...

Айгиди, сиз, хурафат
Зезринен сархошлар!
Айгиди, сиз, молла, шейх
Къурбанлары байгъушлар!

* * *

«Мен къайтайым, — дей молла, —
Сизлер замет этменъиз.
Энди тек шу ерчиктен
Бир адым чет кетменъиз.

Акъ-Таалягъа эманет
Къалдыраман сизлерни.
Раббим еври-махшерде
Ярлыгъасын бизлерни!» —

Деп, Муслим шейх бир ози
Къайта койге ашыкъып,
Шырын, татлы уйкъудан
Къалгъанына тарсыкъып.

Койде тюшип деведен,
Давул кьюю огюнде,
Пысып бара мышыкъдай,
Чолпанларнынъ эвине.

Яваш-яваш оксюрип,
Чолпанайны уянта.
Онъа джемий ишлерни,
Бирер-бирер анълата:

«Ярын саба эвден баш
Чыкъарманъыз, сакъын! — дей. —
Кунъдешинъиз джадынынъ
Куни, саати якъын», — дей.

* * *

Къырда исе, учь догъмуш,
Не олгъанын билалмай,
Айнеджи шейх сёзинден
Озьлерине келалмай,

Хакъ эмрине бойсунып,
Отуралар намазгъа.
Хулюс къальпнен башлайлар
Дуа-сена, ниязгъа...

Айгиди, сиз хурафат
Зезринен сархошлар!
Айгиди, сиз молла, шейх
Къурбанлары байгъушлар!

13

Дюнья деген джефа экен,
Яхшыларгъа джурюм ёкъ.
Дюнья деген сефа экен,
Яманларгъа олюм ёкъ.

Бир эвде — ур патласын
Оюн-кульгю, той-дюгюн.
Дигер эвде — фелякет,
Къайгъы, матем еври-кунъ.

Бири — отьмек тапалмай,
Бир кере еп тоймагъа.
Дигери — ер тапалмай,
Парасыны къоймагъа.

Кимисининъ — кози ёкъ
Халкъ гъамыны корьмеге.
Кимисининъ — акъкъы ёкъ
Эджелинен ольмеге...

* * *

Шу гъамлы яз геджеси,
Яры гедже авгъанда,
Учь догъмушны тёпеде,
Джин-шайтанлар бувгъанда,

Яшын яшнап, кок гурьлеп,
Къуя чилле ягъмуры.
Селли ягъмур тазерте
Койнинъ эр бир ягъыны.

Дерсинъ, бу сель кимгедир,
Кокнинъ сонъки бахшышы.
Бу гудюрди кимгедир,
Кокнинъ лянет, къаргъышы.

Ийип кельген сагъанакъ,
Ерни яхшы ювгъан сонъ,
Сонъ авушып къыблагъа,
Яваш-яваш тынгъан сонъ:

«Айя-айя-айясы,
Къачан тиер файдасы?
Яз тиймесе, къыш тиер,
Бейбарсымнынъ файдасы.

Къочанайым юкъласын,
Къырмызы гуллер къокъласын.
Ят багърына синъген сонъ,
Анайчыгъын ёкъласын...», —

Деп, огълуны юкълатып,
Аслыхан: «Ах, балам!», — деп,
Чыкъа тышкъа яваштан,
«Уянамасын анам», — деп.

Тез-тез тюше котерип,
Гугюмлерин къолына,
Талийини кульдирген
Сырлы чешме ёлына...

Сырлы чешме дереди,
Тап озеннинъ къатында.
Аслыларнынъ эвельки
Джампик эви артында...

— Аллах, Аллах, Аслыхан,
Саба къаранлыгъында,
Не аджеле ишинъ бар,
Узакъ чешме янында?

Балалыгъынъ тюштюми
«Пат!» — деп, бирден эсинъе?
Яман бир тюш корьдинъми
Ёкъса, гедже тюшюнъде?

Ёкъса, Сырлы чешменинъ
Сувы дертке девамы?..
Эсинъдеми эткенинъ,
Ёкъса ки, бир руямы?

Не ишинъ бар геджелей,
Койнинъ бу сарп ёлында?
Акъыл етмей ичте де,
Къыз баланынъ сырына.

* * *

Тез-тез юрип Аслыхан
Ете чешме башына,
Гугюмлерин пышылдап,
Къоя текне ташына.

Къаранлыкъта чешменинъ
Шылдыр-шылдыр акъкъаны,
Сувнынъ мермер текнеден
Сызып, ерге саркъкъаны

Джанландыра Аслынынъ
Къальбинде бир акъшамны —
Темир севги арз эткен
Унутылмаз дакъкъаны.

Темирханнынъ: «Бакъ, калям,
Санъа бир къач сёзюм бар.
Энди бизге, менимдже,
Айрылыкъ ёкъ, олюм бар.

Разы олсанъ, къальбим — сен,
Джаным — сенсинъ, Аслыхан.
Козюм ачып кореджек
Ярым — сенсинъ, Аслыхан.

Ай ярыгъы — девлеттир,
Къыз арувы, Аслыхан.
Къайтармекен юзюмнинъ
Къызарувы, Аслыхан?!—

Деген сыджакъ сёзлерни —
Къальби джоша, эзиле —
Бу ерчикте шимди де
Эшиткендай сезиле.

Яшайышнынъ леззетин
Ильк шу ерде таткъанын,
Севгилисин шу чешме
Янчыгъында тапкъанын.

Шимди гъарип ис эте
Энъ буюк бир акъдайын.
Энъ севимли къуллагъа
Насип олгъан бахтдайын.

Джошкъунлыкътан богъулып,
Козьлерининъ яшына,

Таяй кыызгын янагын
Сувукъ мермер ташына.

Бахттанмы, гьамданмы,
Энип, кьалкьа кокреги.
Айгиди, сен, козьяшдай
Темиз, пак кыыз юреги!

* * *

Бираздан сонъ Аслыхан
Тез-тез келип озине,
Гугюмлерин толдырып,
Тюше кельген изине.

Сырлы чешме сувуны
Эвге келип, кыыздырып,
Кире тёрде одагъа
Сачларыны тоздырып.

Чеклеп ичтен кьапыны,
Курсючикке союна.
Челеклерге сув ашлап,
Яш баладай ювуна.

Сувда корип суретин,
Озь-озине сукълана.
Бакъып пембе тенине,
Гъурурлана, зевкълана.

Бир вакъытта хастаджан,
Назик, начар бу кыызчыкъ,
Акъранлары ичинде
Корюмсиз бир наргюзчик,

Шимди кьанча севинсе,
Севинмеге акъкы бар.
Келиндешлер огюнде
Керильмеге вакъты бар.

Мемелери, беллерсинъ,
Кийик яйля гульчиги.

Индже, назик бельчиги,
Дерсинъ, джейран бельчиги.

Сом кумюшдай омузлар —
Бир коръмеси юзь алтын.
Алтын макъас джамызлар —
Устемеси бинъ алтын.

Янбашлары толушкъан,
Къарынчыгъы тѳгерек.
Санки дерсинъ, алемге
Коктен энген бир мелек.

Баштан-аякъ гуль къокъуп,
Чыкъа Аслы ювунуп.
Кефин киби бем-беяз
Силеджекке бурюнуп.

Кие кетен эн кольмек,
Ал келинлик фистанын.
Йипек къайтан тутулгъан
Мор чабувлы къафтанын.

Джыйышына, тарана,
Кузьгючиги огюнде,
Недайдыр бир енгиллик
Сезип бугунъ юзинде.

Темирлерге уйлелик
Одыр-будыр азырлай.
Отъмек, согъан, сарымсакъ,
Пенир, къакъач, къазыдай

Ниметлерни сала бир
Буюкче йип торбагъа.
Ала бир де къошкъулакъ,
Толдырып баш бозагъа.

Опип яваш Бейбарсны,
Орьселене, ашыкъа,

Къушлукъкъадже кечикмей
Бармагъа джар башына...

Не ичюндир, кызынынь
Бугунь раатсыз олгъанын,
Арекети, юрюши
Башкъалашып къалгъанын

Сезип тургъан анасы,
Аслыхангъа ялынып:
«Сен ят, кызым, раатлан,
Сесинь къалгъан къарылып.

Юзинь, козинь кыызаргъан,
Сувукъ тийген, бир сёзсиз.
Бир кунь ятсань, турарсынъ
Сарымсакъдай тендюрюст.

Сен ят, сенинь еринъе
Мен барарман, кыызчыгъым!
Сёзлеримни къайтарма,
Ялвараман, кыызчыгъым!» —

Деп турса да, заркъылып,
Аслыхан: «Ёкъ, анайым,
Мен арувман, багъышла,
Бугунь озим барайым.

Шу эшилген исарны
Корейим озь козимнен.
Эвге алып къайтайым
Темирханны озимнен.

Бу белядан сонъ онынъ
Башы яман къабакътыр.
Барып гонълюн котерсем,
Анайчыгъым, саваптыр.

Сиз, Бейбарсчыкъ уянса,
Битай, торун — экинъиз,

Бизни кършыламагъа
Сув бойына келинъиз», —

Деп, чар-чабик башына
Марамасын япынып,
Джар башына ёл тута,
Янгъан откъа къабынып.

Тез-тез оте окъунып,
Мезарлыкънынъ къатындан.
Санки дерсинъ, гъарипни,
Кимдир къува артындан.

14

Эй, гонъюльчен, окъуйджым,
Талийдашым, аддашым!
Уйкен олсанъ — агъам, аптем,
Кучюк олсанъ — кърдашым!

Тувгъан тильнинъ тюпсиз, зенгин
Къазнасыны саралап,
Бу эсерни, тек санъа деп,
Башладым мен къралап.

Козь — юрекнинъ кузгюси, — деп
Бакъып халкънынъ козине,
Джуля бердим дестаныма
Халкъымнынъ чын сёзинен.

Эмирлерге къошып сени,
Коп ерлерде юрсеттим.
Мумкюн къадар, адамларнынъ
Чешитлерин корьсеттим.

Таныш эттим китапнынъ баш
Къараманы АСЛЫНЕН.
Фаджианынъ энъ аятий,
Энъ инсаний фаслынен...

Шимди исе, дестанымнынъ
Сонъки бейтин язмаздан,

Санъа бир къач теклифим бар,
Сонъ нокътасын къоймаздан.

Дестанымны бу ергедже
Окъугъан сонъ, бельки сен,
Безип, эснеп: «Не де узун
Бир шей...», — дерсинъ ичинъден.

Ола билир, макъсадымны
Ильмейип ич назаргъа,
Элинъдеки китабымны
Ыргъытырсынъ кенаргъа.

Я да, окъуп башлагъан сонъ,
Эсерни ильк бетинден,
Тап сонъына чыкъмагъандже
Быракъмазсынъ элинъден.

Аслыханнынъ такъдирине
Гонълюнъ сызлар, хорланыр.
Темирхангъа джевабыны
Окъуп, козинъ торланыр.

Тез-тез окъуп бильмек истеп,
Аслынынъ сонъ кунълерин,
Сабрынъ тюгер, окъумагъа
Дестаннынъ сонъ сёзлерин...

Окъуйыджым, бу эсерни
Насыл къаршы алсанъ ал.
Истер окюн, истер севин,
Истер мени сёгип сал.

Аджджы, татлы эр сёзинъни
Динълемеге азырман.
Мектюп язсанъ, санъа джевап
Бермеге де разыман.

Амма барып, «китабынъда
Фелян-фистан ёкъ», — десенъ.
«Очоч-Мочоч, Чачор-Мачор,
Мачав-Чачав ёкъ», — десенъ,

Не япайым, окъуйджым,
Элимден шу кельгени.
Демек, токъал акъылымнынъ,
Шунча экен бильгени...

Къыскъасы, бу акъта насыл
Олса-олсын меслегинъ,
Шимди, достым, меним сенден
Екяне бир истегим —

Сонъынадже окъуп чыкъып,
Шу быралкъы эсерни:
«Тилимиз пек зенгин экен!»,
Десенъ, манъа етерли.

Эбет зенгин, акъраны аз,
Рус тилиндай гурьликте,
Татлылыкъта, саделикте,
Назикликте, тюзликте.

Бу зенгин тиль халкъымызнынъ
Къальп севинчи, фигъаны.
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энъ чечекли фиданы.

Меним ишим — шу фидандан,
Сюсю гуллерин термек.
Сонъ, олардан демет япып,
Къайтып, халкъыма бермек...

Мында бар кузь гузеллиги,
Далгъаларнынъ океси.
Саарь вакъты тазелиги,
Геджелернинъ бусеси.

Ешилъ ашлыкъ шувултысы,
Ыс къокъусы бар мында.
Мукъаддераты бу тильнинъ —
Яш келинлер багърында.

Мында, асрет аналарнынъ
Беддуасы, дуасы.

Мында Бейбарс, Бораларнынъ
Икътидары, деасы.

Джайыкъбаштан эскен ельнинъ
Талгъынлыгъы — бу тильде.
Яралангъан шаин къушнынъ
Чылгъынлыгъы — бу тильде.

Бу тильден кучь, гыда алгъан
Бозйигитнинъ джоравы.
Меньли-Сулув къартанайнынъ
Чорасына джылавы...

Бир чокъ медений халкъларда
Олгъан киби, бизим де,
Иште, бойле къазнамыз бар
Элимизде бугуньде.

Бу тиль, достым, меним, сенинъ,
Халкъымызнынъ анъына,
Юрегине, зеинине,
Дамарына, къанына

Синъген сабий чагъымызда
Анамызнынъ сютинен.
«Ай-ненни»нинъ татлы, шырын
Эзгисинен, бейтинен.

Севингенде, къуванчыны,
Халкъ, бу тильде бильдирген.
Тарсыкъкъанда, яныгъыны,
Кене шунен сѣндирген.

Бинъ йыл бурун, халкъ бу тильде
Табынгъан Алласына.
Къальбини, бу тильде ачкъан
Ашыкъ-машукъасына.

Секиз юзь йыл бундан алдын,
Къырымлы Махмуд Къасым,
Кефеде, бу тильде язгъан
«Юсуф ве Зудейха»сын.

Еди юзь йыл эвель, бу тиль,
Халкъара тиль танылган.
Дипломатлар бизим тильни
Огренимеге ынтылган.

Бинь алты юзь сенелери,
Шаире Лейля бикеч,
Къомшуларда, дегиль къадын,
Эр шаирлер ёкъ экеч,

Якъын шаркънынъ тюркий шаир
МУШАИРЕЛЕРИНДЕ,
Бейт токъувда, пек чокъларын
Чыкъармаган огюне...

Бир кунь бойле бир ярышта,
Саделикни ред эткен,
Хайям киби, ялнъыз шарап
Мезелерни медх эткен

Оппа, мамур шаирлерге,
Кулькю, шакъа, къората
Арасында, Лейля бикеч
Юзьлерине къарата:

«Ийшу-нуше нимет долу
Софрая гозь атмагъил,
Аят зевкъы, ферахлыгъы
Гельмез, ялнъыз бу иле.

Бакъ, сен ляле гиби сюсю,
Нарын чичек, шукранле,
Бутюн омрю гыдаланыр,
Факъат согъан, сув иле», —

Деп, медх эткен къанааткяр,
Сюсли, нарын лялесин.
Саф эдебий тилимизнинъ
Гурьлетип шелялесин...

Сонъ, буларны биле турып,
Насыл этип, джошмайым?

Насыл этип, гъурурланып,
Севинмейим, ташмайым?

Сен де, буны эшиткен сонъ,
Насыл этип, джошмазсынъ?
Юрегинъ таш дегиль исе,
Севинмезсинъ, ташмазсынъ?

Озь алымджа, мен шунунъчюн,
Гедже-кунъдюз урунып,
Шиириме сѣз джевхерин,
Шу къазнадан къыдырып,

Эр сатырым яшкъа-къарткъа,
Анълайышлы олсын, — деп,
Бу асыл тиль яш несильнинъ
Димагъына толсын, — деп,

Кениш къыпчакъ дерьясынен,
Толы нефес аламан.
Чюнки, мен де, шу дерьянынъ
Бир тамчысы оламан.

* * *

Омюр — бир ёл: гультадж, хамут,
Къайгъы, къуванч, эрк, зулум,
Кульгю, козьяш, бешик, табут;
«Юрме, къулым!», «Юр, къулым!».

Омюр — токълыкъ ве ихтиядж,
Ёкъуш — эниш, матем — бахт.
Бу — исбаткъа ич де мухтадж
Олмагъан бир акъикъат.

Тек кульгюнен аят кульмез,
Козьяш ёлдаш олмаса.
Кузь гъонджеси яшав корьмез,
Яз гуллери солмаса.

Догъгъан олер, чыкъкъан энер,
Кульген агълар, бу — къанун.
Падшалыкълар кульге дѣнер,
Къуллар узер бугъавын...

Бу кѳанунны азм эталмаз
Догъмаз бурун ольгенлер.
«Ер Алласы», — деп чокъ йыллар
Сталинни бильгенлер.

Бу кѳанунгѳа кѳаршы чыкѳар
Конъюнктурджы джумранлар.
Баргѳан ери сокѳур олса,
Бир козини кѳымгѳанлар...

Бир язуджы эсеринде
«Акѳтабан»ны кишнетсе,
Шииринде «далгѳа» я да
«Денъиз» сѳзюн ишлетсе,

«Бакъ, сен, халкѳкѳа ватаныны
Хатырлата бу эриф!», —
Деп, «донос»лар язып башлар,
Бойле типлер когерип.

Базартеси радиодан *
«Орнынъ ёлы» йырланса,
«Шу Ялтадан таш юкленсе»,
«Дертли кѳавал» агъласа,

Шу дакѳкѳасы башлар Джумран
«Анонимка» язмагѳа.
«Мында душман кѳолы бар», — деп,
Халкѳкѳа чукѳур кѳазмагѳа.

Я да дейик, бир тарихчы
А. Медиев акѳкѳында
Бир макѳале язса, сексен
Сенелиги вакѳтында,

«Чар Думасы депутатын
Макѳтай душман ялагѳы...»
Деп, Органгѳа донос ёллар
Бу ялтакѳлар ялтагѳы.

* Сюрдюнклик йыллары Ташкентте афтада бир кере, базарэртеси куню кѳырымтатар тилинде эшиттирювлер алынып барыла, ана тилинде йырлар иджра этиле эди.

Олар ичюн Медиевдай
Улу зат да — мунафыкъ.
Медиевге Ленин берген
Мусбет ад да бир капик...

Бу къавмнинъ джемий иши —
Миллий рухны богъувда.
Медениет, эдебият
Ишимизни йыкъувда.

Оларгъа тек видждансызлыкъ,
Пуштлыкъ олса олгъаны.
Донос ичюн копче сахта
«Достлыкъ» олса олгъаны.

Бу тарафта, истер яшлыкъ
«Миллий рух» не, бильмесин,
Озь Ватаны, озь тарихы,
Озь тиличюн кюймесин,

Бу къавмнинъ оларнен ич
Алякъасы, иши ёкъ.
Тек озь эви аман къалсын,
Тек озь къарны олсын токъ...

Бугунь Ватан асретлиги
Бизни якъып-йыкъкъанда,
Адалет акъыкъат ичюн
Акълы талап чыкъкъанда,

Темиз сувны буландырмакъ
Бойлелернинъ ниети...
Бу — оларгъа Сталиннинъ
Ташлап кеткен иллети.

15

«Бир яман инджир кесер,
Эки яман чылбыр кесер,
Учь яман эль беришсе,
Тиллеринен зынджыр кесер».

Чилле танъы бозарып,
Къаранлыкъны богъгъан сонъ,
Ягъмурдан сонъ къызарып,
Алтын кунеш догъгъан сонъ,

Яваш-яваш ташчылар,
Джар башына джыйыла.
Шегирдинен молла да
Келип джаккъа къурула.

Агъа-къардаш — учь тувгъан
Ач, уйкъусыз, медарсыз,
Девлетлининъ сѣзинден
Къоркъып кетип, къарарсыз,

Асабланып юрелер
Тильсиз дивар бойында,
Козълерини бакърайтып,
Койнинъ узакъ ёлына...

Чокъ кечмеден авлакъта
Пейда ола бир къадын.
Дерсинъ, байгъуш, сабадан
Излеп чыкъкъан мурадын.

Шай дер экеч, адамнынъ
Этин-тенин титретип,
Шейхбабанынъ шагирди —
Кутюк киби торс эриф

Башлай титис сесинен
Кетирмеге салават.
Шейх да ачып, къолларын:
«Эй, муслимин, джемаат!

Вакъыт кельди худагъа
Борджынъызны бермеге,
Гунянъызнынъ устини
Къурбан берип ортьмеге.

Билер-бильмез олгъансыз
Джин-шайтанлар аleti.

Коюнъизнинъ ичини
Туткъан Танъры лянетнн.

Ичинъизде къайсыдыр
Къадын ёлын шашыргъан,
Эшшеддаду бин Вешваш
Деген джннге баш ургъан.

Энди тез-тез атмакъчюн
Башынъыздан лянетнн,
Къурбан бермек керекснз
Келеяткъан иллетнн.

Эй, муслимнн, бойсунып,
Танъры эмрнн, кучюне,
Шу къадыннн къаланъыз,
Шу таш днвар ичнне.

Эгер «Ых-мых», — деп турып,
О якъ-бу якъ бурсанъыз,
Оладжакъ иш олгъан сонъ,
Бурчанланып турсанъыз,

Эшшедулнлн, шу саат
Чарпынырсыз, олерснз.
Гунянъызнынъ эджнрнн
Джеэннемде тёлерснз.

Эвель Аллах, сонъ Аллах
Багъышласын снзлернн!
Евми-махшер кунннде,
Ярлыгъасын снзлернн!», —

Деп, геджеки сёлернн
Бугунъ кене текрарлай.
Эмир нсе къоркъудан
Ташчыларны зыкъарлай.

Агъа-ннн — учъ догъмуш,
Къулакъ — шейхте, козь — ёлда,
Къоркъып, къатып туралар
Учурым джар бойннда.

«Келеяткъан бу къадын —
Баарьмекен, кузьмекен?
Озь джанына къаст эткен
Келинмекен, кызмекен?», —

Деп, Темирхан, озиндже
Чешит ойгъа далгъанда,
«Барып, Аслым олмасын», —
Деп, шубэге къалгъанда,

Танып бирден ёл бойы
Келеяткъан Аслыны,
Ура ерге озини,
Джояятып акълыны...

Эсин бираз джыйгъан сонъ,
Гъарип къоркъа, шашыра,
Етип кельген эялы —
Аслысына атыла.

Гольбугъадай окюрп,
Агълай, куле, оксюне,
Бир агъыз сёз айталмай,
Баса оны коксюне.

Охшай, опе сачларын,
Янакъларын, козьлерин,
Ерге чёкип, кучакълай
Аякъларын, тизлерин.

Аслы исе эрине
Не олгъанын билалмай,
Шакъалыгъын, чынлыгъын
Ич фаркъына баралмай:

«Вай, напайым, анайым!», —
Деп утанып, кызарып,
Ер ярылса, тап ерге
Киреджекдай бозарып:

«Темир, Темир, неге шай
Окелендинъ пек, джаным?

Ал озюньни элинъе,
Этме, джаным, кель, джаным!

Акъай деген, эр даим
Озь кучине саиптир.
Кимден-кимден, девлетли
Шейхбабадан айыптыр», —

Деп бакъса да, Темирхан
Текмиль джойып акълыны,
Ташчыларнынъ къолына
Теслим эте Аслыны...

Озю кулип, делирип,
Давур салып этрафкъа,
Чыкъып кете Меджнундай,
Башы бакъкъан тарафкъа...

* * *

Ах, Темирхан, башынъны
Алып чыкъып кеткендже,
Джандан татлы Аслынъны
Шайтип къурбан эткендже,

Япышып шу молланынъ
Сакъалына, сачына,
Салмайсынъмы сопанен:
«Ма, санъа!», — деп, башына?

Демир, челик бир къалкъан
Олмайсынъмы Аслынъа?..
Ах, Темирхан, Темирхан,
Языкъ сенинъ адынъа!..

* * *

Къалавджылар бу мудхиш
Фаджианы козетип,
Явур шейхнынъ эмрини,
Акъ эмри деп, укм этип,

Къоркъып, танъры хышмындан,
Япышалар къадынъга.

Сюйреп алып келелер
Таш диварнынъ къатына.

Аслыхан: «Эй, агъалар,
Бираз сабыр эйленъиз!
Темирхангъа не олды?
Къайда кетти? Сёйленъиз!

Бу не зый-чув, къыямет;
Менден ничюн гизлейсиз?
Мени къайда тарткъычлай,
Не япмагъа истейсиз?

Шейх азретим, бу насыл
Эджель-къаза башыма?», —
Деп турса да заваллы,
Богъулып козь яшына,

Къулакъ асмай Муслим шейх,
Къурбанынынъ сёзине.
Шегирдине баш сильтей,
«Яш» кетирип козине.

Шегирд бирден атылып,
Къапкъач этип Аслыны,
Эфсаненинъ ачтыра
Энъ ахыргъы фаслыны.

«Анам! Бабам!», — дедиртмей,
Заваллыны къоркъутып,
Ачыкъ къалгъан аранынъ
Ортасына отуртып,

Ташчыларгъа буюра,
Кениш дивар урмагъа.
Тири, сап-сагъ адамгъа
Таштан табут къурмагъа...

Къайнагъалар эралмай
Ич бу ишнинъ аслына,
Утаналар бакъмагъа
Келинлери Аслыгъа.

Шейх исе, бу пытракълы
Иштен, эмиш, кыйналып,
«Заметине» Эмирден
Элли алтын акъ алып,

Окъуп кетюв алдындан,
Бир къач суре, бер Аллах,
Шегирдинен бирликте,
Къомшу койге ёл ала.

16

«Факъырлыкъ яман шей, синълим,
Энь тувгъанынь ят болыр.
Янъгъызлыкъ яман шей, синълим,
Догъру сёзинъ мат болыр».

Темирханнынь делирип,
Окюрисклемесинден,
Титис чырай шегирдинъ
Джекириклемесинден,

Эсин джойгъан Аслыхан,
Келип тез-тез озине,
Бакъа йырткъ къафтаны,
Сыдырылгъан тизине.

Дёгмелери узяльген
Коксюн ортып, догърулап,
Олып кечкен шейлерни,
Бирлей-бирлей хатырлай,

Сезе гъарип, бу иште
Бир дубара олгъанын.
Тургъан ерде, бу мудхиш
Фаджиагъа къалгъанын.

Лякин акъкъу ичинде
Къузгун олгъан бу апсын,
Къыскъаякълы башынен
Бир озъчиги не япсын?

Темир келир, — деп турса,
Темиринден нишан ёкъ.
Башкъасына ишанса,
Ишанмагъа инсан ёкъ.

Чаресизден Аслыхан,
Дешет сарып ичине,
Ташчыларгъа ялвара,
Топлап сонъки кучини:

«Эй, сайгъылы агъалар!
Ишке конюк акъайлар!
Меним киби къальби къан,
Гонъю сёнюк акъайлар!

Джаным, Аллаһ ашкъына,
Бираз сабыр эйленъиз!
Мен гъарипнинъ сонъ нида,
Ферьядыны динъленъиз!

Ишанынъыз сёзиме,
Меним ич бир сучым ёкъ.
Не япайым, озимни
Акъламагъа кучим ёкъ.

Догъдым, осьтим, кимсеге
Бир яманлыкъ япмадым.
Дегиль адам ынджытмакъ,
Къырмыскъа ынджытмадым.

Мени яман корьгенге,
Яхшы козьнен къарадым.
Эр яманда инсанлыкъ,
Незакетлик арадым.

Лякин омюр лезетин,
Энди-энди таткъанда,
Он гулюмнинъ биринджи
Гулю энди ачкъанда,

Бирден балта урдылар
Фиданыма, нейлейим.

Ичимдеки дертлерни,
Ах, кимлерге сөйлейим?

Айырдылар ярымдан,
Багъры яныкъ анамдан,
Озегимден узиюлип,
Тюшкен татлы баламдан.

Энди эджель шербети,
Янашамда акъкъанда,
Шу ахыргъы кунимде,
Шу ахыргъы дакъкъамда,

Агъаларым, тек бир арз,
Бир истегим бар сизден.
Шуны эда этинъиз,
Итеменъиз коксюмден.

Эки дюнья кыисмети —
Джанларынъыз акъкъына,
Омрюнъизнинъ зийнети —
Балларынъыз акъкъына,

Къалагъанда лятимни,
Устимизде кунь барда,
Сонъ эбедий межяным —
Шу сувукъ таш диварда

Къалдырынъыз баламны
Эмизмеге бир ара.
Бир ара да козиме,
Тышны корип турмагъа.

Джаным-козим ялварам,
Ынджитманъыз гонълюмни.
Сонъгылыккъъа корейим,
Бахты къара огълумны.

Акъ сют берип, къундакъта
Оксюз къалгъан яврума,
Сонъки кере охшайым
Басып, ана-багърыма».

Аслыханнынъ бутюн бу
Фигъаныны эшиткен
Эмирханнен Умерхан
Тесирленип керчектен:

«Ара къалсын, къалмасын,
Аллаһ эмрин туттыкъ биз.
Шейхбабанынъ айткъанын
Бир къалдырмай куттик биз.

Онынъ бу таш мезарда
Къанатлары тез сынар.
Чыдай-чыдай заваллы,
Тек бир-эки кунь чыдар», —

Деп, разылыкъ берелер
Ташчыларгъа озъара,
Эки дане арачыкъ
Къалдырмагъа диварда.

Къалавджылар бойсынып,
Буйругъына оларнынъ,
Ортасында шу джинли,
Шу лянетли диварнынъ

Къалдыралар баласын
Эмизмеге бир ара.
Бир ара да, козине,
Тышны корип турмагъа...

Ташчыларнынъ башлыгъы,
Эски къыпчакъ дининдже,
Ата-деделеримиз
Адетиндже-урфиндже,

Ич кимсеге сездирмей,
Бакъып алды-артына,
Къоя дивар ичине,
Тири мевта къатына,

Аслы ози кетирген
Ашайт толы торбаны,

Тазе боза сюзийген
Къошкъулакъ ве фильджанны.

Шу арада анъсыздан,
Кунь ярыгъын талдалап,
Ийип келе бир булут,
Кочкин къардай ормалап,

Яшын яшнап, кок гурълеп,
Де джошып, де сийреклеп,
Танъда тынгъан сель ягъмур,
Кене къуя челеклеп.

Санки дерсинъ, яс тута,
Бар табиат Аслыгъа,
Бу дешетли укюмге
Козьяш тѣке, тарсыкъа.

Кечке таба таш мезар
Текмиль бите къаланып.
Эр кес къайта койине,
Усть-башлары сувланып.

Къырда исе, талийни
Илип алып бойнуна,
Аслы къала пайнозю,
Дѣрт таш дивар къойнында.

Турайым, — десе, туралмай.
Юрейим, — десе, юралмай,
Бундай дешет олжумнинъ
Себебини билалмай,

Козь огюне кетирип,
Огъулчыгъы Бейбарсын,
Билип къыскъа омрюнинъ
Сонъ кунълери къалгъанын:

«Ах, яраббим, яраббим,
Не этмишим бар меним?
Эвлядымдан айырып,
Манъа шунча зармединъ?

Омюрдашым, эялым
Акбайымдан айырттынъ,
Багъры яныкъ, чаресиз
Анайымдан айырттынъ.

Барем энди тура-тур,
Бейбарсымны корьгендже,
Яш джанымы къыймай тур,
Темирханым кельгендже...

Темир, къозум, къайдасынъ?
Кель, арсланым, яныма!
Бакъ, душманлар недайын
Къаст эттилер джаныма.

Къуртар аджиз Аслынъны
Бу джебирден, азардан
Чыкъар оны, шу къоркъунч,
Шу къаранлыкъ мезардан!» —

Деп къайгъырып, Аслыхан
Озюн-озю туталмай,
Океленип коп агълай,
Козьяшыны юталмай.

Умютлери къыркъ-парча.
Ола чылгын ялкындай.
Аювдагъгъа урулып,
Парчалангъан толкъундай.

* * *

Ягъмур тына, кунь къона,
Ель эксильте сурьатын.
Гедже джая этрафкъа
Къуршун тюсю къанатын.

Сувукъ олюм тынчлыгъы
Эне бирден эр ерге.
Аслы гъарип къоркъудан
Бата сувукъ къан-терге.

Тёпе сачы тиклене,
Эки козю алара.

Къара къундуз сачлары,
Да дегенде чалара.

Бу дешетке тѳзалмай,
Юречиги сыкъыла.
Шай, отургъан еринде,
Эси кете, йыкъыла.

17

Эвде исе, анасы
Елдан алмай козини,
Ичи-багъры дерт толып,
Беклей тура къызыны.

Аван ягъмур сакинлей,
Уйле ава, къызы ёкъ.
Акъшам ола, олардан
Кене ызым-сезим ёкъ.

Шашкъанындан заваллы,
Къолгъа алып Бейбарсны,
Бара къудаларына
Сорап Темирханларны.

Эмир олип уйкъудан
Къалгъан эмиш серилип,
Къартны корип эшикке,
Туркан чыкъа керилип:

«Сиз, къудапчем, къайтынъыз,
Ич раатсыз олманъыз.
Оларгъа, деп бош ерде,
Уйкъунъыздан къалманъыз.

Олар анда экеви,
Бекчиликке къалгъанлар.
Шерм-аягъа тюкюрп,
Къыйыр-чыйыр олгъанлар.

Къызчыгынъыз юзининъ
Пердесини ташлагъан,

Халкъ огюнде кимнендир
Къанджыкъланып башлагъан.

Къыскъаякълы башыман,
Не айып да, не айып!
Буны сизге айтаман,
Юрегимден мугъайып», —

Деп шарт къапай къапысын,
Къуданасы огюнде.
Къарт: «Ифтира!», — дегендже,
Кирип кете эвине.

«Джанъгъызгъа джала коп болыр,
Къорукъчысы ёкъ болыр.
Къайда барса, байгъушнынъ
Эшиткени «ох!» болыр».

Ана мискин, не япсын?
Яна, кюе, окюне,
Башын алып ашагъы,
Къайтып келе эвине.

Эмчек истеп агълагъан
Торунчыгъын зар-зорнен,
Тынчландыра куль-комеч
Чайнап берип агъзынен.

Ози исе, къан агълай
Бу дюньянынъ къахрине.
«Ич раатлыкъ корьмейджек
Экеним, — деп, — омрюмде».

Куньбатыда ёргъун ай
Къыргъа янбашламаздан,
Куньдогъушта янгъындай,
Къызарып танъ атмаздан.

Сарып ала яваштан
Торунчыгъын къолына,
Тюше ана пайнози
Къартал къая ёлына.

Чамур демей, сув демей,
Бата-чома кыакъларгъа,
Кете гъарип индемей,
Кызы кеткен якъларгъа.

Кунеш догъып кълалгъанда,
Ете кыая башына.
Олип-талып отура
Кълаланынъ бир ташына.

Кыулакъ сала, динълене,
Эшитмей ич сес-седа.
Бичаренинъ кърккъудан
Ичи-багъры толса да,

«Даа эрте. Бир ерде
Юкълайдырлар уятсызлар.
Гедже бекчи чыккъан сонъ,
Кыушыккъадже ятсынлар», —

Деп, заваллы, озъ гонълюн
Ози алып тургъанда,
Бала исе уянып,
Шынъшыяткъан арада:

«Юккъла, огълум, ось, огълум,
Уянаджакъ кунинъ бар.
Буюген сонъ, душмандан
Алынаджакъ кининъ бар», —

Деген мунълы «Ай-ненни»
Келе бирден теренден.
Озю кулюп, севинип,
Ана кълалкъа еринден.

«Айланайым, кърккъмайып,
Джарда яткъан кызымдан!
Огъул корип, кыуванып,
«Ненни» айткъан кызымдан!

Огълучыгъым, кель тез-тез,
Анайчыккъа барайыкъ.

«Ничюн ташлап кеттинь?», — деп,
Кулачыгъын бурайыкъ.

Кель, анасы, кель, кель, кель!
Бейбарсчыкъкъа мемий бер!
Кель бабасы, кель, кель, кель!
Бейбарсчыкъкъа джиджий бер!», —

Деп, айланып чыкъса да,
Ана исар чевресин,
Раст кетирип оламай,
Не къызны, не киевин...

Бильмей гъарип, оларны,
Къызы корьмегенини.
Анасынынъ кельгенин,
Аслы бильмегенини.

Бильмей гъарип, къызынынъ
Бахты чокътан къайткъанын.
«Ай-ненни»ни Аслыхан,
Ози ичюн айткъанын...

Пек ёрулып, торунун
Бир кенаргъа яткъызып,
Эльчигине бир кесек
Тава локъум туттырып,

Ачувланып: «Аслыхан,
Къайдасыз шу, къызчыгъым?», —
Деп айтмагъа етишмей:
«Анайчыгъым, джанчыгъым!», —

Деген чылгъын, богъукъ сес
Эшитип озь къатында:
«Вай, къайдасыз, балам?», — деп,
Чевирильсе артына,

Тюше бирден козине,
Диварда бир арада,
Аслы ортъкен гульгюли,
Акъ сачакълы марама.

Къоркъуп тез-тез тикильсе,
Ичерсине диварнынъ,
Коре оюкъ ичинде
Озь севимли эвлядын.

Къара къундуз сачлары
Къардай аппакъ агъаргъан.
Къан тамлагъан гуль юзи,
Зафран киби сараргъан.

Заваллы: «Вай, балам!», — деп,
Кийик-кийик багъырып,
Ийип кельген козь яшын
Юрегине акъызып,

Энди-энди барып бу
Фаджианынъ аслына,
Тике эки козини
Эвлятчыгъы — Аслыгъа.

Бар кучинен диварны
Эшмек ичюн уруна.
Бешер пудлыкъ ташларны
Сылджытмагъа ыдрына.

Шай ыдрына эмишлер,
Мабюслер тар зинданда,
Демир пармакъ артында,
Эфкярлангъан анъларда.

18

Аслы корип анасын:
«Анайчыгъым, ольдим де,
Яш башымнен, тирилей
Мезарыма кирдим де...

Не этмишим бар меним?
Бакъ алыма, анайым!
Тарлыкъ этти кенъ дюнья
Эвлядынъа, анайым!..», —

Деп, озюнинъ не азап,
Не хорлыкълар чеккенин,
Темирханнынъ делирип,
Башын алып кеткенин,

Шейхнынъ исе, «джады!», — деп,
Джекириклеп тургъанын,
Чолпанларнынъ бу иште
Пармакълары олгъанын.

Бирер-бирер анълата,
Агълай-агълай заваллы.
Эр сёзинен даа пек
Шашмалатып ананы.

«Бугунъ энди сайылы
Саатлерим къалгъанда.
Ачкозь эджель панджасын
Богъазыма салгъанда.

Пек истеймен, анайым,
Бебийимни корьмеге.
Юзьлеримни онынъ пак
Тенчигине сюрмеге.

Берип ана разылыкъ —
Ризалыгъы яврума,
Сонъки кере басмагъа
Сувуюткъан багърыма.

Эки дюнья акъкъычюн,
Бир шей этип баламны,
Тез-тез алдырт, анайым!», —
Деп ялвара заваллы.

Ана гъарип орьсенлеп,
Сёзлерине къызынынъ,
Алып келип яткъызгъан
Ерчигинден торунин:

«Бейбарсымны мен кимге
Ташлар эдим, къызчыгъым?

Бебийимни озимнен
Алып кельдим, къызчыгъым!», —

Деп, баланы узата
Аслыхангъа тешиктен.
Санки дерсинъ, къабирге
Авуштыра бешиктен.

Эр ананы озине
Табий эткен «падиша»,
Чочайтырып агъызын,
Анасына япыша.

«Къайда къалдынъ?», — дегендай,
Агъламсырап, юткъунып,
Кокрегини сувура,
Уртын сютке толдырып.

Бильмей сабий, не киби
Фаджиа юзь бергенин.
Анасыны, шу бугунъ
Сонъки сефер корьгенин...

Тоюргъан сонъ къарныны,
Эркелене, эглене.
Анасына козь тикип,
Озь тилинде сёйлене.

Аслы гъарип, яныкътан
Озюн-ози туталмай,
Океленип эп агълай,
Козьяшыны юталмай.

Охшай, опе огълунынъ
Къара комюр козьлерин.
Татийлерин, чомпурын,
Чапийлерин, юзьлерин...

Ана исе, не япсын?
Зорнен тутып озини,
О — бу айтып, гонълюни
Алмакъ истей къызынынъ:

«Аслы, кызым, сабыр эт,
Ал озинъни элинъе.
«Сабыр тюби — сары алтын».
Бахтынъ кулер кене де.

Ялвар-ялкъар Аллаһкъа.
Акъ керемдир, эшитир.
Озинъ сезмей къалырсынъ,
Имдадынъа етишир.

Ах, яраббим — яраббим,
Не дейджегим бильмейим,
Бундай мушкуль ишинънинъ
Манасына эрмейим.

Ёкъмы, раббим, бир инсан,
Эвлядымны къуртарсын!
Ёкъмы, бир джан, Аслымны
Бу зиндандан чыкъарсын!

Темир, балам, къайдасынъ?
Кель, къуртар озъ Аслынъны!
Багъры янып куль олгъан
Эки козю яшлынъны!..

Сен яраттынъ, иляим,
Энди Озюнь ярлыгъа!
Акъшам Туркан къапысын,
Шарт урмады, къырлыгъа.

Ах, о кяхпе келинлер,
Озьлеринден булсынлар!
Явур кызы, явурлар,
Даим кысыр къалсынлар!

Бу белялар джемийси,
Тек оларнынъ тепмеси.
Кунъджюликнинъ белясы,
Зеэр юрек этнеси...

Сагъ янындан отъкенлер,
Сол янындан отъмесин!

Сени «джады» дегенлер,
Мурадына етмесин!» —

Деп, бичаре окюнип,
Агълай, сызлай, къаргъана,
Къызчыгъынынъ огъурсыз
Такъдирине зарлана.

Аслы динълеп отурып,
Анасынынъ такъмагъын,
Марамасын уджунен
Силип козюн яшларын:

— Анайчыгъым, джанчыгъым,
Тут озюнъни, агълама.
Нафле ерде окюнип,
Ич кимсени къаргъама.

Дюнъя деген джефа экен,
Яхшыларгъа джурюм ёкъ.
Дюнъя деген сефа экен,
Яманларгъа олюм ёкъ.

Ойлан да бакъ, анайым,
Сени сёгер, сыкъарлар,
Сен агъызынънен къуш тутсанъ,
Олар акълы чыкъарлар.

Ойлелерге ашшалыкъ —
Керем исе, анайым,
Барсын, олар яшасын,
Меним исе, анайым,

Козьяшдай пак къальбимнен,
Омюрдашым Темирим
Иле бирге кечирген
Шу эки йыл омюрим,

Ойлелернинъ элли йыл
Омюринден эвлядыр.
Бу саф севгим, мен ичюн
Эм такъдир, эм мевлядыр.

Джаным, анай, эгилип,
Бакъса къочанайыма,
Кейфленип, бакъ недайын
Юкълап къалды алдымда,

Ах, озюмнинъ чипийим,
Томалачым, томпачым!
Дар дюньяда бирден-бир
Бахтым меним, къуванчым!», —

Деп, юректен джылмайып,
Тёбен алып башыны,
Къулагъына къыстырып,
Сюттай безъ сачыны.

Ёргъунлыкътан, асабдан
Таш диваргъа ясланып,
Юкълап къала, озининъ
Шеньлигине ошланып...

Вакъты иле, Неронлар
Борджиялар кунинде,
Ич бир сучсыз, гунясыз,
Гизли судлар огюнде,

Омюрлик, серс зиндангъа
Махкюм олгъан колелер,
Камералар ичинде,
Шай шеньлене экенлер...

Бала юкълай, ким биле,
Нелер корип тюшюнде.
Къайда бойле къайгъысыз
Уйкъу эсли кишиге?..

Аслы юкълай. Юкълаймы?
Ёкъса, сонъки кунинде,
Укм кесими олюмге,
Озь виджданы огюнде.

Севгисининъ олюмден
Кучълюлигин корьсетип.

Къыскъа инсан омрюнинъ
Ичлигини ис этип...

Ана исе, даа пек
Теляшланып, орьсенлеп,
Бу мисльсиз, дешетли
Фаджиадан серсемлеп,

Юрегини къаплагъан
Аджджыларгъа тѣзалмай,
Бакъып тура арадан,
Къызчыгъына, козь алмай,

Эеджандан, къоркъудан
Толып таша кокреги.
Айгиди, сен мукъаддес,
Чылгъын ана юреги!..

19

Ана, бала экиси
Бир-бирине къавушып,
Олю киби юкълайлар,
Тар къабирде тапышып.

Бир маальде кунъ къызып,
Уйле коптен авгъанда,
Бала ачып козьлерин,
Агълайым деп тургъанда,

Бирден яман абдырап,
Аслыхан да уяна.
Огъулчыгъын янында
Корип, ичтен къувана.

Шай къуванша тургъанлар,
Бу яланджы дюнъяда,
Къозулы къой, токълылар,
Айдалгъанда бойнагъа...

Баса кене багърына,
Аслы, масюм баласын...

Бу левханы тасвирге
Сёзни къайдан аласынь?..

— «Джаным, къызым, шай этип,
Озь-озинъни къыйнама.
Бир шейлер къап, боза ич,
Сагълыгъынънен ойнама.

Мен барырым шимдичик,
Кой халкъына айтмагъа.
Джыйып къомшу-къыйметни,
Тез-тез мында къайтмагъа.

Бельки, шейхнынъ укмюнден
Къоркъамагъанлар тапылыр.
Бир экиси, бу савап
Ишке, бельки къатылыр.

Учь-дёрт акъай бельсенип,
Къызым, ишке тюшселер,
Да дегенде, лескернен,
Таш диварны эшерлер.

Гуня, вебал деселер,
Гунялары бойнума.
Тап болмаса, мен озим
Эшерим шу алымда...

Сабыр этсенъ, аль олып
Эр мушкюлинъ, мурадынъ.
Темирхан да етишип
Келир бугунъ, звлядым», —

Деп, ози де ишанмай
Айткъанына озининъ,
Ана гъарип озиндже
Гонълюн ала къызынынъ...

Бу дюньяда джаныны
Беряйткъан баланъа,
Олеяткъан достынъа,
Я да тувгъан бабанъа:

«Машшалланъ бар бугунъ», — деп,
Ялан айтып юзюне,
Гонълюн алмакъ шарт экен,
Бакъып турып козюне...

Аслы берип Бейбарсын,
Битасынынъ къолуна.
Бакъып тоймай, джылмайып,
Анасына, огълуна:

— «Айткъанларынъ пек догъру,
Анайчыгъым, анълайман.
Шунынъ ичюн, нейлейим,
Умютимни джоймайман.

Сизлер энди къайтынъыз,
Ёрулдынъыз пек яман.
Озюнъизни сакъланъыз
Беялардан, къазадан.

Тири оксюз балама,
Пек ихтият ол, анам.
Озюнге де пек мукъайт,
Пек мукъайт, сакът бол, анам.

Олюм-кетим дюньясы,
Баштан ашты гъам-дердим...
Бугунъ барсынъ, ярын ёкъ,
Эндиги мен не дердим?

Омюр бердинъ, къут бердинъ,
Анайчыгъым, элял эт!
Кокрегинъден сют бердинъ,
Эмген сютим элял эт!

Бер огълумны бир даа,
Сонъгъылыккъа охшайым.
Озь элимнен къундакълап,
Анай, санъа ташлайым...».

Ана байгъуш къызындан
Алалмайып козюни,

Торунчыгъын узатып,
Зорнен тутып озюни:

— «Омюр бердим, къут бердим,
Элял болсын, кызычыгъым!
Кокрегимден сют бердим,
Элял олсун, кызычыгъым!» —

Деп, кызына эляллыкъ
Меджбур ола бермеге.
Джандан татлы баласын
Сонъ кунюни корьмеге.

Аслы исе, огълуны
Опип, охшап, ардакълап,
Акъ сют берип, тойдурып,
Озь элинен къундакълап,

Агълай-агълай, къайтара
Битасына баласын.
Сыкъып, опип, узангъан
Эллерини анасын...

Ана кете шашмалап,
Янгъан откъа къабынып.
Аякъ баскъан ерини,
Кози корьмей абынып,

Чагъырмагъа кой халкъын,
Къартал къая башына.
Медет истеп къальбининъ
Парчачыгъы — Аслыгъа.

Ах, къартана, къартана,
Не де сафдиль экенсиз!
О фанатик асырда,
Кимден медет истейсиз?..

* * *

Ах, кунь къонмагъайды да,
Умютлер солмагъайды.

Ах, гедженинъ зульмети
Ярыкъны богъмагъайды...

Гъарип ана баланен
Агълай-агълай къайткъан сонъ,
Ёргъун кунеш уфукъкъа
Олип-талып баткъан сонъ,

Къырлар-дагълар къап-къара
Фереджеге бурюне.
Бар кяинат Аслыгъа
Даа титис корюне.

Къоркъусындан козь юмып,
Тура къатып келидай.
Сезе озюн табутта
Козин ачкъан олюдай.

Къаш къарарды дегенде,
Бу къоркъунынъ устине,
Пейда ола бир пугъу
Таш диварнынъ устинде.

Агълай, куле, миявлай,
Къанат къакъа, курсюне.
Даа яман дерт къатып,
Аслыханнынъ дердине.

Этрафында исе, рызкъ
Къыдырыкълап озине,
Парылдатып козьлерин,
Ач шакъаллар кезине.

Бу дешетлер аз киби,
Ай ярыгъын талдалап,
Келе къара булутлар,
Адждерхадай ормалап.

Яшын яшнай, кок гурълей,
Шатыр-шатыр опкъандай.

Саба тынгъан сель ягъмур
Къуя афат туфандай.

Аслы артыкъ бус-бутюн
Кучь-такъаттан кесилип,
Бата сувукъ къан-терге,
Не ергедир эшилип...

Сонъ кучинен: «Анайым,
Анайчыгъым, эльвида!
Алп-арсланым, мерданем!
Темирханым, эльвида!

Озегимден узиюлип
Тюшкен огълум, эльвида!
Аз охшап, чокъ хорлангъан
Къыскъа омрюм, эльвида!

Балачыгъым! Балам!», — деп
Эки кози яш толып,
Юткъунмагъа етишмей,
Къатып къала таш болып.

ЭПИЛОГ

Дагъ артында дагълар бар,
Йыл артында йыллар бар.
Дюньяда биз бильмеген
Нидже-нидже Аллар бар.

Ёлым тюшип, отькен йыл,
Явуз дере ягъында,
Гонълюм джошты чыкъмагъа
Къадим Алмас дагъында

Пек арзылап гезмеге,
Бу сихирли диярны
Озь козимнен корьмеге,
Мешур Козьяш диварны,

Кийик, санърав къырларгъа
Яткъызылгъан таш ёлдан,
Чыкътыкъ ёлгъа «Волга»да,
Аякъдашым Назымман.

Вызнен отип Кок къая,
Асма копрю янындан,
Етип кельдик къушлыкъта
Алмас дагъы янына.

Алмас! Алмас! Эр ягъы
Тюпсиз дере, тик джарлар,
Учурымлар, къобалар,
Харабелер, мезарлар...

Эр ташында бир дестан,
Эр койинде фаджиа.
Ер юзинде бармекен
Бойле бир ер, аджеба?

Бинъ яшарлыкъ эменлер,
Къарагъачлар, джидалар
Бирер тильсиз шааттай,
Инсиз-тинсиз туралар.

Эр адымда чокъракълар,
Озенчиклер шырылдай.
Сарп къаялар тюбинде
Шелялелер шарылдай.

Машинаны быракъып,
Джаяв юрип баягъы,
Олюп-талып, ахыры,
Корьдик Къартал къаяны.

Такъан-тукъан экимиз,
Джаргъа таба тырмаштыкъ.
Чырмавыкъкъа, тикенге
Сармашыкъдай чырмаштыкъ.

Чокъкъа бармай, огюмде
Пейда олды бир дивар.

Юрегимни къан эткен
«Козьяш дивар» — таш дивар.

Ельнинъ, куннинъ кучинен
Коп ерлери омрагъан.
Чевре-четин къыджыткъан,
Дели-мидан орагъан.

Ёшилъ ёсун къаплагъан
Бу ташларнынъ арасын.
Санки дерсинъ, асырлар
Очюктирген ярасын.

Эеджандан козюмни
Тикип къалдым диваргъа,
Джошып-ташып ясландым
Аслы яткъан мезаргъа.

Элсленип къарасам,
Таш къабрининъ огюне,
Къалавджылар къалдыргъан
Арачыкълар корюне.

Кимдир, бу чифт араны,
«Унутманъыз дуадан», —
Деп, чакъылнен къапатып,
Акъ балчыкънен сувагъан.

Шимди де, чам сакъыздай,
Тура-тура джыйылып,
Бир арадан сют тамлай,
Яваш-яваш ийилип.

Дигеринден буллурдай,
Сызып тура козьяшы. —
Аналарнынъ эбедий
Къурумагъан козьяшы.

Шунынъчюн бу исаргъа —
«Козьяш дивар» дегенлер.
Нидже асыр тиллерде
Дестан этип кельгенлер...

* * *

Окъуйджым, иште бу
«Козьяш дивар» акъкъында,
Эшиткеним, корьгеним,
Тек шу къадар, бахтынъа.

Барып да, чокъ бильгенде,
Вай, сонъ сенинъ алынъа!
Къалыр эдинъ чыкъалмай,
Дестанымнынъ сонъына...

Эгер корьмек истесенъ,
Диварны озь козинънен,
Барып кельмек кучь дегиль,
О ерлерге озинъе.

Тек, баргъан сонъ, о ерде
Бу фаджиа акъкъында
Сёз ачылса, диварны
Къоругъан кой къартына:

«Бу тамлагъан сют дегиль,
Киречли сув, бакъ ата!», —
Деп келишир-келишмез
Сатсанъ чешит сафсата,

О къартчыкънынъ индинде,
Сенден яман тапылмаз.
Элеминден, къахринден,
Юмгъан агъзы ачылмаз...

Тийме къарткъа, аджайип
Тарихынъны яшатсын!
Къатып къалгъан къальплерни,
Дестанынънен йымшатсын!

Барсын, бу «Козьяш дивар» да,
Парлакъ йыллар огюнде,
Янъы аят къураяткъан
Яш несильге бугунъ де,

Мазлум шаркънынъ инъильтисин,
Факъырларнынъ къуллыгъын,
Эски шаркъ къыз-къадынынъ
Чеккен зулум, хорлыгъын

Хатырлаткъан эйкель олсын
Сувы битмез пунардай.
Пер-Лашезде коммуналар
Къуршунлагъан дивардай.

Поэмамны тюгетип,
Нокъта къойдым бу ерде.
Элял олсын эмегим,
Окъуйджым, сизлерге!

Корюшкендже бир даа,
Къал тендюрюст, селямет!
Сен де манъа озь эмек,
Озь акъкъынъны элял эт!

1958–1959 сс.

Поэма Эшрефа Шемьи-заде «Козьяш дивар» — крымскотатарский эпос

В энциклопедиях эпические поэмы характеризуются как монументальное по форме произведение, повествующее о противоборстве сил добра и зла. Эпос схватывает бытие в его пространственно-временной протяженности и событийной насыщенности.

По существу, эпическая поэма — это длинное повествование в стихах, посвященное некоей возвышенной теме. Тема эта обычно находит воплощение в деяниях возвышенных личностей, которые, проходят через ряд испытаний, поражений, побед.

В большинстве древних эпосов образы персонажей идеализированы и обобщены, отражают отрицательные или положительные качества.

Я не буду перечислять вошедшие в мировую сокровищницу эпосы народов мира. Приведу только несколько примеров.

В народном киргизском эпосе «Манас» основное содержание составляют подвиги богатыря Манаса, который, объединив киргизов, ведёт борьбу с внутренними и внешними врагами.

Английский эпос «Беовульф» повествует о борьбе с драконом.

Финский эпос «Калевала» проникнут идеей поиска Сампо, волшебной мельницы, обладающей магической силой, являющийся источником счастья, благополучия и изобилия.

«Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели — известный грузинский эпос о злоключениях побратимов Автандила и Таризла.

«Шахнаме», иранский эпос, созданный Фирдоуси, в котором повествуется о царях Персии.

«Кёр-оглы», героический эпос народов Ближнего Востока и Средней Азии, в котором описываются подвиги богатыря, борца за народное счастье и справедливость.

Крымскотатарский поэт Эшреф Шемьи-заде создал эпос, воспевающий нравственность.

Поэма Эшрефа Шемьи-заде «Козьяш дивар» (Стена слез) — это эпическое сказание о любви и преданности.

Часто героями национальных эпосов выступают мужчины-богатыри. Например, в «Калевале» такой богатырь ищет мельницу «Сампо». Героем эпоса «Кёр-оглы» тоже является богатырь.

Герой эпоса Эшрефа — молодая женщина, жена, мать. Она стремится к счастью, к любви. Погибая, она спасает своего ребенка, своё потомство, — а, значит, и свой народ. Её последнее желание — иметь возможность кормить своего сыночка, сохранить жизнь и здоровье своему ребенку. Её последнее желание — видеть своего сына, угадывая в нем будущее своего потомства, своего народа.

Мракобесы и завистники в поэме Эшрефа воплощают в себе как внешних врагов народа, так и его внутренние пороки. И главный порок — невежество.

Противостояние фанатизму и мракобесию не менее величественно, чем сражение с драконом. И молодая женщина, которая, погибая, спасает свое потомство, — это не меньше, чем уничтожающий саблей или мечом своих врагов батыр, рыцарь или другой гордый обладатель мужского достоинства.

Аслыхан погибает, но любовь и жизнь побеждают. Спасенная жизнь ее ребенка, который кормился молоком через отверстие в скале, — это победа. То, что поэт Эшреф воспел ее любящее сердце и об этом узнал народ — это победа.

Эпос не есть простое повествование о событиях, эпос описывает бытие в меняющемся пространстве и времени, в диалектическом противостоянии многих событий — в этом философское значение эпоса.

Быстротечность времени, переход из того, что было, к тому, что есть и будет отражены в лирических отступлениях поэмы Эшрефа Шемьи-заде. Автор не только повествует о событиях, происходящих в пространстве и времени, но и афористично пишет о диалектике этих форм бытия всего сущего. Поэма «Козьяш дивар» наполнена и прошлым, и настоящим, и будущим. Протяженность пространства сопрягается в поэме с неохватной тайной человеческих судеб:

*Дагъ артында дагълар бар,
Йыл артында йыллар бар.
Дуньяда биз бильмеген
Нидже-нидже аллар бар.*

*Не кельгенни корьген бар,
Не кеткенни бильген бар.
Не башына ягъаджакъ
Бурчакъларны сезген бар.*

*Айлар оте авушып,
Йыллар оте йылышып.
Ана-мына дегендже
Омюр кете савушып*

Перевод на русский язык:
*За хребтами гор — хребты,
За годами — сотни лет.
Много в мире суеты
Неизвестных благ и бед.
Кто пришел — нельзя познать,
Кто уходит — знать не надо.
Не предугадаешь града,
Что смертельным может стать.*

*День за днем чередой идёт,
Двигается за годом год.
Не закончил все дела,
Глядь — а жизнь уже прошла.*

Автор эпоса «Козьяш дивар» не ограничивается описанием традиционного бытия жителей благодатной страны, названной им Баарьстан — Страна Весны, он рассказывает о странствиях двух юношей, посещающих народы с другим образом жизни. Поэт пишет:

*Эмирлерге къошып сени,
Коп ерлерде юрьсеттим.
Мумкюн къадар адамларнынъ
Чешитлерин корьсеттим.*

Перевод:
*Я провел тебя по многим
Странам и землям.
Я показал тебе нравы
Самых разных народов.*

В самом названии Баарьстан (Страна весны) скрыта метафора, что время раскрытия сердец к справедливости и знанию только еще начинается, что пора плодоношения еще впереди, что судьба народа в руках будущих спасенных поколений.

Для эпоса характерна богатая образностью речь, разнообразие стилистической окраски. Эпос сохраняет фольклорный язык, фольклорную мудрость. Например, эпос Манас широко известен тем, что демонстрирует накопленные традицией народные изречения, крылатые слова, пословицы и поговорки.

Мы не знаем автора эпоса Манас. Но мы знаем автора крымскотатарского эпоса «Козьяш дивар». В поэме Эшрефа Шемьизаде мы видим тексты, сохраняющие лаконичность и образность народных пословиц, их мудрость. Так же, как в пословицу невозможно втиснуть новое слово, так и в строфу поэмы Эшрефа невозможно добавить ни единого слова. Строфы поэмы закончены и в мысли, и в словесно-звуковом построении.

Поэма является кладезем народных изречений, пословиц, поговорок. Многие строки поэмы поэта Эшрефа входят в крымско-татарский язык и сами становятся неотличимыми от фольклора. Где тут народные поговорки, где текст автора?

*Аткъа къабдал баткъанын
Эгер бильмез, ат билир.
Ата огълы кылыгъын
Алдын алып ят билир.*

Другой пример:
*Дунья деген джефа экен,
Яхшыларгъа джурюм ёкъ.
Дунья деген сефа экен,
Яманларгъа олюм ёкъ.*

Или еще:
*Терек сынса, тал къалыр,
Джуйрюк ольсе, нал къалыр.
Йигитликтен къайтманъыз,
Йигит ольсе, нам къалыр.*

Дам перевод последнего стиха:

*Дерево ломается — только ветки останутся,
Конь погибнет — только подкова останется.
Доблесть джигита имеет высокую цену,
Если джигит погибнет — доброе имя останется.*

И еще строки, высеченные на могильном камне поэта:

*Эль арзусы эркин олса,
Эль арзусын эр акълар.
Шаир козю мергин олса,
Шаир намын эль сакълар.*

Перевод:

*Коль народу край свой дорог,
В бой за край джигит идет.
Если глаз поэта зорок,
Честь его хранит народ.*

В поэме «Козьяш дивар» персонажи разделены по их нравственности, образы индивидуализированы, их речь характеризует их духовность, характеризует народное сознание. Характеры героев раскрываются в их действиях, в их речи. Примером является образ отца, который на смертном одре обращается к сыновьям:

*Етим акъкъы емедим,
Къараны — акъ демедим.
Къараны акъ дегенге,
Омюрлик баш эгмедим.*

*Яшайышнынъ темели
Сагълыкъ, мердлик, Видждандыр.
Видждансызлыкъ, куньджилик
Адам ичюн зиндандыр.*

*Иримчектен къурт болмаз,
Гурбет эльден юрт болмаз.
Алчакъны дост санманъыз,
Алчакъ киши дост болмаз.*

На русский переводу одно четверостишие:

*Чужую долю не захватывал,
Черное не называл белым.
Тем, кто выдавал черное за белое,
Никогда не кланялся.*

В поэме Эшрефа Шемьи-заде главным отражением народного сознания, народного языка является авторская речь. Речь, изложенная на одном из самых богатых тюркских языков:

Поэт пишет:

*Бу зенгин тиль халкъымызнынъ
Кальб севинчи, фигъаны.
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энъ чечекли фиданы.*

*Мында бар кузь гузеллиги,
Далгъаларнынъ океси.
Саарь вакътын тазелиги,
Геджелернинъ бусеси.*

*Джайыкъбаштан эскен ельнинъ
Талгъынлыгъы — бу тильде.
Яралангъан шаин къушнынъ
Чылгъынлыгъы — бу тильде.*

На русском приведу два четверостишия:

*В сокровищнице нашего языка,
Плодородие осени,
Свежесть весеннего рассвета,
Поцелуй ночи и гул морских волн.*

*В этом языке усталость ветра,
Спустившегося с Крымских гор,
В нем безумие сокола,
Раненного в бою.*

Для композиции поэмы Эшрефа Шемьи-заде характерен динамический драматизм, ведущий зачастую к неожиданным ситуациям. Поэма почти полностью лишена сказочных фантастических элементов: подлинные, человечески-земные, сильные переживания живых людей показаны жизненно правдиво, художественно непосредственно, убедительно. Каждый герой поэмы, будь то главный либо второстепенный, выявляется в наиболее типических чертах. В этом отношении каждая, даже и малейшая деталь у поэта закономерна.

Одним из центральных эпизодов поэмы является возведение по завету отца трех сыновей защитной стены на обрушивающейся горной тропе. По навету завистливых людей, которые не выносят чужого счастья, чужого успеха, подкупленный корыстолюбивый обманщик, называющий себя шейхом, заявил, что для благополучного укрепления горной дороги надо замуровать в скалу молодую мать — замуровать будущие поколения.

Но какой он шейх, какой он служитель Ислама? Ведь Ислам против суеверия, против гаданий, против колдовства, против знахарства! А оружием этого «шейха» в поэме выступают именно эти гадания, нашептывания, окуливания вонючим дымом.

Гореть этим, якобы святым, шейхам, а на самом деле лжецам, в огне дженнема — ада!

Замурованная Аслыхан уговаривает своих палачей оставить два отверстия в скале, чтобы через одно она могла бы кормить грудью своего ребенка, из другого смотреть на него:

*Къалдырынъыз баламны
Эмизмеге бир ара.
Бир ара да козиме,
Тышны корип турмагъа.*

Побеждает Любовь, и весть об этой победе закреплена Природой в двух источниках, исходящих из отверстий в скале — из одного вытекает белое молоко, из другого вода, прозрачная, как слеза.

Таким образом, оговаривается возможность оставаться ребенку под присмотром плачущего глаза матери, и мать может выкормить его своим молоком.

Это является метафорой того, что будущее, в образе ребенка - продолжателя поколений, должно иметь возможность создаваться под наблюдением настоящего, создаваться и в материальном, и в духовном смысле. И будущее зависит от того, на чьей

стороне будет сегодня перевес — на стороне готовых на предательство и оправдывающих это предательство вынуждающими обстоятельствами лиц, или на стороне верных своему данному Аллахом назначению людей. И тут вопрос решается просветлением, которое должно появиться в душах равнодушного большинства. Этот процесс, наверное, длительный. И запечатленный Всевышним в скальном массиве чудесный памятник Любви и Веры является символом, заставляющим человека обращаться к своим чувствам и помогающим ему выбирать путь добра и любви, а не зависти и предательства. Поэма Эшрефа Шемьи-заде не только о прошлом, она и о сегодняшнем, и она — предостережение будущему.

Поэт печалится по поводу равнодушного большинства, с молчаливого неучастия которого творится несправедливость, но верит, что настанет день, и это большинство будет заботиться не только о своей сытости.

Шаманствующий под личиной шейха коварный носитель зла есть метафора вторжения извне чужих нечистых и корыстных сил, помогающих предательству. Этот ложный шейх призывает к поискам врага среди своих, к доносительству:

*«Тюшюнгеним акъ чыкъты,
Догъру ёлдан сапкъансыз.
Башынъызгъа беляны
Озьлеринъиз тапкъансыз.
Сойынъызда къайсыдыр
Къадын ёлын шашыргъан.
Эшшедаду бин Вешваш
Деген джинге баш ургъан»*

— говорит фальшивый шейх: «Кто-то из вас поклонился бесу по имени Эшшедаду бин Вешваш».

Поставьте на место беса Эшшедаду бин Вешваш понятие «буржуазный национализм» и аналогии в истории нашего народа станут прозрачными.

Однако добро не замуровано навечно коварными действиями чужеземного шамана, добро находит путь к равнодушным сердцам, укрепляет волю непримиримых с унижением людей и воодушевляет весь народ на борьбу за свое достоинство.

И новые поколения не должны предавать забвению тот гнет, которые испытывали их прародители. Об этом Эшреф Шемьи-заде говорил и в одном из своих стихотворений:

*Эй, афатлы боранларда
Чаталланган яш юрек,
Дамарынъда къайнап тургъан
Къара къанны кьурутма!*

*Къан ичиджи азгъынларнынъ
Халкъа берген азабын
Омюрбилля багъышлама,
Омюр билля унутма!*

*Эй, ожесточившееся в бурях
Молодое сердце!
Не дай остыть горячей крови,
Кипящей в твоих жилах!
Уродливых кровопийц,
Погрузивших народ в несчастье,
Не прощай во веки веков,
Во веки веков не забывай!*

Важным, а может и ведущим субъектом эпоса является природа. В эпических сказаниях природа многое может прояснить, подчеркнуть в самом человеке. Состояние героя, особенности его характера, происходящие с ним события отражаются в явлениях природы.

Накануне свадьбы исполненная радостных ожиданий Аслыхан не может заснуть, и подстать её светлым чувствам описание наступившей ночи:

*Акъшам ола, кунь къона,
Къаш къарара, ель тына.
Сув ичинде бакъалар
Йыр тешей яр эшкъына.
Бинълеп чыр-чыр мазинлер
Бакаларгъа зиль тута.
Гульфиданлар эсирип
Бульбуллерге гуль тута.*

Когда Аслыхан оказалась замурованной в скале, взбунтовалась природа:

*Яшын яшнап, кок гурълеп,
Де джошп, де сийреклеп,
Танъда тынгъан сель ягъмур
Кене къуя челеклеп.*

Проблемы, ставящиеся в эпосе, очень разнообразны.

Хочу привести оценку «Калевалы», признаваемую исследователями: к достоинствам её относятся: простота и яркость изображений, глубокое и живое чувство природы, высокие лирические порывы, особенно в изображении людской скорби, здоровый юмор, некоторых эпизодов, удачная характеристика действующих лиц.

Всё это может быть сказано и об эпической поэме крымско-татарского поэта.

Из окружающей персонажей поэмы прекрасной природы, из форм быта поэт черпает материал для своих метафор и сравнений.

Поэма Эшрефа связывает наше время с историческим прошлым нашего народа прежде всего через образное и лаконичное употребление в теле поэмы элементов, издавна присущих нашему народу, через запоминающиеся афористические фразы, сохраняющие исторические элементы нравственности, этических критериев бытия нашего крымских татар. Перечитывая поэму Эшрефа, мы входим в национальный контекст, сближаемся с предками, о которых было сказано Челебиджиханом: «О эждат ки мерд эди, адиль эди, юсек эди» — «Эти предки были мужественны, справедливы, возвышенны».

Поэма является историческим источником быта, обычаев, утверждает национальные ценности, осуждает предрассудки. Вот несколько строк о взрослении юношей:

*Учь яшында кьорада
Дженк эткенлер пыштавсыз.
Къуйып ягъмур ягъгъанда
Секиршенлер штансыз.*

*Беш яшында орюште
Къозулы кьой бакъкъанлар,
Мачиклерни бойнуна
Чынгъыравукъ такъкъанлар.
Он яшына киргенде
Ыргъап аткъа мингенлер,
Джылкъы айдап отлаккъа
Къулан чельге сильгенлер.*

*Он беште бель тутушып
Шытыргъанлар талашта,
Озь акъраны-теньлерни
Алып тизге, янбашкъа.*

*Йигирмиде дели къан
Якъып йыкъкъан яшларны,
Эля козьлер, яй къашлар
Айландыргъан башларны.*

Тут описано, как трехлетние малыши бегают под дождем, и, постепенно взрослея, уже устраивают конные скачки, занимаются народной борьбой, как влюбляются в девушек.

Я думаю, многие мои соплеменники с детства ощущают в себе потребность вскочить на скакуна и помчаться по травяному простору, мечтая о сокрушении всех врагов, мечтая о пленившей сердце красавице.

Эпическая поэма Эшрефа в наше нелегкое время духовного экспансионизма с экранов телевизоров, со страниц ангажированных печатных изданий позволяет нам противостоять нивелированию национального, не потеряться в тотальной глобализации.

Введение в школьную программу крымскотатарских школ хотя бы отрывков из эпической поэмы «Козьяш дивар» оказало бы воспитательное влияние, как на языковое, так и на нравственное воспитание юношества. Утратив связь с языком, связь с этическими критериями, которые несмотря ни на что сохранял народ, мы теряем право называться народом, превращаемся в безликое «национальное меньшинство» на земле своих предков.

В иных эпосах богатыри совершают подвиги для достижения личных целей, как герои чудесных сказок. В эпосе «Козьяш дивар» спасение ребенка предполагает его будущую победу над злом:

*Юкля огълум, ось, огълум,
Уянаджакъ кунинъ бар.
Буюген сонъ душмандан
Алынаджакъ къынынъ бар.*

*Спи, сынок, расти сынок,
Есть день твоего пробуждения.
И есть пора твоего возмужания,
Когда ты отомстишь врагам за зло.*

В поэме Эшрефа Шемьи-заде зависть, мракобесие, невежество, трусость, в конечном счете, оказываются побежденными. Победенными, потому что молодая женщина погибла, но сохранила свое потомство, потому что Аллах в назидание людям сохранил на века два чудесных источника, исходящих из скалы.

Потому что о великой силе любви и добра создал великую поэму крымскотатарский поэт Эшреф Шемьи-заде.

**Азиз Измайлов,
академик Академии педагогических наук СССР**

Энциклопедия крымскотатарского языка

Поэма-сказание «Аслыхан» — произведение, несущее большую нравственную идею — идею страстного и необъятного чувства материнства.

Действие поэмы разворачивается в средние века на отрогах Аламасских гор. Здесь в горном селении живет трудолюбивый земледелец-скотовод Бекбав, жена которого умирает при появлении на свет третьего сына, Бекбав вторично не женится, чтобы не отдавать своих сыновей в руки мачехи. Он растит сыновей смелыми, вольнолюбивыми джигитами.

Когда старшие сыновья Эмирхани Умерхан достигают первый двадцатипятилетнего, а второй двадцатитрехлетнего возраста, они с благословления отца отправляются в дальние страны в поисках невест.

После долгих скитаний на чужбине, братья возвращаются на родину с невестами и находят отца при смерти. Отец завещает сыновьям возвести широкую защитную стену вдоль крутого, глубокого обрыва и умирает.

После смерти отца женится и младший сын Темирхан. Вскоре у него появляется на свет сын. Жены старших братьев не имеют детей. Они от зависти замышляют избавиться от младшей невестки.

Выполняя волю отца, три брата приступают к возведению широкой защитной стены над пропастью «Орлиный залёт». В это время в селении под личиной шейха появляется плут и негодяй Муслим-ата.

«Шейх» задается коварной целью заполучить золото у жен старших братьев, используя для этого их недобрые чувства к младшей невестке А с л ы х а н . За приличное вознаграждение он открывает свой замысел старшим невесткам, которым не жалко денег для того, чтобы избавиться от ненавистной жены Темирхана,

Нанятые шейхом люди разрушают каждую ночь возводимую днем стену и шейху удается убедить братьев, что виновницей разрушения стены является одна из невесток, сдружившаяся, якобы с «нечистой силой». Для предотвращения дальнейших несчастий и божьей кары, он обязывает братьев умиловить бога, для чего

надобно замуровать в стену ту из женщин, которая утром следующего дня принесет братьям завтрак. При этом шейх успевший получить за «добрый совет» золото также и от братьев, предупреждает старших жен, чтобы они утром не выходили из дому.

На другой день младшая невестка Аслыхан, единственная из трёх жен не знавшая о сговоре братьев, кормила грудью ребенка и старуха мать ее предложила ей нести за нее завтрак, но она остановила старуху, дала ей нянчить младенца и пошла сама. Муж ее Темирхан, увидев идущую к ним Аслыхан, со страха сходит с ума.

Когда бедную женщину начали замуровывать в стену, она сперва думала, что с ней шутят, потом, пораженная жестокой истиной, стала молить о пощаде. Несчастной матери удалось угоризить каменщиков оставить в стене два отверстия! одно для груди, чтобы кормить свое дитя, другое для глаз, чтобы видеть его. Прошло всего несколько дней, она окаменела, а из двух отверстий в каменной стене по сей день сочатся по капле две струйки: одна — молочная — из ее груди, другая — слёзы — из ее глаз.

Поэма является откликом писателя на задачу усиления роли литературы в воспитании молодежи и по своей идейно-художественной направленности прочно связана с современностью, с жизнью и чаяниями народа.

Поэма «Аслыхан» — произведение, несущее большую нравственную идею — идею страстного, светлого и необъятного чувства материнства.

Поэт в этом художественном произведении сумел отразить жизнь людей в разных аспектах. Читатель восторгается образом Аслыхан, по виду обыкновенной и простой, но очень честной и искренней девушкой. Народ резко осуждает такие отрицательные черты в людях, как зависть, эгоизм, жадность, злословие, предательство. В поэме с художественной силой раскрываются истинные лица таких людей.

По своему содержанию поэма построена так, что она от начала до конца читается с неослабевающим интересом. Произведение написано образным, красивым, истинно народным языком. Поэт с большим мастерством и знанием пользуется всем богатством родного языка. Обращение поэта к народным афоризмам, пословицам и поговоркам расширяет его творческие возможности. Исползованные в поэме изобразительные и выразительные средства настолько ярки, связаны друг с другом и оригинальны, что благодаря им усиливается эмоциональное воздействие произведения на читателя. Я бы эту поэму назвал энциклопедией крымскотатарского языка.

1966, март.

ЛУГЪАТ

- «Акъ явлыкъ»** — келин, къадын манасында.
- «Веля гъалиб илляллаһ»** — (арапча) «Аллаһның адыны анъгъан киши эр вакъыт енъер», — демек.
- «Евми-махшер»** — къыямет куни.
- «Очоч-мачоч», «Чачор — мачор», «Мачав-чачав»** — базы бир земане эсерлерининъ къараманлары.
- «Тили татлы»** — тили пельтек, «р» арифини айтып оламагъан киши акъкъында.
- «Хай!» чекмек** — зикир вакътында я да башкъа бир тедбирде бир де бири иляһий айткъанда, дигер иштиракчилернинъ: «Хай! Хай! Хай!» деп, онъа зиль тутувлары.
- Абдестлик** — зенгин мусульман эвлеринде ювунып чыкъмакъ ичюн, ятакъ одасында къурулгъан махсус тар уджре.
- Адаламакъ** — шашмаламакъ.
- Аджадагъа** — аждерха.
- Азрет Али** — Мухаммед пейгъамбернинъ энъ якъын сафдашларын-дан бириси.
- Айыл** — атнынъ къарыны тюбинден айландырылып, багълангъан эгер къайыш.
- Акъбоз-ат ве Кокбоз-ат** — йылдызлар уюриндеки эки йылдызнынъ адлары. Кучюк Джетемен (Малая Медведица)
- Акъсюек** — зенгин мал саиплери.
- Акътачы** — Чорабатырнынъ догъып-оськен койи.
- Ала** — сырлы тюз.
- Аладжа** — ёлакълы, орнекли.
- Аланлыкъ** — чименлик.
- Албасты** — къоркъунчлы джин-шайтанларнынъ бириси.
- Апсын** — келин, келинчек.
- Асыл** — алидженап.
- Атан деве** — пичильген деве.
- Бусе** — опюш.
- Баллы боза** — тарыдан япылгъан спиртли ичимлик.

Беддуа — лянет, къаргъыш.

Бейбарс — Мысырда 1250 сенесинден 1390 сенесине къадар уюм сюръген Мамлюклер («Беяз къуллар») сулялесининъ, бизим халкъымыздан чыкъма мешур арбий ёлбашчысы ве падишасы.

Бенде — Аллахнынъ къулы.

Бозйигит — Къырым (къыпчакъ) фольклорынынъ «Бозйигит» адлы дестанынынъ баш къараманы.

Бора, Бора-гъазы, Гъазай — Къырым ханы, XVI асырда яшагъан ве бутюн дюнъягъа мешур классик шаиримиз.

Бота, ботакъан — бир яшына кельмеген деве баласы.

Гольбугъа — сазлыкъ ерлерде яшагъан бир сой къуш.

Девир — эв-эвден юрип чыкъмакъ демек.

Девлетли — азиз, эвлия.

Дёнен — дёрт яшында ат.

Дёрт орьме — орьме къамчы.

Дерья — океан.

Джайыкъбаш — Джайыкъ (Урал) озенининъ башы.

Джала — ифтира.

Джез алем — дирегининъ уджында ешилъ (пейгъамбер) байрачыгъы ве джез айы олгъан дервиш асасы (таягъы).

Джетемен — Большая Медведица.

Димагъ — мий, акъыл.

Докъсан — къышнынъ учъ айы: къаракъыш, чилле, увут (январь, февраль, март).

Ель-етмез — Чорабатырнынъ джуйрюгининъ ады.

Икар — къадимий юнан мифологиясынынъ къараманы.

Икътидар — къудрет.

Иляий — диний йыр.

Ит сувармакъ — ишсиз юрьмек, вакъытны бош кечирмек.

Иш тюшсе — «агъыр алгъа къалса», «башы белягъа огъраса» манасында.

Ийшу-нуш — омюрден зевкъ алып, ичип, кейфленип кунъ кечирюв.

Ийгидир — яхшыдыр.

Йылдызнаме — фал китабы.

Кели — богъдай дёгмек ичюн агъачтан япылгъан аван.

Келим — Аллахдан кельген хышым.

Келямуллаһ — Къуран.

Кочкин къар — къар акъыны.

Кубу пишмек — агъачтан япылгъан узун ве тар савут (кубу) ичинде пишкекнен пишкеклеп, къаймакътан ягъ япмакъ.

Къабдал — эгернинъ агъач кемери.
Къанъшар — манълайнен буруннынъ арасы.
Къунан — учъ яшында ат.
Къут — «бахт» демек. «Къутлы болсын» деген ибаре, шу сёзден алынган.
Къыдырлез — эскидже язнынъ биринджи кунни.
Къызыл чабакъ — кунеш догъаджакъта ве батаджакъта уфукъта пейда олган къызыллыкъ.
Къырджыман — орта яшларында эркек киши.
Лейля бикеч — XVII асырда яшаган Къырым шаирелеринден бири.
Лят — мусульман халкъларында къабир ичинде мевта къоюлган ара.
Мамлюклер — («Беяз къуллар»)
Махмуд Къасым (Махмуд Къырымлы) — XIII асырнынъ башында язылган «Юсуф ве Зулейха» адлы поэманынъ муэллифи.
Мачик — беслеме къозу.
Менъли-Сулув — Чорабатырнынъ анасынынъ ады.
Мукъаддерат — талий, такъдир.
Муминлер — мусульманлар.
Муслимин — мусульманлар.
Мушаире — шаирлер мусабакъасы, ярышы.
Наргиз — назик бир чечек ады (нарцисс).
Нарын — назик.
Не шиш янсын, не кебап — «ич кимсенинъ хаберни олмасын», «биринъизге зарар кельмесин» маналарында.
Нерон — Миладий I асырда яшаган залым ве къан ичиджи Рим падишасы.
Нияз — ялварув.
Окъдан — окъ салынган торба.
Олен — къыргъыз ве къазахча «йыр» демек.
Отав — кийиз къаплы юрта (тёгерек эв).
Пердаляз (бердуль-аджуз) — къыш мевсимининъ бааръ мевсимине авушкъан афтасы.
Пер-Лашез — Паридже коммунар версальджилернинъ мезарлыгы.
Пугъу — миявкъуш, байкъуш.
Пунар — чокъракъ.
Садыр — белли, малюм.
Сарай — Алтын Орду девлетининъ пайтахты.
Секельтек — алчакъ къырлы ерлер.
Ярадан — Аллах, Танъры.

Сиркеси сув котермей — айтқан сёзинъе тез ачувы чыкъкъан киши акъкъында айтыла.

Сув агъарлы ай — эки уджу юкъарыгъа дегиль де, кенаргъа бакъып тургъан янъы догъгъан ай

Сув-селя — дженазе вакътында, мевта ювулгъанда айтылгъан иляхий.

Таваба — несиль.

Тайлакъ — бир яшында деве.

Талакъа — топланып, ярдымлашып эв къурмакъ я да башкъа бир иш япмакъ.

Талкъан — ягънен къавурылгъан ун.

Талматюш — уйле вакъты.

Татран — бааръде оськен ве тазе экенде, къыягъы ашалгъан осюмлик.

Текбир — «Аллаһу экбер!» ибаресини текрарламакъ.

Тельгъин — мезарлыкъта, халкъ даркъагъан сонъ, къабир башында янъгъыз къалгъан имам тарафындан окъулгъан дуа.

Тепреч (чыкъмакъ) — Хыдырлезде, бааръ байрамында кой четине, ешилликке чыкъып тешкиль этильген кутълевий эглендже мерасими (массовое гуляние).

Туякъ — «ат» манасында.

Улус — ватан, мемлекет.

Урт — агъыз ичи; бир уртлам — бир ютум.

Хайям — Омар Хайям. XI—XII асырларда яшагъан мешур фарс шаири.

Чинаякъ — фильджан.

Шаин къушы — А. М. Горький озининъ «Песня о Соколе» («Шаин къушы акъкъында йыр») адлы мешур эсерини, бизим халкъымызнынъ халкъ агъыз яратыджылыгъына эсасланып язды.

Шатапламакъ — яманламакъ.

Шеляле — шар-шур, учан сув.

Шерм-ая — утанув.

Шукранле — шукюр этип.

Эвля — яхшы.

Эгечи, синъли — апте ве къыз-къардаш.

Эльти — диний хадим.

Эн — янъы.

Эрин — дудакъ.

Мундеридже:

Исмаил Асан огълу КЕРИМ	
Эшреф Шемьи-заденинъ иджады ве шахсиетине даир	5
ДНЕПРЕЛЬСТАН	
<i>Кранлар арасында</i>	9
<i>Лида Юрова</i>	14
<i>Акъшам корюшюви</i>	18
<i>Миллионларнынъ садасы</i>	27
ЯШЛЫГЪЫМНЕН КОРЮШЮВ	34
АЛИМЕ	
<i>Кириш</i>	50
<i>Иль инълей</i>	52
<i>Бастырыкъ</i>	52
<i>Козьлешюв</i>	57
<i>Сонъки ёл</i>	63
<i>Тарасы Шевченко бульварында</i>	69
<i>Эпилог</i>	72
АСЛЫХАН (КОЗЬЯШ ДИВАР)	82
Айдын ШЕМЬИ-ЗАДЕ	
Поэма Эшрефа Шемьи-заде «Козьяш дивар» – крымскотатарский эпос	199
Азиз ИЗМАЙЛОВ	
Энциклопедия крымскотатарского языка	209
ЛУГЪАТ	211

Художнє видання

Е. Шем'ї-заде
ВИБРАНІ ТВОРИ. Том 2.

(мова кримськотатарська)

Редактор А. Шем'ї-заде
Художній редактор А. Павлючек
Технічний редактор Н. Музафаров
Коректор В. Бекірова

Підписано до друку 26.10.2009. Формат 84 x 108^{1/32}
Папір офсетний. Гарнітура TextBook Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 10,50. Обл. вид. арк. 10,21. Тираж 1000 прим.
Замовл.

Видавництво «Тарпан»
95011, м. Сімферополь, вул. Желябова, 13
Свідоцтво ДК № 313 від 19.01.2001 р.

ТОВ «Видавництво «Вперед»
вул. Лечебна, 1
с. Строгонівка,
Сімферопольський район, 97534